

การแสดงปาฐกถาพิเศษ

“ป่วย อังภากรณ์”

ครั้งที่ ๕

โดย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม

จัดโดย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คุณภาพแห่งชีวิต

ปฏิทินแห่งความหวัง จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน

๒ เมื่อผมอยู่ในครรภ์ของแม่ ผมต้องการให้แม่ได้รับประทานอาหารที่เป็นคุณประโยชน์ และได้รับความเอาใจใส่ และบริการอันดีในเรื่องสวัสดิภาพของแม่และเด็ก

ผมไม่ต้องการมีพี่น้องมากอย่างที่พ่อแม่ผมมีอยู่ และแม่จะต้องไม่มีลูกที่นัก

พ่อกับแม่จะแต่งงานกันถูกกฎหมาย หรือธรรมเนียมประเพณีหรือไม่ ไม่สำคัญ แต่สำคัญที่พ่อกับแม่ต้องอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ทำความอบอุ่นให้ผมและพี่น้อง

ในระหว่าง ๒-๓ ขวบแรกของผม ซึ่งร่างกายและสมองผมกำลังเติบโตในระยะเวลาที่สำคัญ ผมต้องการให้แม่ผมกับตัวผมได้รับประทานอาหารที่เป็นคุณประโยชน์

ผมต้องการไปโรงเรียน พี่สาวหรือน้องสาวผมก็ต้องการไปโรงเรียน จะได้มีความรู้หากินได้ และจะได้รู้คุณธรรมแห่งชีวิต ถ้าผมมีสติปัญญาเรียนชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ก็ให้มีโอกาสเรียนได้ไม่ว่าพ่อแม่ผมจะรวยหรือจน จะอยู่ในเมืองหรือชนบทแรมแดน

เมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว ผมต้องการงานอาชีพที่มีความหมาย ทำให้ได้รับความพอใจว่า ตนได้ทำงานเป็นประโยชน์แก่สังคม

บ้านเมืองที่ผมอาศัยอยู่ จะต้องมียี่อมีแป ไม่มีการข่มขู่ กดขี่ หรือประทุษร้ายกัน

ประเทศของผมควรจะมีความสัมพันธ์อันชอบธรรมและเป็นประโยชน์กับโลกภายนอก ผมจะได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงความคิดและวิชาของมนุษย์ทั้งโลก และประเทศของผมจะได้มีโอกาสรับเงินทุนจากต่างประเทศมาใช้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม

ผมต้องการให้ชาติของผม ได้ขายผลิตผลแก่ต่างประเทศด้วยราคาอันเป็นธรรม

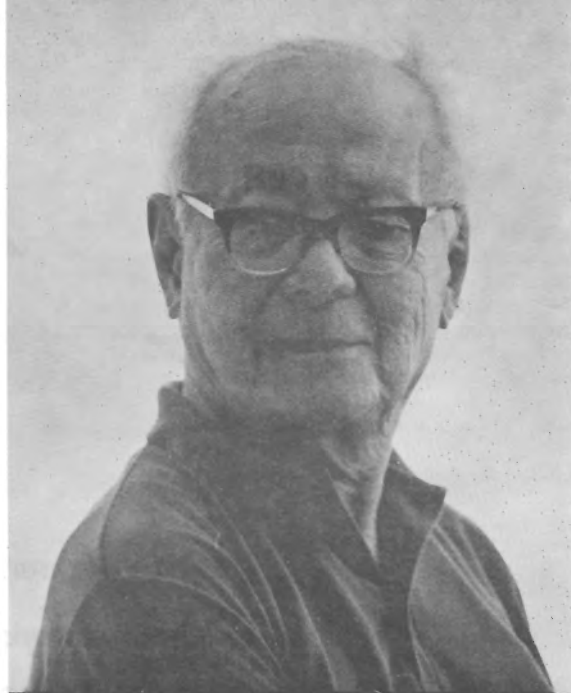
ในฐานะที่ผมเป็นชาวนาชาวไร่ ผมก็อยากมีที่ดินของผมพอสมควรสำหรับทำมาหากิน มีช่องทางได้กั๊ยมเงินมาขยายงาน มีโอกาสรู้วิธีทำกินแบบใหม่ ๆ มีตลาดดีและขายสินค้าได้ราคายุติธรรม

ในฐานะที่ผมเป็นกรรมกร ผมก็ควรจะมีหุ้นส่วน มีส่วนในโรงงาน บริษัท ห้างร้านที่ผมทำอยู่

ในฐานะที่ผมเป็นมนุษย์ ผมก็ต้องการอ่านหนังสือพิมพ์ หรือหนังสืออื่น ๆ ที่ไม่แพงนัก จะฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ก็ได้ โดยไม่ต้องทนรบกวนจากการโฆษณามากนัก

ผมต้องการสุขภาพอนามัยอันดี และรัฐบาลจะต้องให้บริการป้องกันโรคแก่ผมอย่างฟรีกับบริการการแพทย์ รักษาพยาบาลอย่างถูกอย่างดี เจ็บป่วยเมื่อใดหาหมอหาพยาบาลได้สะดวก

(อ่านต่อปกหลังด้านใน)

การแสดงปาฐกถาพิเศษ

“ป่วย อังภากรณ์”^๓

ครั้งที่ ๕

โดย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม

วิทยาลัย

โสตศอนาสิกวิทยา

๒๕๓๒-๒๕๓๓ ปี ๑๕๓-๒๕๓๔-๒๕๓๕ ปี ๑

ศิริราชพยาบาล กรุงเทพมหานคร

๒๕๓๕ พ.ศ.

จัดโดย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปศุสัตว์

สัตว์ปีก

และสัตว์ปีก
กรมปศุสัตว์
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
กรุงเทพฯ

กรมปศุสัตว์

"โรคกระดูกอักเสบ"

โรคกระดูกอักเสบ (Osteomyelitis) เป็นโรคที่เกิดจากการติดเชื้อแบคทีเรียในกระดูก ซึ่งอาจเกิดจากเชื้อที่ลุกลามมาจากแผลหรือการบาดเจ็บที่ผิวหนัง หรือเกิดจากการติดเชื้อที่แพร่กระจายจากอวัยวะอื่นในร่างกาย

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

โทร. ๒๒๔-๑๓๕๐ แฟกซ์ ๒๒๔-๗๓๕๘

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา อรุณี อินทรสุขศรี

พ.ศ. ๒๕๓๘

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	5
คำขอบคุณ	7
กำหนดการ	8
คณะกรรมการคัดเลือกองค์กรปลูกครั้งที่ 5	9
คณะกรรมการจัดงานปลูกภาพิเศษครั้งที่ 5	10
คำกล่าวเปิดงานโดยอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	11
คำประกาศเกียรติคุณโดยคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์	13
บันทึกประวัติ : ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม	17
ชีวิตและงานของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม	19
คำถอดเทปปลูกภาพิเศษ “รากฐานชีวิต”	45

คำนำ

ศาสตราจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ อดีตคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ และอดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้ที่มีเกียรติคุณและคุณธรรมสูงเด่นในด้านการอุทิศตนแก่สังคมไทยและเพื่อนมนุษย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงได้พร้อมใจกันจัดแสดงปาฐกถาพิเศษป่วย อึ้งภากรณ์ (Peuy Lecture Series) โดยเริ่มครั้งแรกใน พ.ศ. 2530 และมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ ดังนี้

1. เพื่อเผยแพร่ชื่อเสียงเกียรติคุณของศาสตราจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์
2. เพื่อสดุดีและประกาศเกียรติคุณนักวิชาการที่มีผลงานทางวิชาการอันดีเด่น และมีความรับผิดชอบต่อสังคม
3. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนและเผยแพร่การศึกษาและการค้นคว้าที่มีความเป็นเลิศทางวิชาการ เพื่อให้การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อึ้งภากรณ์ บรรลุวัตถุประสงค์เหล่านี้ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก โดยให้คณาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์เสนอชื่อและเลือกตั้งกรรมการ 2 ท่าน จากคณะเศรษฐศาสตร์ และแต่งตั้งกรรมการจากนอกคณะเศรษฐศาสตร์อีก 2-3 ท่าน กับมีคณบดีและประธานคณะกรรมการสัมมนาและเผยแพร่ของคณะเศรษฐศาสตร์ เป็นกรรมการและเลขานุการตามลำดับ ร่วมด้วยโดยตำแหน่ง

คณะเศรษฐศาสตร์ได้จัดการแสดงปาฐกถาพิเศษมาแล้ว 4 ครั้ง ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1	พ.ศ. 2530	ศาสตราจารย์นิคม จันทรวิฑูร
		“แรงงานกับรัฐ-สามทศวรรษแห่งการพัฒนา”
		ศาสตราจารย์ ดร. อัมมาร สยามวาลา “เกษตรกรกับรัฐ”
ครั้งที่ 2	พ.ศ. 2532	ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก
		“เศรษฐกิจการเมืองเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี”
ครั้งที่ 3	พ.ศ. 2533	รองศาสตราจารย์ ดร. นัทรทิพย์ นาถสุภา
		“วัฒนธรรมตะวันตกกับพัฒนาการสังคมไทย”
ครั้งที่ 4	พ.ศ. 2536	ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์
		“วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย”

การแสดงปาฐกถาพิเศษครั้งที่ 5 นี้ คณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐกมีมติเอกฉันท์เลือกผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นองค์ปาฐก ซึ่งนับว่าเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะองค์ปาฐกเป็นผู้มีชื่อเสียงในฐานะเป็นองค์รวมแห่งภูมิปัญญาชาวบ้านในด้าน **“วนเกษตร”** อันเป็นวิถีชีวิตที่มี

คำขอขอบคุณ

การจัดงานปาฐกถาพิเศษ “ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 5” ที่ปรากฏต่อสาธารณชนในวันพฤหัสบดีที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2538 ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีผู้มาร่วมงานมากมายเป็นประวัติการณ์ เป็นผลแห่งความร่วมมือร่วมใจของบุคคลทั้งหลายที่รัก นับถือและศรัทธาในผลงานและอุดมคติของอาจารย์ป่วย อังภากรณ์

การจัดงานปาฐกถาพิเศษ “ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 5” สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายทุกประการ ก็เพราะได้รับความร่วมมือร่วมใจและความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นอย่างดีจากทุกฝ่าย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงขอขอบพระคุณบุคคลและสถาบันดังต่อไปนี้

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม องค์กรปาฐก

มูลนิธิอาจารย์ป่วย อังภากรณ์

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย นายอุดม ดันตีสุนทร

สมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์

สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร

คุณประภิต อภิสารธนรักษ์

ดร. เสรี พงศ์พิศ

คุณสันติ อิศรพันธุ์

ดร. อนุชาติ พวงสำลี

ประชาชาติธุรกิจ

คุณณรงค์ จุนเจือสุภฤกษ์

บริษัท ผู้จัดการ จำกัด

กำหนดการปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์ ครั้งที่ 5
วันพฤหัสบดีที่ 9 มีนาคม 2538

ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- 8.30-9.30 น. พิธีสงฆ์ ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 9.30-10.00 น. รับประทานน้ำชา-กาแฟ และลงทะเบียน ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.00-10.20 น. พิธีเปิดโดย อาจารย์ ดร. ชานูวิทย์ เกษตรศิริ
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ฉายวิดีโอแนวคิดของอาจารย์ ป่วย อังภาภรณ์
“คุณภาพแห่งชีวิต : จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน”
ฉายวิดีโอประวัติและงานของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
- 10.20-10.30 น. ประกาศเกียรติคุณ **“ชีวิตและงานขององค์ปาฐก ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม”**
โดย รศ.ดร.นริศ ชัยสูตร
คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.30-11.45 น. การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์
เรื่อง **“รากฐานชีวิต”**
โดย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
- 11.45-12.00 น. ผู้แทนมูลนิธิอาจารย์ป่วย อังภาภรณ์ มอบรางวัลแด่องค์ปาฐก
คณบดีมอบพวงมาลัยแด่องค์ปาฐกและพิธีปิด

คณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 5

๘ มีนาคม ๒๕๖๘

รศ. ดร. นริศ ชัยสูตร	ประธานกรรมการ
ศ. ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช	กรรมการ
ศ. ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์	กรรมการ
รศ. ดร. พรายพล คุ่มทรัพย์	กรรมการ
รศ. รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
รศ. วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน	กรรมการและเลขานุการ

การเชิญวิทยากรพิเศษของศาสตราจารย์ ป่วย อังภากรณ์ และเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทย ตลอดจนเพื่อเป็นการลัดคิวและประกาศเกียรติคุณว่า เป็นการดำเนินองค์ความรู้ที่มีผล เด็ดเด่น มีประวัติศาสตร์อันงดงาม และเป็นผู้มีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาของสังคมไทย

เพื่อให้การแสวงหาองค์ปาฐกถาพิเศษป่วย อังภากรณ์ บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจ คณะเศรษฐศาสตร์ได้แต่งตั้งผู้ทรงวุฒิเพื่อคัดเลือกองค์ปาฐก โดยมีการพิจารณาคุณสมบัติทางงานและผลงานต่าง ๆ ของกลุ่มเป้าหมายมาอย่างรอบคอบ และในคราวนี้คณะเศรษฐศาสตร์ได้คัดเลือกองค์ปาฐก ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้เชิญ ผู้ใหญ่วิบูลย์ วัฒนวิเศษ เป็นองค์ปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภากรณ์" ครั้งที่ 5 นี้

ทั้งนี้ในวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๖๘ อาจารย์วิบูลย์ วัฒนวิเศษ ได้มีมติ คณะฯ จะขอเชิญ ให้เราทั้งคณะ ณ ที่นี้ ร่วมกันลงมือส่งใจไปถึง องค์ปาฐกพิเศษ ซึ่งต้องมีความรักที่

คณะกรรมการดำเนินการจัดงาน
ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อึ้งภากรณ์ ครั้งที่ 5

1. ศ. เกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	ที่ปรึกษา
2. รศ. มนตรี	บริสุทธิ์	ที่ปรึกษา
3. ม.ร.ว. ปรีดียาธร	เทวกุล	ที่ปรึกษา
4. นายประกิต	อภิสารธนรักษ์	ที่ปรึกษา
5. รศ. นริศ	ชัยสูตร	ประธานกรรมการ
6. รศ. วันรักษ์	มิ่งมณีนาคิน	รองประธานกรรมการ
7. ผศ. ชูศรี	มณีพฤษ์	กรรมการ (ฝ่ายหนังสือที่ระลึก)
8. ผศ. อนุชาต	พวงสำลี	กรรมการ (ฝ่ายงานวิดีโอ)
9. รศ. ดาว	มงคลสมัย	กรรมการ (ฝ่ายจัดเวที)
10. ผศ. สุวรรณี	วัชณจิตต์	กรรมการ (ฝ่ายจัดเลี้ยง)
11. ผศ. วรวรรณ	ศุภจรรยา	กรรมการ (ฝ่ายออกบัตรเชิญ)
12. ผศ. สกนธ์	วรรษณูวัฒนา	กรรมการ (ฝ่ายประชาสัมพันธ์)
13. ผศ. ภิรมย์	จันถาวร	กรรมการ (พิธีกร)
14. คณาจารย์ทุกท่าน		กรรมการ (ฝ่ายปฏิบัติ)
15. นางพยอม	ครุสาตะ	กรรมการและเลขานุการ

คำกล่าวเปิดงานโดยอธิการบดี
ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 5
9 มีนาคม 2538
ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กราบเรียน ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์
ท่านสุภาพบุรุษ สุภาพสตรี ท่านผู้มีเกียรติผู้คร่ำคร่าในความดี ความเจริญ และปี่ยมิตร
ของท่านอาจารย์ป่วย

กระผมในนามของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอต้อนรับท่านผู้มีเกียรติทุกท่านที่ได้กรุณา
มาร่วมงานการแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 5 นี้

อาจารย์ป่วยเป็นปูชนียบุคคลที่เป็นตัวอย่างของสังคมไทย เป็นผู้สนใจและส่งเสริมวิชาการ
ด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในประเทศไทยอย่างยาวนาน เป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีบทบาท
ในการพัฒนาและสร้างความมั่นคงให้กับระบบการเงินและระบบการคลัง และเป็นข้าราชการตัวอย่าง
แห่งความซื่อสัตย์สุจริต

เพื่อเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของอาจารย์ป่วย ใน พ.ศ. 2525 คณะจารย์ของคณะ
เศรษฐศาสตร์จึงได้จัดให้มีการแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อเป็น
การเชิดชูเกียรติของศาสตราจารย์ ป่วย อังภากรณ์ และเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทย
ตลอดจนเพื่อเป็นการสดุดีและประกาศเกียรติคุณนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ที่มีผลงานดีเด่น มี
ประวัติชีวิตอันงดงาม และเป็นผู้มีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาของสังคมไทย

เพื่อให้การแสดงปาฐกถาพิเศษป่วย อังภากรณ์ บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว คณะ
เศรษฐศาสตร์ได้แต่งตั้งผู้ทรงวุฒิเพื่อคัดเลือกองค์ปาฐก โดยมีการพิจารณาประวัติการทำงานและ
ผลงานต่าง ๆ ของกลุ่มเป้าหมายอย่างรอบคอบ และในคราวนี้คณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก
ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้เชิญ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นองค์ปาฐกในการแสดงปาฐกถาพิเศษ
“ป่วย อังภากรณ์” ครั้งที่ 5 นี้

วันนี้เป็นวันที่ 9 มีนาคม 2538 อาจารย์ป่วยของเรามีอายุครบ 79 ปี ผมอยากจะขอเรียน
ให้เรทั้งหมด ณ ที่นี้ ร่วมกันสงบนิ่งส่งใจไปถึงท่าน ณ ประเทศอังกฤษ พร้อมด้วยบทกวีบทนี้

ด้วยประจักษ์อยู่แก่ใจ

ท่านคือใครที่เล่าขาน

เลื่องลือสืบทอดเป็นตำนาน

ผู้กล้าหาญแห่งสันติประชาธรรม

เส้นทางท่านวางไว้ดีแล้ว

เราจะแผ้วแนวทางต่อตอกย้ำ

ท่านเป็นคนดีที่โลกต้องจดจำ

สันติประชาธรรมจะเรืองรอง

ท่านอาจารย์จงปลงใจอย่าได้หวั่น

มอบปวงการะไว้บนบ่าสอง

ให้คนหนุ่มสาวเฝ้าประคอง

สืบตำนานสานต่อเจตนารมณ์

ประกาศเกียรติคุณ ชีวิตและงานขององค์ปาฐก

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม

โดย คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์

ปัญหาความยากจนและปัญหาหนี้สินของเกษตรกรอันเกิดจากความไม่แน่นอนในราคาของผลผลิต ประกอบกับที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เป็นปัญหาที่รัฐบาลทุกรัฐบาลพยายามแก้ไข แต่ก็เป็นที่ทราบดีว่าปัญหานี้ยังคงมีอยู่ และในปัจจุบันการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเริ่มมีความรุนแรงมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ยิ่งทำให้ความเป็นอยู่ของเกษตรกรแร้นแค้นหนักขึ้น จนดูประหนึ่งว่าเกษตรกรไทยตกอยู่ในวังวนแห่งความยากจน จนหาทางออกไม่ได้

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นเกษตรกรคนหนึ่งที่เคยเผชิญกับปัญหาพื้นฐานนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ต้องขายที่ดินเพื่อชำระหนี้ ชีวิตที่เคยสุขสบายด้วยรายได้และทรัพย์สินสมบัติจำนวนไม่น้อยก็เปลี่ยนไป แต่ประสบการณ์นี้กลับมีประโยชน์ยิ่งต่อผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะทำให้ท่านเข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาความยากไร้ของเกษตรกร และค้นพบว่าจะแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นนี้ได้อย่างไร ผู้ใหญ่วิบูลย์เชื่อว่าเมื่อใดก็ตามที่เกษตรกรสามารถต้านกระแสวัฒนธรรม และค่านิยมในสังคมที่สอนให้คนวิ่งตามกิเลสและความอยาก เมื่อนั้นเกษตรกรจะเป็นอิสระ เป็นไท สามารถพึ่งตนเองได้

วนเกษตร คือทางเลือกที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เสนอเพื่อความอยู่รอดของเกษตรกรและสังคมปรัชญาของวนเกษตร คือการพึ่งตนเอง การวางแผนชีวิตเพื่อปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระในด้านการผลิต วนเกษตรคือการทำเกษตรเพื่อการบริโภค แต่มีได้ละทั้งตลาด และการจะเข้าสู่ตลาดนั้นจะต้องทำโดยมีพื้นฐานความเข้าใจด้านธุรกิจที่ดีและมีคุณธรรม วนเกษตรไม่เพียงแต่ทำให้เกษตรกรและสังคมอยู่รอด แต่จะทำให้สามารถรักษาระบบชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ด้วย

ทางเลือกที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เสนอเกิดจากประสบการณ์ความรู้ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้สั่งสมมาเป็นเวลาช้านาน จนผู้ใหญ่วิบูลย์มีความมั่นใจว่ามั่นใจเป็นหนทางแห่งความอยู่รอดของเกษตรกร ของสังคมและสิ่งแวดล้อม ผู้ใหญ่วิบูลย์สามารถอธิบายและตอบคำถามที่มาจากบุคคลจำนวนมากมายที่สงสัยว่าวนเกษตรจะเป็นไปได้อย่างไรภายใต้กระแสทุนนิยมที่เชี่ยวกรากในปัจจุบัน แม้คำตอบของผู้ใหญ่วิบูลย์จะเป็นเรื่องยากที่ใครจะหักล้างได้ในเชิงตรรกและข้อเท็จจริง แต่ก็ยากที่ใครจะยอมรับและทำตามได้ หากเรามีได้เปลี่ยนวิธีคิดเสียใหม่

ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นแบบฉบับของผู้ใฝ่รู้ ศึกษาหาความรู้ตลอดเวลา ทั้งจากประสบการณ์สิ่งรอบตัว และจากการแลกเปลี่ยนความคิดกับบุคคลที่มีความสนใจคล้ายกัน เป็นแบบฉบับของผู้ดำเนินชีวิตโดยมีความรู้ที่สั่งสมและมีคุณธรรมเป็นพื้นฐาน เป็นแบบฉบับของผู้ที่สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้โดยรู้ว่าจุดมุ่งหมายในชีวิตของคนคืออะไร โดยปลอดจากการถูกครอบงำด้วยค่านิยมในสังคม

แนวทางนเกษตรของผูัใหญวิบูลยััได้รับความสนใจและขานรับจากเกษตรกรหลายกลุ่
กระจายอยุ่ทว้ไปในทุกภาคของประเทศ ในฐานะสถาบันการศึกษาที่ไดัให้ความสนใจต่อการพัฒนา
สังคมและเศรษฐกิจของประเทศโดยเน้หนการมีส่วนร่วมของประชาชน คณะเศรษฐศาสตรั มหา
วิทยาลัยธรรมศาสตรั ขอแสดงความชื่นชมและขอแสดงความเคารพต่อแนวทางนเกษตรที่ผูัใหญ
วิบูลยััไดัเสนอไว้เพื่อเป็นทางเลือกอีกทางหน้ในการพัฒนาประเทศ และมีความเชื่อมั่นว่าหาก
แนวทางนเกษตรไดัขยายวงกว้างออกไป ความสุขสมบูรณั ความมั่นคง และความเจริญองาม
ในการดำรงชีวิต จะบังเกิดแก่เกษตรกรในสังคมและแก่สังคมโดยรวม

คณะเศรษฐศาสตรัเชื่อว่าท่านอาจารย์ব্যุกก็มีความรู้ลึกซึ้งเช่นเดียวกันนี้

ป่วย อังภากรณ์
9 มีนาคม 2538

ป่วย อังภากรณ์
9 มีนาคม 2538

บันทึกประวัติ : ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม

วัน เดือน ปีเกิด

29 ธันวาคม 2479

ที่ตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ครอบครัว

ภริยา นางสมบุญร์ เข้มเฉลิม

บุตร นายครรชิต เข้มเฉลิม

นางชลธิรา เข้มเฉลิม

นางสาวจรรยา เข้มเฉลิม

การศึกษา

ประถมปีที่ 4 ที่โรงเรียนวัดพงษาราม ตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม
จังหวัดฉะเชิงเทรา

มัธยม 6 สอบเทียบ

นักธรรมตรี ปี พ.ศ. 2500 ที่วัดพงษาราม

ตำแหน่ง

2512-2536 ผู้ใหญ่บ้านบ้านห้วยหิน

สัมมนาและศึกษาดูงานในต่างประเทศ

2528 5 สัปดาห์ที่ฝรั่งเศสและเยอรมนี

2531 2 สัปดาห์ที่ญี่ปุ่น

2531 1 สัปดาห์ที่ลาว

2533 2 สัปดาห์ที่สหรัฐอเมริกาและแคนาดา

2537 5 สัปดาห์ที่ฝรั่งเศสและแอฟริกาตะวันตก

กรรมการ

- มูลนิธิหมู่บ้าน
- มูลนิธิภูมิปัญญา
- การศึกษาออกโรงเรียนระดับชาติ กระทรวงศึกษาธิการ
- อนุกรรมการประสานแผนอุดมศึกษา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 8

รางวัล

- 2532 คนดีศรีสังคม
- 2533 บุคคลดีเด่นของชาติ สาขาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
- 2536 เกษตรกรดีเด่นแห่งเอเชีย ผู้ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายของธรรมชาติจาก
FAO

หนังสือเกี่ยวกับชีวิตและแนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม

2529	“สายพานชีวิต”	ปาฐกถาโกมลคีมทอง	มูลนิธิโกมลคีมทอง
2530	“ชีวิตเปลี่ยน”	อภิปราย-สัมภาษณ์	สำนักพิมพ์หมู่บ้าน
2532	“มีกินตลอดชีวิต”	อภิปราย-สัมภาษณ์	สำนักพิมพ์หมู่บ้าน
2535	“สู่สังคมวนเกษตร”	อภิปราย-สัมภาษณ์	สำนักพิมพ์หมู่บ้าน
2537	“10 ปีวนเกษตร”	สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	

ชีวิตและงานของผู้ใหญ่บุญย๋ เข็มเฉลิม

ก่อนถึงวณเกษตร

ผู้ใหญ่บุญย๋ เข็มเฉลิม เกิดเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2479 ที่ตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา พ่อมีเชื้อสายจีนปนลาว มีอาชีพเป็นหมอยาแผนโบราณ แม่เป็นไทยภาคกลาง มีอาชีพทำนา แม่เสียชีวิตเมื่อผู้ใหญ่บุญย๋อายุได้ 5 ขวบ

เรียนจบประถมปีที่ 4 ที่วัดพงษาราม ตำบลเกาะขนุน เมื่ออายุย่างเข้า 14 ปี เดินทางไปหางานทำที่กรุงเทพฯ ทำงานร้านกระป๋องสังกะสี ร้านขายอาหาร ร้านขายยาแผนปัจจุบัน และโรงพิมพ์แถวปากคลองตลาด ใช้เวลาว่างและกลางคืนเรียนเองจนสอบเทียบได้มัธยมปีที่ 6

อายุย่างเข้า 20 ก็กลับไปบวชที่บ้าน ทกเดือนในร่มกาสาวพัสตร์ ผู้ใหญ่บุญย๋ได้ตั้งใจเรียนรู้ทางธรรมจนสอบได้นักธรรมตรี

พอสึกออกมาก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อหางานทำใหม่ คราวนี้คิดว่าตัวเองมีความรู้ จึงเลือกงาน ที่สุดได้ทำงานเป็นลูกจ้างในแผนกพัสดุของสายการบินญี่ปุ่น ได้เรียนรู้ถึงปัญหา ลูกจ้าง การกดขี่แรงงาน และการรวมตัวกันต่อสู้กับนายจ้าง

ครบกำหนดเกณฑ์ ผู้ใหญ่บุญย๋ก็ไปเป็นทหารปีเศษ นำพวกฟ้องประท้วงการทำงานในวันหยุด จนทำให้มีการแก้ไขกฎเกณฑ์กันใหม่ ถูกให้ไปเป็นเสมียนที่กองบังคับการฯ ได้เรียนรู้วิธีการร่างหนังสือซึ่งเอามาใช้ได้จนถึงทุกวันนี้

ออกมาจากเป็นทหารไม่กลับไปรับจ้าง พอดีเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 มีการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการส่งออก ผู้ใหญ่บุญย๋อยากรวย จึงทำงานเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิตของชาวบ้านไปขายต่อ จากนั้นจึงลงมือปลูกมันสำปะหลังซึ่งกำลังได้รับการสนับสนุนจากทางรัฐบาล

มีฐานะดีขึ้น ชีวิตเริ่มเปลี่ยน กินอาหารดี ๆ มีเพลงฟัง มีรถขับ พอเข้าปี 2513 การผลิตเริ่มล้มเหลว ชาดทุน เริ่มลงทุนหนักขึ้นเรื่อย ๆ

ปี 2519 เริ่มทดลองปลูกฝ้าย ตอนแรกก็ได้กำไรดี พอรัฐบาลส่งเสริมหนัก สองปีต่อมาราคาก็ตก ปี 2521 นำเกษตรกรเดินทางไปประท้วงรัฐบาลเกรียงศักดิ์ที่หน้าทำเนียบฯ เรื่องราคาฝ้ายราคาข้าวและมันสำปะหลัง แต่ก็ไม่มีอะไรดีขึ้น ชาดทุนยับเยินในปี 2522

ระหว่างสองปีต่อมา ผู้ใหญ่บุญย๋ยังคงเป็นหัวหอกในการเคลื่อนไหวเรื่องราคาข้าวและผลิตผลเกษตร แต่ก็ไม่เป็นผล จนรู้สึกท้อ ประกอบกับหนี้สินของตัวเองก็เริ่มมากขึ้นจนดูเหมือนจะหมดหนทางที่จะหาเงินมาใช้หนี้ธนาคารและเจ้าหน้ออื่น ๆ

นับแต่ปี 2512 ที่เขาได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน เขาได้พยายามทุกวิถีทางที่จะแก้ไขสถานการณ์ของตนเองและของชาวบ้าน ร่วมกับขบวนการชาวลาวโซ่งในยุคนั้น 14 ตุลาคม รู้จักกับจาร์ส ม่วงยาม ผู้นำชาวนาคคนสุดท้ายที่ถูกสังหารในปี 2522

เขาพบว่าทุกทางที่ได้พยายามมาแล้วล้มเหลว ชาวนาไม่มีพลังต่อรองที่แท้จริงเลย อำนาจรัฐและอำนาจทางเศรษฐกิจชักทอโยงใยครอบคลุมและครอบงำปัจจัยการผลิตและผลผลิตไปทั่วทุกหัวระแหง ยากที่จะไปทำอะไรให้กระเทือนโครงสร้างอันแข็งแกร่งนี้ได้

นับแต่ปี 2525 เขาค่อย ๆ ตัดสินใจว่า ในเมื่อผลิตเพื่อขายแล้วล้มเหลวเช่นนี้ ทำไมจะต้องดิ้นรนกระเสือกกระสนต่อไป

เขาบรรยายสภาพของตัวเองในช่วงนั้นว่า **“สูงอมเหมือนลูกไม้ สูงอมแล้วมันก็ร่วง” “ถึงทางตันไม่มีที่ไป มีทางเดียว คือ หันกลับทางเก่า”**

เขาตัดสินใจเลิกผลิตเพื่อขาย ลงมือผลิตเพื่อกินในครอบครัว ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ก็พอ ขยายที่ดิน 200 กว่าไร่ที่มีอยู่ เอาเงินไปใช้หนี้ เหลือที่อยู่ 9 ไร่เศษ เพื่อทำสิ่งที่เขาเองก็ไม่เคยคิดว่าจะกลายมาเป็น **“วนเกษตร”** อย่างปัจจุบัน

การหันกลับไปสู่การเกษตรเพื่อยังชีพเป็นหนทางเดียวที่เขาเชื่อว่ายังเหลืออยู่ แต่ก็เชื่อเหมือนเสือไม่ทิ้งลายว่า นี่คือ **“อาวุธคนยาก”** ที่น่าจะสร้างอำนาจต่อรองที่เป็นจริงได้มากกว่าจริงอยู่ แม้เขาจะอ้างเสมอว่าการเปลี่ยนวิถีการผลิตครั้งนี้ไม่ได้มีปรัชญาหรืออุดมการณ์อะไรอยู่เบื้องหลัง มันเกิดขึ้นเพราะสถานการณ์บังคับ แต่ก็ศึกษาแนวคิดก่อนและหลังจุดเปลี่ยนแห่งชีวิตของเขาแล้ว เชื่อว่า เหตุการณ์หักเหครั้งนี้ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ

คำว่า **“อำนาจของชาวนา”** และ **“การต่อรอง”** ไม่เคยถูกสืบลื่อนไปจากจิตใต้สำนึกของเขา มันได้ก่อรูปโดยสารัตถะที่เป็นจริงขึ้นมาใหม่ ซึ่งเพียงระยะเวลาไม่กี่ปี เขาก็กลับพลิกสถานการณ์มาเป็นต่อในเดิมนั้นชีวิต

นับแต่ปี 2526 เขาไม่เคยต้องวิ่งไปหาพ่อค้าหรือนายกรัฐมนตรีคนไหนอีก คนเหล่านี้ต่างหากที่วิ่งไปขอคำแนะนำและความคิดเห็นจากเขา เช่นเดียวกับผู้คนนับพันนับหมื่นที่ไปห้วยหินประหนึ่งไปจาริกแสวงบุญ ไปพบเขาประหนึ่งเจ้าสำนัก

เขามาค้นพบเหมือนกับอีกหลาย ๆ คนในโลกยุคใหม่นี้ว่า เงินไม่ใช่อำนาจที่แท้จริง อำนาจว่ามีที่ผู้คนแสวงหา มาจาก **“ความรู้”** ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าและความหมายอยู่ได้อย่างอิสระเสรีในสังคมที่สับสนวุ่นวายและเต็มไปด้วยอำนาจครอบงำนี้

การเรียนรู้

ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าว่า เริ่มรู้สึกอยากเรียนรู้ตั้งแต่วัยรุ่น เมื่ออายุ 14-15 อ่านชีวประวัติของ อับราฮัม ลินคอล์น ชุนยัตเซน และมหาตมะ กานธี ด้วยความสนใจ ตอนกลับบ้านเพื่อบวช จึงได้ใช้เวลาบวชเรียนศึกษาทั้งทางธรรมและทางโลก โดยอ่านจากหนังสือต่าง ๆ เท่าที่จะหาได้

เขาเป็นชาวบ้านที่ชอบอ่านหนังสือ ที่บ้านของเขามีห้องสมุดที่รวบรวมหนังสือไว้จำนวนมาก ซึ่งผู้คนนำมามอบให้หรือที่เขาหาซื้อหาเอง เขาติดตามแนวคิดของนักคิดทั้งไทยและเทศอยู่ไม่ขาดตลอดจนข่าวสารบ้านเมือง ทำให้พูดคุยกับผู้คนหลายสาขาอาชีพที่ไปมาหาสู่ได้ไม่ยากนัก

เขาจะใช้คำว่า “สั่งสม” หรือ “สะสม” บ่อย ๆ ที่สุดในการพูดคุยกับผู้คน โดยเฉพาะ การสะสมอาหาร สะสมต้นไม้ สะสมความคิด สะสมข้อมูล และสะสมความรู้

วนเกษตรโดยรวมแล้ว คือ การสะสม แต่เป็นการสะสมที่มีหลักการ

“ชีวิตนี้ถ้าเราหวังความสมบูรณ์ให้กับมันแล้วมันจะต้องมีระยะเวลาของการสะสม วิธีที่ผม นำเสนอมาเป็นวิธีสะสมอีกรูปแบบหนึ่ง แต่เป็นรูปแบบที่สะสมด้วยแรงงาน เป็นการสะสมด้วย ปัจจัยที่เรามีอยู่โดยไม่ไปเบียดเบียนกัน เป็นลักษณะของการสะสมที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของสัมมาอาชีวะ”

ความรู้สะสมได้เสมอ ไม่ได้จำกัดอยู่แต่ที่โรงเรียน ชีวิตคือห้องเรียนที่กว้างใหญ่ ผู้คน รอบข้างและที่ได้พบเห็นและร่วมงานเป็น “ครู” การปฏิบัติในชีวิตจริงก็เป็นครู การตระเวนไปในที่ ต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศก็เป็นการเรียนรู้ที่มีคุณค่า

เมื่อเขาพูดถึงเรื่องการศึกษา เขาจึงไม่ได้หมายถึงแต่การเรียนในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา ต่าง ๆ แต่หมายถึงกระบวนการเรียนรู้ “ความรู้ใหม่ ๆ มาจากการสะสมข้อมูล ผมอาจจะอยู่กับ ต้นไม้ใบหญ้ามานาน แต่ไม่รู้จักต้นไม้ใบหญ้า พอเริ่มรู้จักใหม่ ๆ ก็ตื่นเต้น เริ่มรู้ว่าใบไม้ทำอะไรได้ ก่อนนั้นไม่เคยเห็นว่ามันมีความสำคัญอะไร”

เขาเริ่มรู้จักวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ เขาอธิบายว่า

“ก็ค่อย ๆ เรียนรู้ไปที่ละเล็กทีละน้อย ทีละอย่างสองอย่างระยะหนึ่ง พอเริ่มรู้หลายอย่าง ก็นำไปสัมพันธ์กับเรื่องเก่า ก็รู้เพิ่มขึ้นอีกไม่ใช่เรื่องเดียว รู้เป็นระบบมากขึ้น รู้ว่าอะไรเกี่ยวกับ อะไรและเกี่ยวข้องอย่างไร.. ไม่ใช่เพียงรูปแบบ แต่เป็นเนื้อหา”

เขาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของตนเองและของชาวบ้านไปพร้อมกันว่า

“การศึกษาทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา ทำให้เกิดสติ จริย ๆ แล้วชาวบ้านรู้และไม่ ใ้ มีสติและปัญญา แต่มีสติอีกแบบหนึ่งและปัญญาอีกแบบหนึ่ง ชาวบ้านขาดการรับรู้ข้อเท็จจริง ต่าง ๆ ในระดับกว้าง จำเป็นต้องมีการขยายโลกทัศน์”

“ตัวผมเองแตกต่างไปจากชาวบ้านธรรมดา มีความคิดและโลกทัศน์ที่กว้างกว่าแน่ เพราะผมไปดูงานทั่วไปหมด แต่ไปยุโรปกลับมาใหม่ ๆ ใ้ว่าผมจะคิดอะไรได้เพียงแต่รู้ว่ามืออะไร แปรกลมใหม่ในยุโรป ไปญี่ปุ่นกลับมาเห็นความขัดแย้ง ผมก็คิดไม่ออก มันไม่ใช่แค่การไปดูงาน แต่กลับมานั่งคิด ภาพต่าง ๆ มันกลับไปกลับมา สลับจากโน่นไปนี่ ทั้งต่างประเทศและใน ประเทศ ภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคอีสาน มันเป็นโลกทัศน์ที่สังเคราะห์ขึ้นใหม่”

“การเห็นต้องมีการสรุป ผมมีข้อต่างจากชาวบ้านตรงนี้ ผมเห็นมากกว่าและผมสรุปได้ ชาวบ้านอาจจะยังเห็นน้อยอยู่และขาดคนช่วยนำสรุปอีก ประเด็นนี้สำคัญ เพราะเห็นเฉย ๆ ไม่พอ ต้องมีคนช่วยสรุป ผมเองก็เพิ่งมาสรุปเอาช่วงหลังนี้แหละ”

“ผมได้สติจากการไปเยี่ยมพวกอินเดียนแดงที่แคนาดา ได้รู้ว่าพวกเขาถูกคนนอกเข้าไปทำลายอย่างไร สำหรับผม สิ่งเหล่านี้เป็นการสร้างโลกทัศน์หรือขยายโลกทัศน์”

การเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดของเขาในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา มาจากการได้พบปะผู้คนนับพัน นับหมื่นที่ไปมาหาสู่เขาที่บ้าน เขาบอกว่าตนเองไม่ได้ “ให้” คนอื่นแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ได้ “รับ” จากคนอื่นมากมายเช่นเดียวกัน ได้รับ “ความรู้” จากการได้แลกเปลี่ยนสนทนา

ในช่วงก่อนและหลัง 14 ตุลาคม 2516 ผู้ใหญ่วิบูลย์คบหากับทุกคนที่เข้าไปเกี่ยวข้องในหมู่บ้าน ไม่ว่าข้าราชการ พ่อค้า หรือองค์กรพัฒนาเอกชน เขาบอกว่าได้เรียนรู้มากมายจากผู้คนเหล่านี้ โดยเฉพาะนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนหลายคน ซึ่งช่วยให้เขารู้แนวทางในการวิเคราะห์สังคม

ในช่วงก่อนการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงชีวิตในปี 2525 เขาก็ได้มีโอกาสเข้าร่วมการสัมมนาว่าด้วยวัฒนธรรมกับการพัฒนา ซึ่งจัดโดยองค์กรพัฒนาเอกชน หลังจากนั้นยังได้ร่วมการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการทำงานพัฒนาโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาจากต่างประเทศ ซึ่งบรรดานักพัฒนาเอกชนในยุคนั้นเข้าร่วม

เขาได้รับอิทธิพลอย่างสำคัญจากเหตุการณ์ทั้งสองครั้งนั้น ทำให้เขาเข้าใจวัฒนธรรมแตกต่างไปจากที่เคยเข้าใจมาก่อน มองมันอย่างมีชีวิต มีพลัง และสร้างความมั่นใจให้เขามากยิ่งขึ้นว่า การเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นกับตัวเองนั้นจะไม่เกิดอย่างไร้หลักเกณฑ์หรือไร้ทิศทาง เขาสรุปหลายปีต่อมาว่า ชีวิตของเขาก็เหมือนกับวงเกศตร ที่ดู ๆ เหมือนไร้หลักไร้ระเบียบ แต่ก็มีหลักมีระเบียบ เหมือนป่าที่เต็มไปด้วยแมกไม้หนาแน่นที่คล้ายกับขึ้นมาอย่างไร้ระเบียบ แต่มันก็มีระเบียบและกฎธรรมชาติของมันเอง

เขามักอ้างว่าไม่มีโมดูลการณณ์และทฤษฎีใด ๆ ก่อนการตัดสินใจนั้น ข้อนั้นอาจจะจริง แต่การไต่ตรองจากประสบการณ์ จะพบว่า แท้จริงแล้ว เขามีฐานคิดเป็นปรัชญาที่ค่อย ๆ ตกผลึกจนเขาบอกด้วยความมั่นใจว่าเขาไม่ชอบทั้งเสรีนิยมหรือสังคมนิยม เขาเลือก “พุทธนิยม” ที่ให้ความสำคัญกับบุญนิยมและคุณธรรม

“การเปลี่ยนแปลงตามพุทธวิธี เปลี่ยนจากข้างในไปสู่ข้างนอก จากฐานรากไปสู่ข้างบน” และนี่คือ “วิธีเดียวกันกับสังคมนิยม”

การวิพากษ์

การตัดสินใจเปลี่ยนแปลงชีวิตมาจากการวิเคราะห์สภาพสังคมและชีวิตของตนเอง ผู้ใหญ่วิบูลย์ซึ่งยึดถือ “พุทธวิธี” เริ่มต้นที่วิเคราะห์ “ตัวเอง” ด้วยเหตุผลที่ว่า “ถ้าไม่รู้จักตัวเอง ไม่มีทางที่จะทำให้ตัวเองสงบหรือสังคมสงบได้เลย เพราะจะวิ่งไปทางที่ไม่ว่าใครจะชักจูงไปทางไหน ไปตามค่านิยมซึ่งเป็นกิเลสทั้งนั้น”

วิเคราะห์ตัวเองและสภาพชาวไร่ชาวนาเพื่อนร่วมอาชีพว่า

“ชาวนาเดี๋ยวนี้นี้ต้องทำให้คนอื่นกิน ไม่ใช่ทำเหลือแล้วจึงให้เขากิน แต่คนอื่นเหลือแล้วจึงให้เรากิน ถ้าเขาไม่แบ่งเราก็กินไม่ได้กิน เราเป็นคนทำแล้วให้เขาไปหมด จะเลี้ยงตัวเองได้อย่างไร”

เขาต้องการจะบอกว่าชาวนาทำผิดขั้นตอน ผิดวิธี ตัวเองยังเลี้ยงตัวเองไม่ได้ก็รีบกระโดดเข้าสู่ระบบตลาดซึ่งตัวเองไม่มีความรู้ความเข้าใจ ไม่มีความพร้อมที่จะไปสัมพันธ์หรือต่อรองกับตลาดได้

“ชาวนาต้องต่อสู้กับตัวเองมากกว่าที่จะต่อสู้กับคนอื่น ถ้าชาวนาไม่ทำผิดวิธี เชื่อว่าชาวนาไม่อด”

ที่มาของการเปลี่ยนวิธีการผลิตและการก้าวเข้าสู่ระบบตลาด ถ้ามองจากข้างใน คือ “การพัฒนาตามกิเลส” ไม่ว่าจะขยายการผลิตไปแค่ไหนก็ไม่มีทางที่ “พอ” “เพราะในระบบการขายย่อมต้องการกำไร ยิ่งคนที่ต้องการกำไรมีมากคน การจัดระบบเพื่อการกระจายกำไรอย่างสมดุลจะเป็นไปได้อย่างไร ไม่ต้องถามถึงเศษส่วนที่จะเหลือมาถึงเรา”

ผู้ใหญ่วิบูลย์พูดกับตัวเองและกับชาวบ้านเหมือนกับบอกรักให้ได้ยินถึงหุนกพัฒนาทั้งของรัฐและเอกชนว่า

“ถ้าเรามองใหม่ในขอบเขตที่แคบเข้ามา ก็ไม่ต้องคิดเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านให้วุ่นวาย ผมกำลังมองให้แคบอยู่ในกรอบเฉพาะของตัวเองว่าจะอยู่ได้หรือเปล่า ถ้าเราพบว่าเราอยู่ไม่ได้ก็ต้องคิดในส่วนของเราว่าทำอะไรตัวเราจึงจะอยู่ได้ เรากล้าพอที่จะหยุดวิ่งตามกิเลสใหม่ ถ้าคิดว่ากล้าหยุด และได้ทำในสิ่งที่เราคิดว่าเราอยู่ได้ ชีวิตน่าจะแน่นอนกว่า เราเป็นตัวพิสูจน์ได้ดีกว่าที่จะให้ชาวบ้านทั้งหมดมาทดลองพิสูจน์...เราไม่จำเป็นต้องแบกโลกไว้ด้วยการพัฒนาสังคมโดยรวม”

เขาเชื่อว่า ถ้าหากไม่วิ่งตามกิเลส เกษตรกรน่าจะมีความสุขขึ้น มีอาหารกินอย่างพอเพียง “ชุมชนโดยรวมจะอยู่กันอย่างมีความสุขเพราะความสัมพันธ์ทางสังคมดีขึ้น สมาชิกไม่ได้อยู่อย่างคนอดอยากจนต้องไปเบียดเบียนผู้อื่น”

ที่เขาเน้นในเรื่องนี้บางครั้งประหนึ่งฟังพระเทศน์ก็เพราะเขาไม่เชื่อว่า การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมแต่เพียงอย่างเดียวจะแก้ปัญหาได้ เขาเชื่อว่าแต่ละคนจะต้องมีความเป็นไทให้มากที่สุดโดยไม่จำเป็นต้องรอให้โครงสร้างเปลี่ยน ประสบการณ์ทั่วโลกได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า โครงสร้างไม่ว่าเสรีนิยมหรือสังคมนิยมก็ไม่เคยประกันความสุขให้กับผู้คนจริง ๆ ได้

ตัวผู้ใหญ่วิบูลย์เองก็ไม่ได้ละเลยเรื่องโครงสร้าง เขาผ่านการต่อสู้ การประท้วง การเดินรณรงค์เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างมาโดยตลอด ก็เชื่อว่าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย แต่เมื่อเปลี่ยนแปลงแล้วก็ไม่เห็นชีวิตของตนเองดีขึ้น

ผู้คนที่ไปหาเขาที่บ้านช่วยหินส่วนใหญ่อยากรู้ว่าเขาทำอะไรจึงมีความสุข ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้มีทรัพย์สินสมบัติอะไรมากมาย เขาบอกว่าคงพูดยากว่าเขามีความสุขหรือไม่แค่ไหน แต่ที่แน่ ๆ เขารู้ว่าตัวเองมีอิสระมากกว่าคนที่มาถาม

“ผมมีความรู้สึกว่าคุณเป็นไทแก่ตัวเอง ย่อมจะมีความกล้าและสามารถทำอะไรได้อีกหลายอย่าง มีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง สามารถพึ่งตัวเองได้ คนที่พึ่งตัวเองต้องกล้าพอที่จะเชื่อว่าตัวเองอยู่รอด”

เขาอธิบายความเป็นไทในความสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมโดยรวมว่า

“เราไม่ได้ปฏิเสธระบบที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ แต่เราจะไม่ให้ระบบทุกวันนี้มากด มาเอาเปรียบ มาเป็นผู้กระทำกับเรา อะไรก็ตามในระบบที่เป็นอยู่ถ้ามันไม่ดี เราก็มีสิทธิ์ที่จะไม่ทำตาม เราอยู่ได้โดยระบบเหล่านี้ไม่สามารถที่จะเข้ามากำหนดเรา”

เขาไม่ได้ปฏิเสธ แต่เขาวิพากษ์อยู่ตลอดเวลา ยอมรับว่าระบบที่เป็นอยู่เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตวิถีปฏิบัติของผู้คน

ถ้าผู้คนที่ต้องการเป็นอิสระ จำเป็นต้องเปลี่ยนกระบวนทัศน์ หรือวิถีคิด วิถีปฏิบัติ และวิถีให้คุณค่า เขาเข้าไปที่ระบบการศึกษาเป็นอันดับแรก

“การปฏิวัติระบบการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ ที่ผ่านมา การศึกษาทำให้คนคิดไปในทิศทางเดียวเหมือนที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ไม่ได้สอนให้รู้วิธีการแก้ปัญหาของตนเอง นอกจากนั้นการรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน การพบปะผู้คน หรือข้าราชการที่มาส่งเสริมความรู้ทางการเกษตร ระบบข่าวสารข้อมูล ทุกอย่างล้วนออกมารูปแบบเดียวกันหมด มันบังคับให้คนดำรงชีวิตอยู่ในกรอบ”

สิ่งหนึ่งที่ชาวบ้านต้องการคือการยอมรับจากสังคม ลงทุนจัดงานใหญ่ ๆ มีแขกมาก ๆ ไม่ให้น้อยหน้าคนอื่น หมดเท่าไรไม่ว่า ถึงเป็นหนี้เขาก็ยอม ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นว่าชาวบ้านไม่มีความภาคภูมิใจในตัวเองและขาดความเชื่อมั่น เขาอธิบายว่า

“นั่นเป็นการแข่งขันของคนที่มีความรู้สึกว่าคุณกอดให้อยู่ในระดับต่ำในสังคม เป็นค่านิยมที่เราสร้างกันขึ้นมา”

สภาพเช่นนี้เป็นเพราะระบบสังคมที่ครอบงำ **“แม้ครูเองก็นำค่านิยมผิด ๆ มาใช้ พระก็มีค่านิยมผิด ๆ เหมือนกัน ดู ๆ เหมือนว่าจะมีแต่คนชั่วร้าย แต่จริง ๆ แล้ว เพราะเขาไม่เข้าใจ หรือไม่ก็คิดว่าแบบแผนเช่นนี้ถูกต้อง เพราะสังคมรับกันอย่างนั้นอยู่”**

แล้วเขาก็เรียกร่องเช่นเดิมว่า **“ถ้าจะเปลี่ยนวิถีคิดเช่นนี้ก็จะต้องเปลี่ยนที่ระบบการศึกษา เปลี่ยนที่ตัวคุณค่าของวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคมที่ทำให้คนเดินผิดทาง”**

สภาพสังคมที่ชนบทกำลังล้มละลายอย่างปัจจุบัน เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ยังคิดว่าทำอะไรจึงสามารถแก้ไขปัญหาปากท้อง ปัญหาหนี้สิน ให้หมดไป ผู้ใหญ่วิบูลย์วิเคราะห์เรื่องนี้

“วิถีคิดเช่นนี้ไม่ใช่ความผิดของเขา เพราะการศึกษาและสังคมปัจจุบันสอนให้คนคิด แต่เรื่องนี้เท่านั้น สอนให้คนอยากมากขึ้น ทำให้ “ความต้องการ” กลายเป็น “ความจำเป็น” ความคิดพื้นฐานดังกล่าวทำให้คนเราแปลกแยกจากธรรมชาติ หนีห่างไกลไปจากธรรมชาติมากขึ้นทุกที ทั้ง

ธรรมชาติเองก็เริ่มเสื่อมและแตกสลายด้วยการทำลายของมนุษย์เอง ทำลายโดยไม่ได้สร้างอะไรที่ดีขึ้นมาทดแทน”

“ผู้คนไม่มีเวลา มีแต่ความรีบเร่ง กัดดัน เป็นโรคจิตโรคประสาทกันมากมาย ไม่แต่เฉพาะในเมืองเท่านั้น ในหมู่บ้านก็กำลังเริ่มเกิดสภาพดังกล่าว”

ผู้คนยังคิดแต่เรื่องเศรษฐกิจ ไม่สามารถโยงเรื่องนี้เข้ากับชีวิตทั้งหมด ชีวิตจึงวนเวียนอยู่ในวงจรหนี้สินจนหาทางออกไม่ได้

ความจริง สังคมไทยไม่ได้จนด้วยทรัพยากร เกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง ทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี ดีกว่าหลายประเทศ โดยเฉพาะเมืองหนาว แต่เราก็ไม่มีปัญญาแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ได้

“เรามีที่ดินล้นเกินเมื่อเทียบกับจำนวนคน แต่เป็นที่น่าแปลก คนที่ยังมีที่ดินมากกลับมีอาหารน้อย พุดจากใกล้ตัวที่สุดคือตัวผมเอง ครั้งหนึ่งผมมีที่ดินอยู่ 200 กว่าไร่ แต่ผมกินข้าววันหนึ่งไม่ครบสามมื้อ...ระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปไม่ทำให้เราได้อาหารไม่ทำให้เรา ได้ชีวิตที่ดีขึ้น”

“ผมใช้เวลามา 20 กว่าปีในการที่จะสร้างความร่ำรวยให้ได้ในพริบตา มันกลับจนกว่าตอนที่ผมเริ่มต้นเสียอีก”

ความจริง ผู้ใหญ่วิบูลย์วิเคราะห์เชิงวิพากษ์สังคมไปพร้อมกับการเสนอทางออกเสมอ เขาย้อนกลับไปถึงสังคมในอดีตซึ่งพึ่งตนเองได้มากกว่าปัจจุบัน แม้ว่าจะมีปัญหามากมายก็ตาม เมื่อเกษตรกรเปลี่ยนวิธีการผลิตมาสู่การผลิตเพื่อขาย ชีวิตกลับเลวร้ายลงไปกว่าเดิม เขาจึงสรุปว่า

“นี่เป็นเหตุให้เราเริ่มมามองและเริ่มวิเคราะห์กันว่า เราคงต้องกลับไปทำการเกษตรในแบบที่พึ่งพาตนเองได้ในรูปแบบเดิมนั้น เพื่อให้เกิดสวัสดิการจริง ๆ เพราะเป็นอะไรขึ้นมาก็ไม่มีการรับรอง ไม่มีใครรับผิดชอบ ไม่ว่าจะเป็นส่วนของรัฐบาลหรือใครก็ตาม ชาวบ้านต้องรับผิดชอบต่อตัวเอง”

ทางออกมี แต่ต้องทวนกระแสหลัก ต้องเลือกว่าจะ “แปลกแยก” จาก “สังคม” หรือจะยอมไปตามสังคม แต่ “แปลกแยก” จากตัวเอง จากชีวิต จากธรรมชาติ

เขาเลือกทางแรก ยอมทุกอย่างเพื่อแลกกับ “เสรีภาพ”

ทางเลือก

ความเป็นอิสระทำให้คนสามารถเลือกได้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ตัดสินใจเลือก “กลับทางเก่า” กลับคืนสู่การผลิตเพื่อยังชีพ ผลิตเพื่อกินในครอบครัว ใช้ชีวิตที่เรียบง่าย เป็นไทแก่ตัวเอง

“ทางเก่า” ไม่ใช่การทวนหาอดีตที่ผ่านมาเลย ไม่ใช่การผันกลับไปสู่วันวานยังหวานอยู่ แต่เป็นการตัดสินใจอยู่บนพื้นฐานของครุฑแห่งชีวิต “รู้” ว่า ชีวิตต้องการอะไร และทำอย่างไรจึงจะบรรลุถึงสิ่งนั้น

เขาไม่ได้ตัดสินใจทันที แต่ค่อย ๆ เป็นไปด้วยความมุ่งมั่น ไม่ได้ล้มรสเสรีภาพในทันที แต่ค่อย ๆ เกิดขึ้นแบบ “สั่งสม”

“วนเกษตรทำให้คนมีความเชื่อมั่นในตัวเอง อันดับแรก เราเชื่อว่าเราจะพึ่งตัวเองได้ พอเรามีความเชื่อตัวนี้ ทำให้เรามีเสรีภาพทางความคิด พอเรามีเสรีภาพทางความคิดได้ เราคิดอย่างไรก็ไม่กลัวใครจะปฏิเสธความช่วยเหลือเรา คนมีเสรีภาพ มีความกล้าคิด เริ่มมีการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเองมากยิ่งขึ้น เขาคิดได้ว่าอะไรสอดคล้องกับวิถีชีวิตของเรากับความเป็นอยู่ของเขา สอดคล้องกับที่เขาสรุปได้ว่าชีวิตเขาควรเป็นอย่างไร ถ้าอะไรเป็นตัวขัดขวางหรือตัวอุปสรรค เขาก็จะต่อต้านป้องกันมิให้มันเกิดขึ้นได้ อันนี้เป็นสิทธิที่เขาจะแสดงออกได้ เขาจะมีโอกาสวิเคราะห์ตรงนี้ได้มากขึ้น เพราะเขารู้ว่าอะไรผิดอะไรถูกมากขึ้น”

การเลือกชีวิตเช่นนี้ “ไม่ได้หมายความว่าเราปฏิเสธสังคม เพียงแต่เราเห็นว่าชีวิตที่เรียบง่ายไม่ได้ขัดกับธรรมชาติ และก็สามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้ เพราะสังคมย่อมเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ”

แต่ถ้าหากการทำตรงนั้นสังคมรับไม่ได้ เกิดความรังเกียจ ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่ามันเป็นความพอใจที่เราทำได้ ไม่ใช่เรื่องของความขัดแย้ง ไม่ใช่เรื่องของความทุกข์ ถ้าเราทำได้ตรงนี้เราก็เป็นอิสระ

แต่เขาก็พูดจากประสบการณ์ที่ทวนกระแสมาสิบปีเศษว่า “จริง ๆ แล้ว คนที่ทำตัวเป็นอิสระ ผมยังไม่เชื่อว่าใครจะถูกปฏิเสธจากสังคม อาจจะมีส่วนหนึ่งหรือส่วนน้อยที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งนั่นก็ไม่ใช่สาระของชีวิตจริง ๆ เพียงแต่เราไปแคร์ ไปกังวลอยู่กับความรู้สึกตรงนั้นมากกว่า”

นั่นคือสิ่งที่เขาพูดได้หลังจากประสบการณ์ที่เจ็บปวดในตอนแรก เริ่มที่ตัดสินใจเปลี่ยนวิถีชีวิต เขาเรียกช่วงเวลานั้นว่าเป็นช่วงวิกฤติที่สุดของชีวิตก็ว่าได้ เป็นช่วงแห่งความล้มเหลวจากการผลิตในกระแสหลัก เขาเล่าว่า

“ถ้าใจไม่แข็งคงผูกคอตายแน่ เพราะความรู้สึกตอนนั้นมองหน้าใครไม่ได้เลยจริง ๆ ใคร ๆ ก็ดูเหมือนเยาะเย้ยเราไปหมด ใครมองเราก็รังเกียจไปหมด”

คงไม่แปลกที่ผู้คนจะรู้สึกอย่างนั้น เพราะจากเจ้าแกมมีอันจะกิน ที่ดินหลายร้อยไร่ มีรถยนต์ขับ มีลูกจ้างลูกน้องบริวาร กลายมาเป็น “ชาวบ้าน” จน ๆ คนหนึ่ง ถีบจักรยานเอาผักบุ้งไปขายตามบ้านผู้คน

เขาทนได้แม้จะรู้สึกเจ็บปวด วันหนึ่งเขายังนึกขอบคุณผักบุ้งที่ให้บทเรียนบทแรกแก่เขา ทำให้เขารู้ว่าเขามีชีวิตอยู่ได้ นอกจากจะกินจนอิ่มแล้ว ยังเอาไปขายได้เงินมาใช้สอยอีก แม้จะไม่มากมายอะไร แต่ก็เพียงพอ

เขามองย้อนหลังไปพร้อมกับยืนยันว่า ไม่ได้วางแผนอะไรมากมายเลย คิดแต่เพียงว่าจะทำอย่างไรจึงจะพึ่งตัวเองให้ได้มากที่สุดทั้งระยะสั้นและระยะยาว เริ่มลงต้นไม้ที่ทำได้ ทั้งไม้ผล ไม้ใช้สอย ไม้สมุนไพร ไม้ทุกระดับที่คิดว่าจะอยู่ด้วยกันได้ เมื่อขึ้นแล้ว ไม่ต้องการตัวไหนก็เอาออก

แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่เริ่มลงมือทำเลย คือ การลดค่าใช้จ่ายลงเหลือแค่สิ่งจำเป็นเท่านั้น เขาพบว่า ความจริงชีวิตไม่ได้ต้องการอะไรมากมายเพื่อให้อยู่ได้ เสื้อผ้าเขาก็ซื้อปีละชุดสองชุด

ราคาไม่เท่าไร อาหารส่วนหนึ่งก็ได้จากที่ในสวน

ที่สำคัญอยู่ที่ว่า ทำใจที่จะมีชีวิตที่เรียบง่ายได้ไหมเท่านั้น จากตรงนั้นเขาถึงได้ย้ำเสมอว่า วนเกษตรไม่ใช่การปลูกต้นไม้ ซึ่งใคร ๆ ก็ทำได้ วนเกษตรเป็นวิถีชีวิตใหม่ที่เรียกกร้องให้มีการ ตัดสินใจและการเปลี่ยนแปลง **“ถึงรากถึงโคน”**

วนเกษตรอยู่ที่วิถีคิด วิถีคิดของวนเกษตร คือ ทำทุกอย่างไม่ใช่เข้าสู่ระบบตลาด แต่ เพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า เพราะวนเกษตรจะให้อาหาร ยา นิเวศน์ สิ่งเหล่านี้ เกี่ยวกับชีวิตมากกว่าเกี่ยวกับระบบตลาด แต่ก็ไม่ได้ละเลยตลาด สิ่งทีปลูกย่อมเหลือกิน เมื่อเหลือ ก็สามารถนำไปขายได้

วนเกษตรเป็นเรื่องง่าย ผู้ใหญ่วิบูลย์ยืนยัน แทบจะไม่ต้องใช้ความรู้อะไรเลย เป็นเกษตร ที่ **“ทำเล่น ๆ แต่เอาจริง ๆ”** คือ ได้ผล อาจจะไม่มากในปีแรก ๆ เพราะต้องลงแรงและดูแล เอาใจใส่มากหน่อย แต่ยิ่งนานเข้าเท่าใดก็ยิ่งสบายขึ้นเท่านั้น จนแทบจะเรียกได้ว่าเป็น **“เกษตร นิ่งกินนอนกิน”** ก็ได้

ขณะที่เกษตรสมัยใหม่ ยิ่งทำยิ่งจน ยิ่งต้องลงทุนสูงขึ้น ลงแรงมากขึ้น เจ็บป่วยแก่เฒ่า ก็ยังต้องทำ ไม่ทำก็ไม่ม่กิน วนเกษตรตรงกันข้าม ยิ่งทำผืนดินและสวนป่ายิ่งอุดมสมบูรณ์ มีสวัสดิการยามแก่ มีคนคอยดูแลเอาใจใส่ เพราะตนเองได้สะสมทรัพย์ากรไว้มาก

แต่วนเกษตรเป็นเรื่องยาก

“ทำ ไม่ทำ อยู่ที่การตัดสินใจ คนเราถูกกระตุ้นให้มีสำนึกในเรื่องอยากรวย อยากมีความสำคัญ อยากมีฐานะที่ได้รับการยอมรับ เหมือนความรู้สึกที่ตัวเองกำลังจะสูญเสียเพราะคิด ไม่จบ การตัดสินใจตรงนี้เป็นเรื่องยากทีเดียว”

วนเกษตรจึงเริ่มที่การปรับวิถีคิด คิดจะทำเพื่อให้ครอบครัวมีกินก่อน ที่เหลือค่อยเอาไป ขาย วนเกษตรเป็นการทำงานเพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า

“ความต้องการของชีวิต” ในที่นี้มีความหมายที่ลึกโงยไปถึงจุดหมายของชีวิต ความสุข ความพอใจ ความพอดี ความสมดุลของความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ การทำวนเกษตรจึง เป็นความพยายามที่จะเข้าใจธรรมชาติให้มากที่สุด

ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายจากประสบการณ์ของตนเองว่า ชีวิตของคนที่ทำวนเกษตรเข้าไป เกี่ยวข้องกับพืชสัตว์ ความสมดุลทางอารมณ์จะเกิดขึ้น เราไม่คิดเบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น ความอ่อนทางจิตใจ ความเมตตา ความเห็นใจ ความไม่แข่งกร้าว ก็จะเกิด เริ่มมองเห็นว่า มนุษย์น่าจะมีความเห็นใจซึ่งกันและกัน ลดความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน การคิดช่วยเหลือ เกื้อกูลกันก็จะเกิดขึ้น

“วนเกษตรสร้างสังคมใหม่ได้ คนจะมีเมตตาต่อกันมากยิ่งขึ้น มีเวลาไปมาหาสู่และ สร้างสรรค์สิ่งดีงามต่าง ๆ ทั้งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกัน เมื่อมีความพอเพียง ก็ยอมไม่แย่งกัน ใช้ธรรมชาติซึ่งมีอยู่อย่างจำกัด ไม่สร้างศัตรู ความขัดแย้ง และความรุนแรง ผู้คนจะอยู่ร่วมกัน อย่างเป็นสุขมากยิ่งขึ้น”

เหมือนกับประกาศลัทธิใหม่ ซึ่งความจริงไม่มีอะไรใหม่ มาจากการปฏิบัติและการไตร่ตรองจากประสบการณ์ชีวิตจริง ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปได้ว่า “การทำวนเกษตรก็เหมือนกับการปฏิบัติธรรม”

สิ่งที่วนเกษตรให้กับคน คือ ให้สติ ให้อยู่ในความไม่ประมาท ไม่ให้โลก สร้างความมั่นคงให้กับชีวิตทั้งระยะสั้นและระยะยาว

วนเกษตรเป็นวิถีชีวิตอีกแบบหนึ่ง ซึ่งหากปฏิบัติได้จริง คนจะมีเวลามากขึ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับวิถีชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ไม่ว่าจะในเมืองหรือในชนบท ไม่ว่าจะในสังคมเกษตรหรืออุตสาหกรรมหรืออาชีพใด ๆ

ผู้ใหญ่วิบูลย์มองย้อนอดีตเพื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันพบว่า ก่อนนี้มีเงินในกระเป๋าเป็นหมื่นเป็นแสน แต่ไม่ใช่ของตัวเอง ล้วนแต่เป็นของเจ้าหนี้ เวลาทั้งหมดถูกใช้ไปเพื่อทำงานให้คนอื่น รีบเร่งตลอดเวลา ไม่มีเวลาสำหรับครอบครัว สำหรับญาติมิตรและคนอื่น ๆ

การทำวนเกษตรทำให้มีเวลามากขึ้น “เพราะไม่ต้องตื่นนอนเช้าไปวัน ๆ เหมือนก่อน เราจึงมีเวลาได้นั่งคิด ได้ทบทวนสิ่งที่เราได้พบได้เห็นมาอย่างเป็นธรรมชาติมากขึ้น นั่นคือเราได้เข้าใจธรรมชาติมากขึ้น”

ข้อสรุปของผู้ใหญ่วิบูลย์ก็คือ “การทำวนเกษตรจะเอื้อให้ชีวิตมนุษย์บรรลุอุดมคติ กล่าวคือ เมื่อเราปลูกต้นไม้ให้เป็นป่า ป่าหรือธรรมชาติจะรักษาตัวมันเองและรักษาเราด้วย”

แบบแผนชีวิต

วนเกษตรเป็นวิถีชีวิตที่ดูเหมือนไม่มีแผน แต่ก็มีแผน ไม่ใช่การปล่อยชีวิตให้ผ่านไปวัน ๆ เหมือนคนที่ “ปลง” จนกระทั่งอยู่แบบ “รอวันตาย”

แต่แผนชีวิตของวนเกษตรไม่ใช่แผนที่เคร่งครัด เครียด และกดดัน อย่างแผนธุรกิจหรือแม้กระทั่งแผนการผลิตของเกษตรกรในปัจจุบัน ซึ่งมีแผนก็เหมือนไม่มี เพราะเป็นแผนที่ถูกกำหนดโดยระบบตลาดและทุน เกษตรกรไม่มีเสรีภาพในการกำหนดแผนชีวิตของตนเอง

เมื่อวนเกษตรไม่ขึ้นกับระบบตลาด การปลูกพืชก็มีอิสระ ปลูกสิ่งที่ยากปลูก ไม่ว่าจะดินจะเป็นอย่างไรก็ปลูกได้ ไม่กลัวขาดทุน ไม่ต้องเร่งรีบลงทุน ค่อย ๆ สะสมพืชหลาย ๆ ชนิด ทั้งที่เป็นอาหาร ยารักษาโรค ไม่ใช่สอย และไม้สวัสดีการในระยะยาว

แผนชีวิตที่ผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปจากประสบการณ์เป็นแผนของ “การสะสม” เพื่อให้เกิดความมั่นคงทั้งระยะสั้นและระยะยาว

ถ้าหากถือว่า อายุ 60 ปีเป็นเกณฑ์ที่เกษตรกรควรจะได้พักผ่อนหรือเกษียณอายุตัวเอง เหมือนกับข้าราชการและคนในอาชีพอื่น ๆ ก็ต้องวางแผนว่าจะเตรียมการณั้ไว้ก่อนสักประมาณ 30 ปีได้อย่างไร

สิบปีแรก ถือเป็นระยะที่หนึ่ง เป็นการเตรียมการหรือการวางพื้นฐานให้กับชีวิต แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า คือ ปลูกผักและพืชที่ให้ผลเร็ว ให้อาหารให้พอเพียงและที่เหลือพอขายเป็นรายได้

ในเวลาเดียวกันก็ถึงไม้ผลไม้ยืนต้น ไม้ผลนั้นจะให้ผลหลังจาก 5-6 ปีแล้ว เป็นอาหารและขายได้ด้วย ทั้งไม้ผลอย่างไม้กระถอนหรือไม้อื่น ๆ รวมทั้งไม้ยืนต้นที่ใช้ประโยชน์ในการสร้างที่อยู่อาศัยจะค่อย ๆ เติบโต และสามารถใช้สอยได้อย่างเต็มที่เมื่อต้นไม้อายุ 20 ปีขึ้นไป

เมื่อเกษตกรอายุ 60 ก็สามารถตัดไม้ลงมาสร้างบ้านใหม่ ชายเอาเงินมาเป็นสวัสดิการรักษายาบาล ทำบุญ เดินทางท่องเที่ยว และเป็นมรดกให้ลูกหลาน ซึ่งคงไม่ปล่อยให้พ่อแม่อยู่ตามลำพัง อย่างน้อยก็คอยรับมรดก เพราะไม้ต้นหนึ่งในอีก 20-30 ปีข้างหน้า เลื้อยเป็นไม้กระดานได้ราคาต้นละเป็นหมื่น ปลูกไว้เพียง 300-400 ต้นก็มีเงินหลายล้านบาทแล้ว

ในระยะหลัง ผู้ใหญ่วิบูลย์มักพูดเรื่องแผนชีวิตและคำนวณเป็นตัวเลขออกมาให้เห็น ฉายสไลด์เรื่องวนเกษตรก็เอารูปต้นกระถอนของเพื่อนบ้านอายุ 20 ปีเศษมาเป็นตัวอย่างว่าเขาโค่นลงมา เลื้อยเป็นไม้กระดานแล้วได้ราคาเท่าไร ก่อนหน้านั้นเขาได้กินลูกและขายได้อีกเท่าไร

ที่จำเป็นต้องพูดถึงตัวเลขเพราะได้พบว่าผู้คนสนใจเรื่องนี้เป็นอันดับแรก ผู้ใหญ่วิบูลย์ตอบสนองความอยากของผู้คนไปก่อนที่จะพูดย้ำเตือนว่า ถ้าปลูกแบบวนเกษตรก็คงได้ผล แต่ยังคงคิดอยากรวบอยู่เหมือนเดิมก็คงไม่สำเร็จ ถ้า “ทำจริง ๆ” อีกสักหน่อยก็คงได้ “เอาเล่น ๆ” คือไม่ได้ผล

พืชในวนเกษตรจะต้องมีหลาย ๆ ชนิด คล้ายกับที่มันเกิดในป่าธรรมชาติ ไม่ใช่ปลูกเป็นแถวเป็นแนว และไม่ได้ปลูกพืชชนิดเดียว คนที่คิดอยากรวบ คงปลูกแต่ไม้กระถอน ไม้สัก ไม้ตะเคียน หรือไม้ที่คิดว่าจะทำให้รวย เมื่อเกิดโรคมาก็คงตายพร้อมกันหมด

วนเกษตรให้ผลระยะแรก เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ระยะกลางคือหลังจากได้ลงแรงไปมากในระยะ 10 ปีแรกแล้ว ไม้ผลก็จะให้ผลต่อเนื่อง เป็นอาหารและรายได้ ได้ยาสมุนไพร หากมีปัญหาต้องไปโรงพยาบาลก็มีเงินค่ารักษายาบาลได้

หลังจากปีที่ 20 ก็จะมีเริ่มค่อย ๆ เตรียมการพักผ่อน เตรียมที่อยู่อาศัยใหม่ก็ได้ คิดจะทำอะไรเพื่อการพักผ่อนในบั้นปลายชีวิตก็ทำได้อีกไม่ยากแล้ว

สำหรับปัญหาของคนที่ยากเริ่มวนเกษตรแต่มีหนี้สิน หรือกำลังทำการเกษตรแบบปลูกพืชเดี่ยวอย่างมันสำปะหลังจะทำอย่างไร

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ถ้าหากตัดสินใจที่จะทำวนเกษตร ปัญหาหนี้สินน่าจะมีทางคลี่คลายได้แล้วระดับหนึ่ง เพราะหมายถึงการเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายขึ้น ไม่ก่อหนี้สินใหม่ ลดค่าใช้จ่ายลงไป การต่อรองเรื่องหนี้ก็น่าจะง่ายเข้า หรือหากจำเป็นต้องขอกู้ใหม่ก็น่าจะมีหนทางที่จะใช้คืนได้ทั้งนี้เท่าที่ใหม่

แล้วเขาก็ย้ำว่า “ปัญหาสำคัญไม่ได้อยู่ที่หนี้สินแต่อยู่ที่ว่าเรามีความมั่นใจในวนเกษตรแค่ไหน เราคิดถึงวนเกษตรในลักษณะกระบวนการชีวิตหรือเปล่า เพราะวนเกษตรเป็นกระบวนการความสัมพันธ์ อันมีเรื่องวิธีการผลิต วิธีการดำรงชีวิตและอื่น ๆ เราให้ความสนใจเพียงไร มีความเชื่อมั่นหรือยัง ถ้ามีคุณสมบัติเหล่านี้ ปัญหาหนี้สินก็ไม่ใช่อุปสรรคใหญ่”

ถ้าหากกำลังปลูกมันสำปะหลังอยู่ก็คงต้องปลูกต่อไปอีกสักกระยะหนึ่ง รอให้ไม้ผลและพืชที่ปลูกกลางแปลงมันโตขึ้น จึงค่อย ๆ ลดการปลูกมันลงไป

ผู้ใหญ่วิบูลย์เคยอยู่ในวัฏจักรนี้มาก่อน ทราบดีว่าชาวไร่มันต้องขึ้นอยู่กับพ่อค้ามัน ขึ้นกับเงินกู้ที่นำมาลงมันและนำมาใช้จ่ายแต่ละปี ถ้าบอกให้พวกเขาเลิกปลูกมันทันทีก็คงไม่มีอะไรกิน และหนี้เก่าก็คงไม่มีทางใช้ให้หมดได้

อุตสาหกรรมชุมชน

ผู้ใหญ่วิบูลย์มาเริ่มใช้คำว่า “วนเกษตร” เมื่อประมาณปี 2530-2531 ก่อนนี้เขาใช้คำว่า “เกษตรพื้นฐาน” เพราะเห็นว่าเป็นการสร้างรากฐานให้กับชีวิต เริ่มต้นใหม่ เนื่องจากทำ “ผัดชั้นตอน” มานาน

เขาใช้คำว่า “สหกรณ์” ว่าเป็นทางออกของชาวไร่ชาวนา แม้จะพยายามบอกว่า สหกรณ์ที่เกิดจากวนเกษตรจะมีลักษณะแตกต่างไปจากที่ทำ ๆ กันอยู่ในปัจจุบัน ก็ยังมีการเข้าใจผิด ตอนหลังจึงเลิกใช้คำนี้ หันมาพูดถึง “อุตสาหกรรมชุมชน” ซึ่งกินความกว้างกว่าและเป็นกลาง ๆ จนสามารถให้คำอธิบายถึงทิศทางที่เกี่ยวข้องกับวนเกษตรได้ง่ายเข้า

ผู้ใหญ่วิบูลย์วิจารณ์ระบบสหกรณ์ไว้ว่า “การรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ในปัจจุบันประสบความสำเร็จน้อยมาก เพราะชาวไร่ชาวนาไม่มีฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ในหลายกรณีการรวมตัวกันเป็นการจัดตั้งโดยคนนอกที่ต้องการชาวบ้านเป็นฐาน”

เขายังพูดถึงสหกรณ์ไว้ในหลาย ๆ โอกาส แม้กับเจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ว่า ชาวไร่ชาวนาถูกสอนให้รวมตัวกันเพราะสภาพที่ตกเป็นเบี้ยล่าง ตามหลักการแท้ ๆ ของสหกรณ์แล้ว การรวมตัวนั้นเป็นการระดมทุนเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับตลาดอีกด้วย แต่ความเป็นจริงมิได้เป็นเช่นนั้น เกษตรกรยังไปคิดตามกรอบ วังไล้ตามเขา เขาส่งเสริมปลูกพืชอะไรก็ทำตาม วังตามกระบวนการผลิตที่ถูกกำหนดและถูกวางแผนโดยผู้อื่นทั้งสิ้น เกษตรกรจึงต่อรองกับตลาดไม่ได้ ไม่ขายก็ไม่มีกิน

เมื่อเกิดสหกรณ์แล้ว ใช้ว่าเกษตรกรจะมีอำนาจต่อรองมากขึ้น แม้รวมกันขายในรูปสหกรณ์ก็ใช้ว่าจะมีพลังใด ๆ การรวมกันเป็นเพียงการอำนวยความสะดวกให้พ่อค้ามาซื้อหาได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องไปเร่ซื้อตามที่ต่าง ๆ เอามากองไว้ที่เดียว กลายเป็นว่าพ่อค้าได้ประโยชน์มากขึ้น

วนเกษตรจะก่อให้เกิด “สหกรณ์ ไม่ใช่สหกรณ์ที่เราพูดกันมาหกลีบเจ็ดสิบปี สหกรณ์ที่เกิดขึ้นจากวนเกษตรนี้ จะเป็นองค์กรที่เกิดจากระดับฐานรากขึ้นไป”

เขาหมายถึง “สหกรณ์ที่จะเกิดจากระดับหมู่บ้าน จังหวัด ภาค ไปถึงระดับประเทศ จนกระทั่งสามารถจัดการผลผลิตและทรัพยากรถึงขั้นส่งออกได้ เป็นบริษัทข้ามชาติได้เหมือนกับที่เกิดขึ้นในประเทศที่พัฒนาแล้ว”

การเกิดขึ้น “จากฐานราก” หมายถึงการรวมผลผลิตที่ล้นเกินจากการบริโภคในครอบครัวของผู้ทำวนเกษตร สมาชิกของ “สหกรณ์” มีอำนาจต่อรองที่เป็นจริง พวกเขาไม่จำเป็นต้อง “ง้อ”

ตลาด หากขายไม่ได้พวกเขาก็อยู่ได้ ไม่อด เพราะจริง ๆ แล้วไม่ได้ผลิตมาเพื่อขาย เพราะเหลือ
จึงขาย

การรวมตัวกันเพื่อการจัดการผลผลิตที่สั้นเกินจากการบริโภค เป็นโอกาสให้ชาวนา
ชาวไร่ได้เรียนรู้การจัดการแบบใหม่ ซึ่งปุ๋ยมียาตายไม่เคยสอน เพราะก่อนนี้ไม่มีระบบตลาดอย่างปัจจุบัน
ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มพูดเรื่องการจัดการผลผลิตอย่างเป็นระบบหลังจากที่เริ่มทำนเกษตรได้สี่ห้าปี
เขาพูดถึงความร่ำรวยของทรัพยากรในชนบท แต่ยากจนในด้านจัดการ เพราะในอดีตแม้จะมี
ภูมิปัญญาด้านการจัดการก็จริง แต่เป็นการจัดการแบบอนุรักษ์ ยังไม่มีประสบการณ์การจัดการ
เชิงธุรกิจอย่างในสังคมสมัยใหม่ ชาวไร่ชาวนาจึงต้องกลายเป็นเบี้ยล่างให้คนที่มีความรู้ทางเศรษฐกิจ
สังคม และมีความรู้ความสามารถมากกว่าทางการจัดการ

เขาย้ำเสมอว่า สิ่งที่ชาวนาขาด คือ เนื้อหาการบริหารจัดการที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน
และการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบัน ข้อมูลข่าวสารความรู้ก็มีอยู่อย่างจำกัด ไม่อาจรู้เท่าทันกลไกที่
ซับซ้อนและสังคมที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ใครส่งเสริมอะไร บอกว่าทำแล้วรวยก็ทำตาม มารู้อตัว
ก็เมื่อเป็นหนี้เป็นสินจนหาทางออกไม่ได้แล้ว

เขาวิพากษ์สังคมไปพร้อมกันว่า กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านขาดการสั่งสมเนื้อหา
การจัดการ การศึกษาก็ดี การส่งเสริมต่าง ๆ ก็ดี ไม่มีส่วนนี้ให้กับชาวบ้าน การแก้ปัญหาของ
ชาวบ้านจึงมีแต่การหาทางเพิ่มผลผลิต ซึ่งดูเหมือนจะมีทางเดียว คือ ขยายพื้นที่การเพาะปลูก
โดยไม่สามารถสืบสาวไปถึงปัญหาอันเป็นรากฐานของปัญหาทั้งหมด ซึ่งก็คือวิถีคิด วิถีปฏิบัติ ซึ่ง
เป็นตัวกระบวนทัศน์ใหม่

การบริหารจัดการผลผลิตในระบบการผลิตปัจจุบัน ชาวบ้านไม่มีเวลาคิดถึงสิ่งที่เรียบง่าย
และเป็นไปได้ในสถานการณ์ของตนเอง เพราะทุกอย่างต้องเร่งรีบ ขายทุกอย่างให้ได้เงินมาให้เร็ว
ที่สุด

ขณะทิวนเกษตรทำให้คนสามารถรอได้ มีเวลาคิดถึงการจัดการในรูปแบบต่าง ๆ สืบทอด
คุณค่าดั้งเดิมที่ประเพณีได้ถ่ายทอดมา อย่างเช่นการแปรรูปข้าวเป็นขนมได้ร่อยกว่าชนิด ซึ่งเป็น
ประเพณีการทำบุญในฤดูกาลและเทศกาลต่าง ๆ จะแปรรูปเพื่อขายบ้างก็ทำได้

มะม่วงแก้วในสวนของผู้ใหญ่วิบูลย์มีอยู่หลายต้น มีพ่อค้ามาขอซื้อราคาถูก ๆ เขาไม่ขาย
บางครั้งก็ปล่อยให้มันสุกและร่วงหล่นลงไปหน้าบดินเฉย ๆ คนอาจจะคิดว่าเขาประชดเพื่อความสะใจ
แต่เขาไม่ได้ทำด้วยความเคียดแค้นชิงชังพ่อค้า เขาทำเพื่อบอกกับตัวเองว่า เมื่อเขากินเหลือและ
คนอื่นก็ไม่อยากกินแล้ว ปล่อยให้เน่าไปตามธรรมชาติก็ไม่เห็นเป็นไร ลูกไม้ในปากก็เป็นเช่นนั้น

แต่ปกติแล้วภรรยาของผู้ใหญ่วิบูลย์จะเก็บมะม่วงแก้วสุกมากวน ทำเป็นมะม่วงแผ่นไว้
กิน แล้วยังขายให้แขกไปใครมาได้ถึงกิโลกรัมละ 70 บาท ถ้าขายให้พ่อค้าทั้งต้น อาจจะได้ไม่ถึง
ร้อยบาทด้วยซ้ำ

เขาเคยบอกหลายปีแล้วว่า การดำข้าวจะสร้างอำนาจต่อรองให้ชาวนาได้ ชาวนาในวนเกษตร
ไม่จำเป็นต้องเร่งรีบขายข้าว ค่อย ๆ ทอยดำข้าวที่เหลือกินขาย ได้รายได้กลับให้สัตว์เลี้ยง ขายได้

ราคาดีกว่าชายข้าวเปลือกเกือบเท่าตัว องค์กรชาวบ้านบางแห่งเอาความคิดนี้ไปทำก็ได้ผล ชาวบ้านมีงานทำและมีรายได้มากขึ้น โดยเฉพาะหมู่บ้านที่มีคนเมืองแวะเวียนผ่านไปมาหรือไปดูงาน ย่อมซื้อข้าว “ปลอดภัย” และข้าวซ้อมมือติดมือไปด้วย

นี่คือการแปรรูป การจัดการผลผลิตที่มีฐานวนเกษตร กลายเป็นอุตสาหกรรมชุมชน ชาวบ้านมีเวลาและเงื่อนไขพอที่จะเรียนรู้ได้ แม้จะมีปัญหาและขายไม่ออกในบางครั้งก็ยังไม่เกิดความล้มเหลวเหมือนกับที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำธุรกิจชุมชนอย่างที่ทำ ๆ กัน

ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ได้ต่อต้านอุตสาหกรรมหรือการส่งออก เขาปรารถนาที่จะให้เกิดอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างฐานชีวิตและความมั่นคงให้กับชาวชนบทมากกว่า อุตสาหกรรมในครัวเรือน อุตสาหกรรมขนาดเล็กที่สัมพันธ์กับการผลิตของชาวไร่ชาวนา

เขาเชื่อมากกว่าอุตสาหกรรมขนาดเล็กมีความสำคัญ หากมองภาพรวมของสังคมก็เป็นไปได้ “แม้แต่อยากเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจเยี่ยงประเทศตะวันตกก็อาจเป็นได้ โดยภาคชนบทเป็นแหล่งผลิตสินค้าจากอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ซึ่งจะเป็นฐานหลักแห่งเศรษฐกิจของประเทศ”

อุตสาหกรรมที่สัมพันธ์กับวนเกษตรมีลักษณะแบบ “สหกรณ์” ที่จะต้องเป็น “สหกรณ์ที่ประกอบด้วยคุณธรรม” สหกรณ์ที่มีคุณธรรมเกิดขึ้นได้ ถ้าหากมองจากขั้นตอนหรือกระบวนการเกิดดังกล่าว

“ขั้นตอนก็คือ ต้องเริ่มจากวนเกษตรก่อนจะไปสู่ระบบสังคมใหญ่ วนเกษตรเป็นกิจกรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญมากที่จะปูพื้นฐานทางจิตใจ ทางด้านคุณธรรมที่จะไปสู่ระบบธุรกิจ ที่จะช่วยให้ก้าวไปสู่ระบบธุรกิจด้วยก็ได้ ที่จะก้าวไปสู่คุณธรรมขั้นพื้นฐานทางจิตใจด้วยก็ได้”

“วนเกษตรจะปูพื้นฐานคุณธรรมเพื่อระบบธุรกิจระบบสหกรณ์ต่อไป วัตถุประสงค์จิตใจก็จะออกมาสมดุลกัน วัตถุประสงค์ จิตใจไม่เบียดเบียนกัน ทุกคนเข้าไปร่วมโดยไม่ขาดอะไร”

การประสานงานและเครือข่ายชาวบ้านจะเป็นอีกฐานหนึ่งเพื่อการทำอุตสาหกรรมชุมชน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตส่วนเกินของแต่ละแห่ง หากมีการจัดการที่ดีย่อมกลายเป็นระบบที่เกื้อหนุนกันได้ ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับที่กว้างขวางออกไปอีก

ถึงอย่างไร ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ยังย้ำอยู่เสมอว่า ถ้าไม่มั่นคงในแนวทางวนเกษตรแล้ว การทำธุรกิจหรืออุตสาหกรรมชุมชนก็แปรเปลี่ยนไปได้เหมือนกัน

“วนเกษตรต้องเริ่มต้นจากการที่คนจะต้องทำให้ได้ในขั้นต้นก่อนว่า เราจะต้องไม่ไปผูกพันกับระบบตลาด เรายุ่ระบบตลาดมาเป็นตัวกำหนดให้เราทำ เพราะวนเกษตรไปอยู่ก็ระบบตลาดไม่ได้ มันอยู่กับการกำหนดความต้องการของการดำรงชีวิต แต่ในขณะที่เดียวกัน วนเกษตรเป็นระบบเกษตรกรรมขั้นพื้นฐานที่จะทำธุรกิจที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ ก็หมายถึงการเตรียมปัจจัยสี่ คือ การสร้างฐานตั้งรับให้ได้ก่อนที่จะทำธุรกิจนั่นเอง”

แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็บอกว่า วนเกษตรให้ทางเลือกอยู่สองทาง ทางหนึ่งคือทำเกษตรเพื่อยังชีพ โดยไม่สนใจเรื่องการทำธุรกิจ ขณะที่ทางที่สองพัฒนาไปสู่ “อุตสาหกรรมชุมชน” และสู่ธุรกิจ เขาเองเลือกทางแรก

เหตุผลที่เขาเลือกทางนี้ อาจจะถูกที่เขาพูดไว้ที่อื่นมาอธิบายได้ว่า

“ไม่ใช่ปฏิเสธการซื้อการขาย ชีวิตน่าจะอยู่อย่างปกติเหมือนทุกวันนี้ การซื้อการขาย การบริโภค เทคโนโลยีที่มันก้าวหน้าไปก็ไม่ปฏิเสธ การบริโภคนั้นจะต้องรู้เท่าทัน ไม่ใช่การบริโภค เพราะว่ามันเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เราต้องการโดยไม่มีจุดจบ”

เขาไม่ได้ปฏิเสธว่า เมื่อมีการสะสมมาก ๆ เขาก็กลายเป็นความร่ำรวยได้ “แต่มันเป็นวิธีการที่ค่อย ๆ สะสม ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น ไม่อยากให้เพิ่มในเชิงปริมาณโดยเร็ว แต่อยากให้เพิ่มในเชิงของความเข้าใจ ความรู้เท่าทัน การดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายให้มันมากขึ้นแล้วการส่งผลในบั้นปลายของชีวิตนั้นมันค่อนข้างจะสมบูรณ์”

นั่นหมายถึง “สันโดษ” และ “สมถะ” ซึ่งอธิบายให้ลงไปถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตได้ว่า “คนน่าจะเข้าใจความต้องการที่แท้จริงของตนเองว่าอยู่ตรงไหน การทำตราบนี้คือการปฏิบัติธรรมนั่นเอง ถ้าคนยังมีจิตติดอยู่กับการปฏิบัติ มันก็คงได้ในระดับหนึ่งเท่านั้นเอง”

“ความพอดีมันคงกำหนดไม่ได้ เพราะว่าแต่ละคนมีจิตสำนึกที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับจิตสำนึก ความเข้าใจธรรมะ การเจริญสติ ทำได้ขนาดไหน ระดับความพอดีคงไม่เท่ากัน แต่ที่สำคัญอันหนึ่ง คือ ความสุขที่ทุกคนปรารถนา ไม่ว่าคนที่ต้องการทำธุรกิจหรือไม่ก็ตาม”

“ความสุขที่สำคัญอยู่ที่ความสงบ คนที่เจริญสติก็จะรู้ว่าอะไรเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดความสงบ อะไรเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดความวุ่นวาย คนที่เจริญสติจะรู้เท่าทันตราบนี้ ตัวนี้ก็จะเป็นตัวกำหนดออกมาเองว่า ความพอดีอยู่แคไหน ทำไปแล้วจะสร้างปัญหาใหม่ ถ้าสร้างปัญหาแล้วจะทำอย่างไร เขาคงรู้ เพราะว่าการมีสติตราบนี้ก็กลายเป็นปัญญาแล้ว จะต้องผ่านขั้นตอนการทำกิจกรรมตราบนี้แล้ว จึงจะรู้ จึงจะบอกกันได้”

การพึ่งตนเอง

คำว่า “พึ่งตนเอง” เป็นฐานความคิดสำคัญอันหนึ่งของผู้ใหญ่วิบูลย์ ปัญหาที่เขาและชาวไร่ชาวนาทัวไปประสบ คือความล้มเหลวในการพึ่งตนเอง ต้องพึ่งพาทุน นายทุน ตลาด และกลไกระบบต่าง ๆ ของสังคม ชีวิตถูกกำหนดโดยคนอื่น และระบบของสังคมเหมือนสิ่งของบน “สายพานชีวิต” ไม่มีสิทธิ์ที่จะตัดสินใจและกำหนดชีวิตของตนเองได้เลย

วนเกษตรทำให้เขาเป็นอิสระ เพราะวนเกษตรเป็นฐานการพึ่งตนเองที่สำคัญ การพึ่งตนเองที่หมายถึงการเตรียมพร้อมของปัจจัยสี่ที่มีอยู่ในมือ “ปัจจุบันปัจจัยสี่ไม่ได้อยู่ในมือเรา อยู่ในมือคนอื่น เราต้องไปหาเงินเป็นตัวกลางมาแลกเปลี่ยนที่อื่นมา ความจริงเราเป็นคนทำ เราทำแล้วไปขายก่อน แล้วเอาเงินที่ได้กลับมาซื้อบริโภค เกิดระบบคนกลางในการจัดการ ทำให้เราพึ่งตนเองไม่ได้”

เขาคิดถึงคนแปดริ้วซึ่งปลูกข้าว แต่ไม่กินข้าวที่ตนเองปลูก เพราะเป็นข้าวส่งออก ขายแล้วเอาเงินไปซื้อข้าวจากตลาดมากิน

“การพึ่งตนเองเป็นสภาวะ หมายถึงความสามารถของคนที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด โดยไม่เป็นภาระคนอื่นมากเกินไป มีความสมดุล ความพอดีในชีวิต เป็นสภาวะทางกายที่สอดคล้องกับสภาวะทางจิตที่เป็นอิสระ มีความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ มีสิ่งจำเป็นอันเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ”

สำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ การพึ่งตนเองไม่ได้หมายความว่าไม่พึ่งใครเลย ทำกินเอง ใช้เอง ไม่ต้องซื้อ ไม่ต้องขาย เขาถือว่านั่นเป็นความเข้าใจที่คับแคบมาก

“พึ่งตนเองเป็นการจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ อย่างเหมาะสม สัมพันธ์กับคน สังคม และธรรมชาติรอบตัวเรา”

“พึ่งตนเองหมายถึงการมีสวัสดิการและความมั่นคงให้กับชีวิตของตนเองในปัจจุบันจนถึงอนาคต สวัสดิการตัวนี้พร้อมที่จะตอบสนองต่อเราทันที โดยที่เราไม่ต้องไปเรียกให้ใครมาจัดสวัสดิการให้ หรือให้ใครมาช่วยเหลือ เราสามารถที่จะช่วยตัวเองหรือพึ่งพาตัวเองได้ในโอกาสนั้น ๆ”

“การพึ่งตัวเองหมายถึงการเตรียมตัวให้พร้อม เราไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีสมัยใหม่ ถ้าหากสิ่งนี้สนับสนุนให้เราใช้เวลามากพอที่จะไปเสริมสร้างสิ่งที่เราทำด้วยความยากลำบากให้มันง่ายขึ้น ฉะนั้น เราจะใช้เทคโนโลยีเพื่อสร้างสิ่งที่เอื้อต่อการพึ่งตนเองแล้ว ก็เป็นเรื่องถูกต้อง แต่ถ้าเราใช้เทคโนโลยีเพื่ออำนวยความสะดวกจนทำให้เราพึ่งตนเองไม่ได้ ก็ไม่น่าจะถูกต้อง”

ผู้ใหญ่วิบูลย์พูดเรื่อง “การพึ่งตนเอง” โดยโยงเรื่องนี้ไปสู่ความเป็นอิสระ ความพร้อมในการตัดสินใจด้วยตนเอง การเลือก ทางเลือก ทางออกของชีวิต คงเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจความหมายของคำคำนี้ถ้าหากไม่รู้จักแนวคิดเรื่องวงเกษตรอย่างเป็นองค์รวม ไม่แยกมันออกเป็นเรื่อง ๆ

อย่างที่บางคนไปหาผู้ใหญ่วิบูลย์ มักจะตีความสิ่งที่เห็นเอาเอง ตัดสินเอาว่าผู้ใหญ่วิบูลย์ยังพึ่งตนเองไม่ได้ เพราะยังใช้ไฟฟ้าและเตาแก๊สอยู่

หรือผู้คนที่ไปดูงานแล้วนึกไม่ออกว่า ผู้ใหญ่วิบูลย์อยู่ได้อย่างไร มีรายได้จากไหน ไม่เห็นมีอะไรที่พอจะทำรายได้ให้เจ้าของสวนวนเกษตรแห่งนั้นเลยสักอย่าง แล้วก็ไม่เข้าใจว่าผู้ใหญ่วิบูลย์พูดเรื่องการพึ่งตนเองได้อย่างไร

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ไม่แปลกใจที่คนจำนวนมากยังต้องเริ่มคิดจากจุดนี้ เพราะเขารับแต่วิธีคิดนี้มาจากสังคม เขายังดูอะไรเป็นตัวเลข เป็นเทคนิควิธี ยังไม่สามารถมองลึกเข้าไปในสิ่งที่เห็น หรือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์

แต่เขาก็ไม่ปฏิเสธที่จะตอบคำถามเหล่านี้ บอกให้ดูหญ้าคลุมดิน ต้นหมาก พันธุ์ไม้และไม้ผลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสมุนไพร ไม้ประดับ ไม้ใช้สอยและอาหาร ขายได้ทั้งนั้น เขาชี้ให้ดูต้นหมากที่เป็นไม้ประดับ ซึ่งหลายปีก่อนมีอยู่บนพื้นดินและวันนี้ยังเหลืออยู่หลายร้อย ว่าต้นไม้นี้มีราคา ขายได้อย่างน้อยสองสามร้อยบาทต่อต้น

วันนี้คนไม่ค่อยถามเรื่องนี้เท่าใดนัก และไม่ได้สงสัยว่าเมืองค์กรรัฐหรือเอกชนไหนว่าจ้างให้ทำงานให้ เพราะการขยายยาสมุนไพรไม่กี่ตัวให้คนที่ไปดูงานหรือแวะเวียนไปเยี่ยมก็เป็นรายได้ที่พอเพียงสำหรับครอบครัวแล้ว

แต่เขาก็ไม่เคยคิดจะทำเป็นธุรกิจอะไรให้มากไปกว่านั้น แนะนำให้ผู้คนไปปลูกเอง พร้อมบอกสูตรให้ถ้าใครสนใจจะผสมหรือผลิตยาเอง

ที่ผลิตสมุนไพรนั้น ส่วนหนึ่งก็เป็นเครื่องมือในการให้การศึกษาแก่ผู้คนทั่วไปเรื่องวณเกษตรนั้นเอง เพราะดูเหมือนว่า เรื่องสาธารณสุขจะเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของการไม่สามารถพึ่งตนเองของผู้คนในปัจจุบัน เป็นอะไรขึ้นมาเล็กน้อยก็วิ่งไปหาหมอหาโรงพยาบาลหรือไปหาซื้อยาจากร้านหมอตี๋มากขึ้น

ผู้คนสมัยก่อนยังช่วยตัวเองได้มากกว่าปัจจุบัน ยังรู้จักใช้ยาสมุนไพรและวิธีการรักษาแบบต่าง ๆ และถ่ายทอดวิชาเหล่านี้ต่อ ๆ มา แต่ความรู้ภูมิปัญญาด้านการดูแลสุขภาพสุขภาพค่อย ๆ หายไป แม้ตัวผู้ใหญ่วิบูลย์เองก็เพิ่งมาสนใจเรื่องสมุนไพรจริง ๆ ตอนที่มาเริ่มทำวณเกษตรนี้เอง ตอนที่พ่อซึ่งเป็นหมอยาแผนโบราณยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่เคยสนใจรับถ่ายทอดวิชา

สมุนไพรในทัศนะของผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ได้เป็นเพียงยา แต่เป็น “ปัจจัยสี่” เป็นทั้งยา อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ไม่ทุกชนิดล้วนมีประโยชน์กับชีวิตของคน

นอกจากไม้กว่า 500 ชนิดในสวน ซึ่ง FAO ได้ทำการสำรวจและพิมพ์เป็นทำเนียบได้ 413 ชนิด ที่เหลือไม่สามารถหาชื่อวิทยาศาสตร์ได้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังได้ทำโครงการร่วมกับ UNDP และภาคเอกชนในการรวบรวมพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ไว้อีกหลายร้อยชนิด

จุดมุ่งหมายหลักเพื่อสะสมความรู้เรื่องพันธุ์ไม้และพันธุกรรมไม่ให้สูญหาย และนำมาเผยแพร่เพื่อสร้างสำนึกให้ผู้คนเห็นคุณค่าของต้นไม้ โดยพยายามโยงเข้ากับความเชื่อและประเพณีไทย ซึ่งล้วนเกี่ยวพันกับต้นไม้ โดยเชื่อว่า ถ้าหากสามารถปลูกสำนึกให้ผู้คนรักต้นไม้ได้ ก็จะทำให้ความร่วมมือในการรักษาสภาพแวดล้อมเกิดเป็นจริงได้ด้วย

ด้วยความรู้สึกเช่นนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเน้นที่กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตสำนึก เป็นการศึกษาที่สัมพันธ์กับชีวิตจริง เขาให้ความสนใจเด็ก ๆ เป็นพิเศษ จัดกิจกรรมที่บ้านของตนเอง ให้เด็กจากหมู่บ้านและใกล้เคียงมาเล่นและเรียนรู้เรื่องต้นไม้ มีอาสาสมัครจากองค์กรพัฒนาเอกชนบ้าง นักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ บ้างมาช่วยเป็นพี่เลี้ยง

นอกนั้นยังจัดค่ายสำหรับเด็ก ๆ จากทั่วประเทศ ซึ่งครูนำมาพักค้างคืนที่นี่ เพื่อให้สัมผัสกับธรรมชาติที่คน ๆ หนึ่งสร้างขึ้นมา เรียนรู้จากประสบการณ์ที่คน ๆ นี้ได้สะสม ได้เห็นต้นไม้ เห็นนก แมลง กระจาด และสัตว์อีกหลายชนิด

เขาได้พัฒนาค่ายเด็กที่มีหลายฐานตามแบบฉบับค่ายทั่วไป แต่พร้อมกับเครื่องเล่นที่สร้างสรรค์การเรียนรู้ของเด็ก ให้พวกเขาได้ใกล้ชิดธรรมชาติและเรียนรู้วิธีการอยู่ร่วมกับธรรมชาติและร่วมกับเพื่อน ๆ ในบรรยากาศของวณเกษตร

กิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเขียนภาพ การละเล่นเพื่อเรียนรู้เรื่องต้นไม้ ทำให้เขาได้พบว่า เด็ก ๆ มีศักยภาพหรือพลังแฝงเร้นในตัวเองสูง เพียงแต่พวกเขาไม่ค่อยมีโอกาสได้แสดงมันออกมาเท่านั้น ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ไม่เอื้อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพดังกล่าว ในหลายกรณียังคงได้ไม่ให้เกิดประโยชน์อีก

เขาเชื่อว่าถ้าหากเด็ก ๆ ได้เรียนรู้เรื่องธรรมชาติและอยู่ใกล้ชิดมาก ๆ พวกเขาจะไม่ก้าวร้าวรุนแรง จะอยู่กับผู้อื่นและกับธรรมชาติอย่างสันติและมีเมตตา

เขาต้องการมีส่วนร่วมในการค้นหาวิธีการศึกษาที่เหมาะสม อย่างน้อยเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวกับนโยบายการศึกษาของประเทศได้เห็น และเกิดแรงบันดาลใจที่จะนำไปปรับเปลี่ยนนโยบาย ยุทธศาสตร์และวิธีการเรียนการสอนในปัจจุบัน แม้เขาจะรู้ว่าคงหวังผลจริง ๆ ได้ยาก เพราะผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการต่างก็เคยไปที่สวนวนเกษตรของเขาเกือบทุกคน ก็ไม่เห็นว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงอะไรตามเจตนารมณ์และแนวทางที่เขาเสนอ

แต่นั่นก็ไม่ได้ทำให้เขาปิดสวนปิดค่ายสำหรับเด็ก ยังคงมีกิจกรรมต่อเนื่อง มีเด็กเข้าไปเล่นในสวน ไปเข้าค่ายอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะเสาร์-อาทิตย์

นอกนั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังเชื่อว่า พระสงฆ์น่าจะมียุทธศาสตร์สำคัญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้การศึกษากับประชาชนเรื่องการอนุรักษ์และการทำมาหากินแบบวนเกษตร สองปีที่ผ่านมาเขาจัดให้กลุ่มพระสงฆ์ประมาณ 30 รูป ถูงดอร์อบป่ารอยต่อห้าจังหวัด (ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง สระแก้ว จันทบุรี) เป็นระยะทางประมาณ 200 ก.ม. จัดให้พบกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าซึ่งเคยกว้างใหญ่ประมาณ 6 ล้านไร่ เหลือวันนี้อยู่เพียงเจ็ดแสนกว่าไร่เท่านั้น

เขาหวังว่า ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านจะได้รับอานิสงส์ของโครงการนี้ ทำให้ร่วมมือกันในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งหมายถึงการทำวนเกษตรเพื่อให้มีกินตลอดชีวิต ให้มีป่าและให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้ใหญ่วิบูลย์เคยบอกกับรัฐมนตรีและผู้ใหญ่ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มานานแล้วว่า ถ้าหากไม่มีกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านมีทางเลือกเพื่อการทำมาหากินที่เป็นหลักประกันให้พวกเขา มีกินตลอดชีวิต มีความมั่นคงในชีวิต เอาประชาชนออกจากป่าหนึ่ง ไม่นานพวกเขาก็ต้องไปรุกอีกป่าหนึ่ง อาจขายหรือสูญเสียที่ดินไปเพราะการเกษตรแบบที่เป็นอยู่

เขาเคยพูดนานแล้วว่า นโยบายการพัฒนาประเทศ นโยบายการส่งออกของรัฐ เป็นสาเหตุสำคัญที่สุดของการทำลายป่าในเมืองไทย “การทำลายป่าเกิดขึ้นเมื่อมีนโยบายปลูกพืชเพื่อการส่งออกนี้เอง”

เขาพูดจากประสบการณ์ที่ร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่สามสิบกว่าปีก่อน เป็นนายหน้าและเป็นตัวประสานระหว่างชาวบ้านกับสถาบันการเงินทั้งของรัฐและเอกชน ให้ชาวบ้านกู้ไปลงทุนขยายผลผลิตมันสำปะหลัง ถางป่าแถวสนามชัยเขตเตียนซึ่งเคยเป็นป่าเป็นดง ไปไม่รู้เท่าไร

นอกจากชาวบ้านต้องการขยายที่ดินทำกินเพื่อเพิ่มผลผลิต จำนวนหนึ่งก็สูญเสียที่ดิน เพราะหนี้สิน ถูกยึดหรือขายไปเพื่อเอาเงินไปใช้หนี้ เหลือเงินอีกจำนวนหนึ่งเพื่อไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่ในป่าอื่นต่อไป

การปฏิรูปที่ดินก็เช่นเดียวกัน ไม่มีหลักประกันอะไรเลย ว่าชาวบ้านเมื่อได้ที่ดินแล้วจะสามารถแก้ไข้ปัญหาของตนเอง เพราะปัญหาของชาวบ้านไม่ใช่มีแต่ปัญหาที่ดิน เป็นปัญหาของการไม่มีทางเลือกที่ดีกว่า รัฐเองก็จะแก้ปัญหาการรุกป่าไม่ได้ อาจจะต้องปฏิรูปที่ดินไปกระทั่งไม่มีที่ดินและป่าเหลือให้ทำการปฏิรูป

ก็เป็นที่น่าแปลกใจ ที่รัฐเองไม่มีกลไก ไม่มีงบประมาณ ไม่มีโครงการ “การศึกษา” เพื่อช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีทางเลือกที่ดีกว่า มีชีวิตที่ดีกว่า รัฐคิดแต่เพียงว่าปัญหาของชาวบ้านเป็นปัญหาปากท้อง ไม่เข้าใจว่าปัญหาปากท้องสัมพันธ์กับปัญหาการเรียนรู้ จิตสำนึก และการเลือกวิถีชีวิตที่มีหลักประกัน

ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เคยเสนอกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่จะเข้าไปร่วมทำงานในชุมชนที่ถูกย้ายออกมาจากป่ารอยต่อห้าจังหวัด แต่ก็ดูไม่มีใครสนใจอย่างจริงจัง ที่สุดเขาก็หาหนทางที่จะทำเองร่วมกับทางจังหวัด องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน เพื่อช่วยเหลือชุมชนเหล่านั้นให้มีทางเลือกที่ดีกว่าที่เป็นอยู่

ผู้ใหญ่วิบูลย์เชื่อว่า ถ้าหากชาวไร่ชาวนาไม่หันกลับมาคิดหาทางเลือกใหม่ จะเป็นวนเกษตร เกษตรยั่งยืน เกษตรผสมผสาน หรือจะเรียกอะไรก็ได้ เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้แล้ว การพัฒนาชนบทจะล้มเหลวต่อไป การรักษาป่าและสิ่งแวดล้อมก็จะมีทางสำเร็จเช่นเดียวกัน แค่คำว่า “ป่า” รัฐกับชาวบ้านก็เข้าใจไม่เหมือนกันแล้ว ไม่ต้องพูดถึงคำว่าพึ่งตนเองว่าใครจะเข้าใจหรือไม่ และอย่างไร

“ผมคิดว่ารัฐกับชาวบ้านเข้าใจคำว่าป่าไม่เหมือนกัน ป่าที่ชาวบ้านพูดถึงเป็นป่าที่มีอาหาร ไม่ใช่เป็นป่าที่ปลูกแล้วตัดไปขายให้โรงงานอย่างเดียว ป่าอย่างนั้นชาวบ้านเขาทำไม่ได้ การที่รัฐบาลหรือใครที่เกี่ยวข้องมาบอกว่าชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือ ผมว่าชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือจริง เพราะเป็นความร่วมมือที่ชาวบ้านเห็นว่าให้ไปแล้วก็สูญเสียเปล่า ทำแล้วเขาไม่ได้อะไรเลย ทำไปแล้วสูญเสียให้กับคนที่บอกให้ทำ ผมเห็นด้วยกับชาวบ้านที่ไม่ให้ความร่วมมือ แต่ถ้าทำความเข้าใจร่วมกันให้ได้ ดีความคำว่าป่าให้ตรงกัน ให้ตรงกับที่ชาวบ้านเข้าใจ ถ้าเป็นป่าในความหมายของชาวบ้าน ผมเชื่อว่าชาวบ้านทำ”

แล้วเขาก็ย้อนประเด็นทางสิทธิของประชาชนผู้เป็นเจ้าของป่าที่แท้จริง “ผมว่าตอนนี้ไม่ใช่ประเด็นที่ว่าชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือ แต่เป็นประเด็นที่ว่ารัฐให้ความร่วมมือกับชาวบ้านหรือเปล่า ผมเชื่อว่าชาวบ้านทำ และถ้าหากว่ารัฐบาลมีความจริงใจ ผมเชื่อว่าวนเกษตรมันจะเกิดด้วยซ้ำไป ป่าในความหมายของชาวบ้านคือวนเกษตร แค่เรื่องวนเกษตรรัฐบาลก็พูดคนละอย่างกับชาวบ้าน เพราะวนเกษตรของรัฐบาลก็คือยูคาลิปตัสหรือพืชเกษตรอุตสาหกรรมต่าง ๆ”

ข้อสรุปของผู้ใหญ่วิบูลย์ก็คือ “ปัญหาสังคมไทยทุกวันนี้มาจากการขาดพื้นฐานทางแนวคิดและทิศทางที่ชัดเจนของสังคม จากสภาพการณ์ทางการเมือง ผู้มีบทบาทกระจุกอยู่ในหมู่คนชั้นสูงหลากหลายกลุ่ม ล้วนแต่มุ่งสร้างฐานทางเศรษฐกิจขึ้นมาเพื่อรับใช้กลุ่มของตนเองจนกลายเป็นความโลภหลงในอำนาจ คนชั้นล่างกลับไร้สิทธิไร้เสียงใด ๆ”

ในสภาพการณ์เช่นนี้ เขาเชื่อจากประสบการณ์ของตัวเองว่า วนเกษตรเป็นแนวคิดแนวปฏิบัติ เป็นวิถีชีวิต เป็นทางเลือกของผู้ยากไร้

“วนเกษตรเป็นกระบวนการทางสังคม เป็นการอยู่ร่วมกัน เป็นอำนาจต่อรอง หรืออำนาจทางการเมือง ที่ชาวบ้านสามารถตัดสินใจได้เอง เป็นฐานเศรษฐกิจและเป็นหลักประกันการมีอยู่มีกินสำหรับปัจเจกบุคคล สำหรับชุมชนหมู่บ้าน ชนบท ตลอดจนประเทศชาติด้วย”

คุณค่ากับมูลค่า

ไม่มีประโยชน์ใดของผู้ใหญ่วิบูลย์ซึ่งสามารถบ่งชี้คุณลักษณะของวนเกษตรในบริบทของสังคมไทยปัจจุบันได้เท่ากับที่ว่า “คุณค่ามาก่อนมูลค่า” เพราะในกระแสหลักนั้น “มูลค่ามาก่อนคุณค่า” หรือมูลค่าเป็นที่มาของคุณค่าสำหรับคนในสังคมสมัยใหม่ สังคมบริโภคนิยม

จะเข้าใจ “วนเกษตร” ในฐานะที่เป็นแก่นปรัชญาว่าด้วย “คุณค่ามาก่อนมูลค่า” หรือ “คุณค่าเป็นที่มาของมูลค่า” ถ้าเข้าใจว่าวนเกษตรเป็น “กระบวนการ” ไม่ใช่สูตรสำเร็จ ไม่ใช่เทคนิควิธี ไม่มีรูปแบบตายตัว แต่เป็นกระบวนการทัศน์และกระบวนการที่ทำให้เกิดการพึ่งตนเองของผู้คน

“วนเกษตรเป็นกระบวนการ หมายความว่าทุกอย่างมันเกี่ยวเนื่องกัน หลาย ๆ อย่างเกิดขึ้น ทำให้เราเห็นถึงความเกี่ยวโยงเป็นลูกโซ่ วนเกษตรยังเป็นกระบวนการทางการศึกษาอีกด้วย เพราะเกี่ยวข้องกับหลายเรื่องที่ทำให้เราได้เรียนรู้ เช่น เรื่องการดำรงชีพ ทำให้เราได้รู้เรื่องการมีกินมีใช้ การมีปัจจัยพื้นฐาน การรู้คุณค่าของปัจจัยเหล่านี้ รวมทั้งการเรียนรู้ปรับใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น ยิ่งกว่านั้น ยังเกี่ยวเนื่องกับเรื่องอื่น ๆ เช่น เรื่องการตลาด เราได้รู้ถึงการแก้ไข การสร้างอำนาจต่อรองในระบบตลาด รู้จักชะลอการส่งสินค้าเข้าตลาด พื้นฐานใหญ่ของวนเกษตร คือ กระบวนการศึกษาที่ทำให้เราเข้าใจกระบวนการต่าง ๆ ซึ่งดำเนินเกี่ยวเนื่องกันทั้งหมด”

พูดให้เป็นรูปธรรมและง่ายเข้าใจ เขาจะยกตัวอย่างต้นไม้หลาย ๆ ชนิดหรือแม้กระทั่งป่า ถ้าคนเห็นคุณค่าของมัน ก็จะรัก หวงแหน บำรุงรักษา สิ่งเหล่านี้มีมูลค่าทั้งนั้น ไร่ประโยชน์ได้ขายได้ถ้ามีความจำเป็น

สมุนไพรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เกิดอยู่ข้างถนน ตามหัวไร่ปลายนาป่าเขา คนทุกวันนี้ไม่เห็นคุณค่า ตัดทิ้ง เผาทิ้ง ถ้าเห็นคุณค่ายอมไม่ทำเช่นนั้น

ขมิ้นชัน ฟ้าทลายโจร เป็นสมุนไพรสองตัวเอกก็เกิดง่ายปลูกง่ายขยายพันธุ์เร็ว ก่อนนี้คนไม่เห็นคุณค่า ปล่อยทิ้งไว้เปล่า ๆ วันนี่กลายเป็นยาที่มีคุณสมบัติดีกว่ายาสมัยใหม่เสียอีก

ต้นข่อยที่เกิดตามหัวไร่ปลายนา ตามป่าตามโคก ที่ระยะหลังคนเมืองเอาไปทำเป็นบอนไซ ที่จริงมันมีคุณค่าสำคัญในอดีต หมอยาแผนโบราณใช้ข่อยแก้โรคฟัน ผู้ใหญ่วิบูลย์เอามาแปรรูป เป็นผง ใช้เป็นยาสีฟัน

ไม่ใช่เรื่องง่ายที่ผู้คนจะเข้าใจและเข้าถึงสาระสำคัญของวณเกษตร ส่วนใหญ่ยังติดที่รูปแบบ ติดวิธีคิดทางเศรษฐกิจ ตัดการคำนวณถึงรายรับรายจ่าย กำไรขาดทุน สับสนในเรื่อง “คุณค่า และมูลค่า” ดังที่คนไปบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ส่วนหนึ่งมักจะถามหรือมีปฏิกิริยาผิดหวังที่ไม่เห็นอะไร ที่นั่นมากไปกว่าป่ารก ๆ พวกเขามองหา “มูลค่า” ก่อนที่จะถามถึง “คุณค่า” มองที่รูปแบบก่อนเนื้อหา มองภาพนิ่ง และมองกลไกการผลิตแทนที่จะเห็นกระบวนการชีวิต

แต่ขณะเดียวกัน ผู้คนอีกจำนวนไม่น้อยที่ “เข้าใจ” ตรงนี้ แม้แต่ชาวประมงยากจน ทางภาคใต้ของไทย ซึ่งได้ดูเพียงสไลด์เกี่ยวกับวณเกษตร รู้สึกประทับใจ ไม่ใช่เพราะพวกเขามีที่ดิน และอยากทำวณเกษตรแบบผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองเลย แม้แต่ เรือและเครื่องมือจับปลาก็ “ซื้อ” มาจากเจ้าของสะพานปลา ชำระคืนเป็นปลาที่จับได้ ขายให้ เจ้าแก่ในราคาที่เขากำหนด ไม่ได้ผิดเพี้ยนไปจากสภาพของเกษตรกรยากจนในภาคไหน ๆ

สาระ (message) สิ่งที่ชาวประมงยากจนเหล่านั้นได้รับ คือ การพึ่งตนเอง การวางแผน ชีวิตเพื่อปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระ การแก้ไขปัญหาหนี้สินด้วยการจัดระบบชีวิตใหม่ การ เปลี่ยนวิธีคิดและวิถีชีวิต ซึ่งพวกเขาพร้อมกันถกและหาทางออกด้วยกรอบการมองอีกแบบหนึ่ง หลังจากที่ได้รับรู้ประสบการณ์และแนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์

เกษตรกรชาวแอฟริกันตะวันตกจำนวนมากที่เห็นวิดีโอเรื่องวณเกษตรก็ประทับใจเมื่อตัวแทน ของพวกเขาเดินทางมาศึกษาดูงานที่ประเทศไทย พวกเขาขอไปพบผู้ใหญ่วิบูลย์ เพื่อจะได้แลกเปลี่ยน เรียนรู้อีกหลายอย่าง

สิ่งที่คุยกันไม่ใช่เรื่องพันธุ์ไม้หรือการปลูกป่า แต่เรื่องการพึ่งตนเอง ซึ่งชาวไร่ชาวนา แอฟริกันก็มีสภาพไม่ได้แตกต่างไปจากชาวไร่ชาวนาไทย เพียงแต่พวกเขาไม่ได้เน้นการปลูกข้าว ปอหรือมันสำปะหลัง แต่ปลูกถั่วลิสงเป็นพืชเดี่ยวเพื่อการส่งออก

สิ่งที่เหมือนกันและสร้างผลที่ตามมาเหมือน ๆ กันไม่ว่าที่ไหน คือ การพัฒนาที่เอาเศรษฐกิจ เป็นฐาน เอาวิธีการจัดการอุตสาหกรรมไปจัดการการเกษตร ละเลยปัจจัย “มนุษย์” ในวิถีการผลิต เน้นที่ “มูลค่า” โดยไม่ให้ความสำคัญของ “คุณค่า”

“ถ้าอุตสาหกรรมเดินไปทางนี้ คนไม่มีคุณค่าของความเป็นคนเท่าไรๆ กลายเป็นเพียง เครื่องจักรกลหรือตัวประกอบ เป็นเศษเครื่องจักรกลที่ชำรุดแล้ว”

ผู้ใหญ่วิบูลย์ตั้งคำถามกับการพัฒนาที่เน้นอุตสาหกรรม การกระจายอุตสาหกรรมออกสู่ ชนบทในรูปแบบและวิธีการที่ทำกันอยู่ว่า จริง ๆ แล้วมันเป็น “การพัฒนา” หรือไม่ เขาต้องการ ให้เกษตรกรหันมาคิดทบทวนถึงชีวิตของตนเองเสียใหม่ ไม่ใช่ปล่อยตัวปล่อยใจให้ไหลไปตาม กลไกที่คนอื่นกำหนดให้

เหมือนกับจะตั้งคำถามให้รัฐบาลที่ฝันอยากให้ประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรม และวิธีการแก้ปัญหาการกระจายรายได้ที่เลวติดอันดับโลกของประเทศไทย คือ ลดจำนวนเกษตรกร ให้เหลือเพียง 5% ว่า

“ถ้าเรามีแต่อุตสาหกรรม คนที่มีอยู่จะเอาไปทำอะไร ชาวไร่ชาวนาซึ่งเคยมีชีวิตอยู่เป็น คนธรรมดา ๆ มีไร่มีนา มีที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เป็นคนพอสมควร พอถึงจุดหนึ่งจะให้เขา เป็นอะไร ถ้าเขาไม่มีที่ดิน ไม่มีที่นา ชาวนาเป็นอะไร เป็นชาวนาได้อย่างไร ไปเป็นกรรมกรก็ไป กราบ ขอให้เขาขึ้นค่าแรงให้หยุดตลอดเวลา ไม่ทราบว่าเป็นกรรมกรอะไร เพราะแทนที่จะได้รับ ค่าตอบแทนที่คุ้มกับแรงงานที่ต้องเสียไปกลับไม่ได้ และวิธีแก้ปัญหาทางง่าย ๆ ที่รัฐบาลพยายาม จะทำคือขึ้นค่าแรง แต่ยังไม่ทันจะขึ้นค่าแรง ของอื่นๆ มันก็ขึ้นไปแล้ว มีประโยชน์อะไรที่ขึ้น ค่าแรงแล้วของอื่น ๆ ก็ขึ้นด้วย ค่าแรงที่ขึ้นเป็นเพียงเงินหมุนเวียนเท่านั้นเอง ขึ้นมาก็หมดไป หมดไปมากกว่าเก่า เพราะของที่เรารซื้อกินมันแพงกว่าเดิม ในที่สุดก็ไม่เกิดประโยชน์”

รัฐบาลเองก็สับสนในเรื่องคุณค่ากับมูลค่า สับสนในเป้าหมายชีวิตและเครื่องมือที่จะนำไป สู่เป้าหมายนั้น คิดว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจจะทำให้ชีวิตของผู้คนดีขึ้น เอามูลค่าเป็นเป้าหมาย เอาคุณค่าเทียบมาแทนคุณค่าแท้ เอาความต้องการของมนุษย์มาวัดความจำเป็น แล้วก็ประกาศว่า ต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิต

แม้ผู้ใหญ่วิบูลย์จะไม่ได้พูดเช่นนี้ แต่เขาก็คิดเช่นเดียวกัน และเนื้อหาการวิพากษ์สังคม และการเสถียรภาพของเขาก็ไม่ได้ห่างไกลจากคำวิจารณ์ดังกล่าว

ศิลปะแห่งการดำเนินชีวิต

วนเกษตรเป็นศิลปะแห่งการดำเนินชีวิตแบบหนึ่ง ศิลปะซึ่งไม่อาจจะอธิบายเพียงด้วย ตรรกะหรือหลักการแห่งเหตุผล แต่โยงใยเอาประสาทสัมผัส อารมณ์ความรู้สึก ล่วงลึกลงไปถึง ญาณทัศน์ ซึ่งต่างก็มีเหตุผล (logic) ของตนเอง ซึ่งเหตุผล (intellect) ของคนไม่อาจจะอธิบายได้

วนเกษตรเป็นศาสตร์ เป็นการสะสมความรู้ก็จริง แต่ไม่ใช่ศาสตร์ที่ประกอบด้วยความรู้ หลาย ๆ อย่าง ความรู้แบบแยกส่วน ความรู้แบบเทคนิควิธี (know-how) ที่นำมารวมกัน

วนเกษตรเป็นวิถีแบบองค์รวมของการดำเนินชีวิต ที่โยงเอาความรู้ การรับรู้ การไตร่ตรอง ไคร่ครวญ เชื่อมเป้าหมายและวิถีสู่เป้าหมายนั้นอย่าง เป็นเอกภาพ เป็นความรู้ที่ไม่ได้เป็นคนละ อย่างกับคุณธรรม เป็นความรู้แบบวิถีแห่งความรู้แจ้ง

วนเกษตรเป็นปรัชญา หรือว่าปรัชญาวนเกษตรเป็นความเพ้อฝัน

ผู้ใหญ่วิบูลย์ตอบว่า “อุดมคติไม่ใช่เรื่องเพ้อฝัน อุดมคติเป็นเรื่องของความคิดรวบยอด เป็นเป้าหมาย เป็นทิศทาง เป็นตัวกำกับ เราอาจจะทำให้อุดมคติเป็นจริงได้ ถ้าหากสามารถกำกับ ดูแล ควบคุมสติให้อยู่กับร่องกับรอยตลอดตามแนวทางนั้น”

แนวคิดนี้ก็คงไม่ต่างจากที่ปาสกาล ปราชญ์ชาวฝรั่งเศสสองร้อยปีก่อนบอกไว้ว่า ขอบฟ้า นั้นไม่ได้อยู่ไกลสุดเอื้อม หากแต่อยู่ทุกย่างก้าวที่เราเดินไปสู่ขอบฟ้านั้น

สำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ วนเกษตรเป็นชีวิตของเขา เขา “ทำมากับมือ” เขาย่อม “รู้” ดีว่าอะไรเป็นอะไร เขาบอกว่าปัญหาอยู่ที่ว่าเขาจะสื่อกับผู้คนได้มากน้อยเพียงใด มีข้อจำกัดทั้งที่ตัวเขาเองและข้อจำกัดของผู้คนที่ฟังเขาพูด เห็นเขาทำ ที่ยังถูกรอบงำโดยระบบคิดที่สังคมกำหนดให้ ต่อคำถามที่ว่า วนเกษตรเป็นการถอยหลังเข้าคลอง เป็นการโยกหาสวรรค์หาย ร้องหาอดีตของวันวานยังหวานอยู่หรือไม่ ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้คำตอบว่า ถ้าดูที่รูปแบบก็ไม่ต่างจากเกษตรแบบโบราณ ซึ่งมองดูแล้วไม่เห็นระบบและระเบียบอะไรที่ชัดเจน ดูๆ แล้วเหมือนกับถอยหลังเข้าคลองจริง แต่เขาก็อธิบายต่อไปว่า

“วนเกษตรเป็นการทบทวนในสิ่งที่เราเคยทำมาแล้ว ดูว่ามันมีคุณค่าอะไรอยู่ คนสมัยก่อนเขาทำไปตามความเชื่อ ไม่ได้คิดอะไรมากมาย เพราะสังคมยุคเขายังไม่มีปัญหา มาก เขาก็ไม่จำเป็นต้องมาขบคิดถึงคุณค่า สำหรับสมัยนี้ ถ้าเราทำได้วนเกษตรและขบคิดถึงคุณค่าคุณประโยชน์ เราก็จะเข้าใจกระบวนการทั้งหมด ที่สำคัญคือ วนเกษตรคือเกษตรกรรมขั้นพื้นฐานที่เราเองเริ่มทำ ทุกวันนี้เราทำการเกษตรข้ามขั้นตอนแบบก้าวกระโดด ถ้ากระโดดได้ก็ดีไป ถือว่าโชคช่วย แต่ส่วนใหญ่ไม่เป็นเช่นนั้น มักไปไม่รอด”

พูดอีกนัยหนึ่ง วนเกษตรไม่ใช่การกลับไปหาอดีต (back to the past) แต่เป็นการกลับคืนสู่รากเหง้า (back to the roots) สืบสาวเพื่อจะได้สืบทอดคุณค่าดั้งเดิมของการพึ่งตนเองปรับตัวให้เข้าภาวะการณ์อีกแบบหนึ่งซึ่งบรรพบุรุษเองก็ไม่เคยพบเห็นมาก่อน

คำถามของผู้คนทั่วไปก็คือ วนเกษตรเป็นจริงได้สำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์หรือคนแบบนี้อีกจำนวนน้อยเท่านั้น จะเป็นจริงสำหรับคนจำนวนมาก และมีผลต่อสังคมใหญ่อย่างไร

เป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ไม่อาจจะและไม่อยากจะคาดเดา เขาเพียงแต่หวังว่าสังคมวนเกษตรมันน่าจะเกิดได้บ้าง ถ้าเกษตรกรสัก 10% หันมาทำวนเกษตร จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญไม่เพียงแต่ในระดับชาวบ้านที่ทำวนเกษตรเอง แต่สำหรับสังคมใหญ่ในระบบโครงสร้างทั้งหมดเลยทีเดียว สิ่งที่รัฐบาลเรียกว่าการกระจายรายได้และกระจายอำนาจก็จะเกิด ชาวไร่จะมีปัจจัยสี่อย่างเพียงพอ มีอำนาจต่อรอง มีอำนาจในการตัดสินใจชีวิตและทิศทางการพัฒนาของพวกเขาเอง

มีคนกล่าวว่า ถ้าหากเกษตรกรหันมาผลิตเพื่ออย่างชีพหมด แล้วคนอื่นจะเอาอะไรกิน ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ถ้าเกษตรกรทำอย่างนั้นหมดจริง ๆ น่าจะเป็นผลดีสำหรับทุกคนเสียอีก และอาหารจะมีพอกินสำหรับคนที่ไม่ได้ผลิตด้วยเช่นเดียวกัน เพราะเกษตรกรครอบครัวยุคหนึ่งไม่ได้มีความจำเป็นมากมายอะไร มะม่วงเพียงต้นเดียวในสวนก็กินไม่หมดอยู่แล้ว ข้าวก็กินกันครอบครัวหนึ่งไม่กี่ร้อยกิโลต่อปี ผลผลิตจะมีเหลือเพื่อสำหรับคนในสังคม

อาจจะส่งออกนอกลอง ซึ่งก็ไม่ใช่ว่าเรื่องเสียหายอะไร ถ้าประเทศไทยพึ่งตนเองได้อย่างน้อยทางอาหาร ก็น่าจะเป็นดีใจ ถูกประเทศอื่นปฏิเสธหรือปิดล้อมจะได้ไม่อดตาย

ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความหวังว่า วนเกษตรน่าจะเป็นจริงได้เมื่อเขามองภาพรวม และจากที่ได้พบปะพูดคุยกับผู้คนที่ไปเยี่ยมเขาที่ห้วยหินทุกวัน วันละหลายสิบบ้างหลายร้อยบ้าง บางเดือนรวมแล้วสี่ห้าพันคน จากทุกสาขาอาชีพโดยเฉพาะเกษตรกร และจากการที่ได้ไปร่วมสัมมนาใน

ที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศทั้งในหมู่บ้านและในมหาวิทยาลัย เขาได้ข้อสรุปว่า สถานการณ์ทั่วไป “สุงอม” มากแล้ว คนเริ่ม “เห็น” ทางตัน เริ่มตระหนักว่า “ไม่มีทางออก” ต้องการ “ทางเลือกใหม่”

“สถานการณ์ทั่วไปมาถึงจุดที่ต้องพูดถึงวณเกษตร เพราะประเทศกำลังจะสูญเสีย สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ไปหมดแล้ว และการเรียกร้องให้สิ่งเหล่านี้ก็กลับคืนมาตามวิธีการที่รัฐต้องการจะ ให้เกิดขึ้นเป็นไปได้ เพราะป่าที่รัฐต้องการจะปลูกจะไม่เกื้อกูลกับคนเลย มันจะเกื้อกูลให้ระบบ ธุรกิจหมด จะไปผลักดันโครงการปลูกป่าขนาดไหนขึ้นมาก็คงล้มเหลว”

“ผมจึงคิดว่ามีความจำเป็นที่รัฐบาลต้องกลับมาพูดถึงวณเกษตร เพื่อเรียกร้องให้เกิด ระบบนิเวศน์ อันจะช่วยให้เกิดสังคมวณเกษตรขึ้นมาในระดับหนึ่ง แต่จะมีอิทธิพลมากกลับไปสู่ สังคมวณเกษตรได้อย่างไรที่คิดฝันหรือไม่ทราบ”

ความมั่นคงของชีวิตอันเนื่องเพราะ “มีกินตลอดชีวิต” เพราะรู้จักความพอดี พบความสมดุล ในความสัมพันธ์กับผู้คนและธรรมชาติ ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใด เกิดจากสั่งสม เป็นเวลานาน ผู้ใหญ่วิบูลย์เรียกการสั่งสมนี้อีกคำหนึ่งว่า “สั่งสมบารมี” บารมีที่กล่อมเกล่าให้จิตเป็นกุศล เป็นเมตตาบารมี

ทำให้คนกลับไปสู่ภาวะที่เป็น “ปกติ” ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ถือว่านั้นคือ “ความสุข”

ปัจฉิมลิขิต

ผมรู้จักผู้ใหญ่วิบูลย์ประมาณปี 2524 ช่วงวิกฤติชีวิตของเขาพอดี ได้พบเขาส่วนใหญ่ ในเวทีการประชุมสัมมนา ประทับใจในการแสดงความคิดเห็นที่ค่อนข้างแหลมคมและเป็นระบบ กว่าผู้นำชาวไร่ชาวนาทั่วไป

ผมเข้าไปช่วยหินหลายปีหลังจากนั้น เมื่อเขาได้ตัดสินใจเปลี่ยนวิถีชีวิต เริ่มต้นสิ่งที่เรียก ตอนแรกว่า “เกษตรพื้นฐาน” ก่อนจะให้ชื่อว่า “วณเกษตร” ในเวลาต่อมา

ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รู้จักและร่วมงานกับคุณบำรุง บุญปัญญา คุณอนุไรักษ์ มหาคุณ และ นักพัฒนาจากมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งอาจารย์ บัว อิงภากรณ์ เป็นคนก่อตั้ง ส่วนหนึ่งเขาได้เรียนรู้วิธีการวิเคราะห์ปัญหาและการทำงานพัฒนาชุมชนจากนัก พัฒนาเหล่านี้ โดยเฉพาะเมื่อพวกเขาแยกตัวออกมาจากมูลนิธิบูรณะชนบทฯ

จากนั้นได้รู้จักกับคนทำงานพัฒนาชนบททั้งรัฐและเอกชนอีกหลายคน ผมและเพื่อน ๆ คือ สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ และวิจิต นันทสุวรรณ ได้ใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์มากขึ้น เมื่อแยกตัว ออกมาจากสภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา มาตั้งเป็นโครงการส่งเสริมสถาบันหมู่บ้าน (VIP) และศูนย์เอกสารเพื่อการพัฒนาชนบท (RUDOC) ซึ่งรวมกันเพื่อก่อตั้งเป็นสถาบันพัฒนาชนบท (THIRD) และมูลนิธิหมู่บ้านในปี 2531 โดยผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นกรรมการมูลนิธิตั้งแต่เริ่มต้น

ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ได้สังกัดองค์กรใด เขาเป็น “องค์กร” ของตัวเอง ทำงานคนเดียว มีคนอาสาช่วยเหลือเป็นครั้งคราว เขาติดต่อประสานงานเอง หรือวานองค์กรเอกชนบ้าง องค์กรรัฐบ้าง ช่วย

แค่นั้นก็ดูเหมือนว่าเขาทำงานพัฒนาสังคมได้มากกว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่าองค์กรรัฐ และเอกชนหลายองค์กร ซึ่งมีบุคลากรและงบประมาณมากมาย เขาทำด้วยใจรักอยากทำมากกว่า เพราะคิดอยากทำ “โครงการ”

ข้อเขียนนี้ได้เรียบเรียงใหม่จากการให้สัมภาษณ์ การบรรยาย การสนทนา เสวนา ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งรวมอยู่ในหนังสือ *ชีวิตเปลี่ยน มีกินตลอดชีวิต สู่สังคมเกษตร* และบทสัมภาษณ์พิเศษที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ และจากมติชนสุดสัปดาห์ 7 ตอน ที่ผมได้เขียนเมื่อปี 2537

จะเรียกว่า “เรียบเรียง” “เขียน” หรืออะไรก็ลำบาก เพราะผมได้จัดแนวความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ออกมาตามกรอบที่ผมเข้าใจจากการได้ร่วมเสวนากับผู้ใหญ่มากตั้งแต่เปลี่ยนวิถีชีวิตจนถึงทุกวันนี้

การเขียนเรื่องงานและแนวความคิดของเขาโดยประมวลจากที่ต่าง ๆ จึงเป็นการเสวนาครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง โดยผมตั้งใจไม่อ้างอิงว่ามาจากเล่มไหนหน้าไหน เพราะไม่เห็นความจำเป็น อยากให้รับรู้ที่สาระ ซึ่งผมเชื่อว่าไม่ได้ทำให้เนื้อหาสำคัญ ๆ ตกหล่น อาจจะทำให้หลายคนสับสนบ้างที่ว่าบางตอนเป็นความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์หรือของผม

การเขียนโดยผู้เข้าร่วมขบวนการคิดและทำงานเช่นนี้ก็คงมีจุดอ่อนจุดแข็งของมัน จุดอ่อนคงจะอยู่ที่ว่า เป็นการมองจากจุดยืนและสายตาเดียวกันหรือใกล้เคียง เหมือนคนที่ยืนอยู่บนเขา อาจจะไม่เห็นภาพภูเขาเหมือนกับคนที่ยืนอยู่ข้างล่างห่างออกไประยะหนึ่ง

จากการที่ผมยืนอยู่จุดเดียวกับผู้ใหญ่วิบูลย์ สิ่งที่ออกมาจึงอาจจะมีแต่การเสวนาที่ขาดมิติของการปะทะสังสรรค์ การวิพากษ์วิจารณ์เพื่อก่อให้เกิดมิติใหม่ อันนี้น่าจะเป็นหน้าที่ของคนอื่น ๆ ที่จะช่วยกันทำ ผมคงไม่สามารถไปยืนอยู่สองจุดพร้อมกันได้

นอกจากนั้น ผมก็ไม่เคยเชื่อเรื่อง “ความเป็นกลางทางวิชาการ” เพราะไม่เชื่อเรื่องวิชาการบริสุทธิ์ ไม่มีใครพูดถึงอะไร “ลอย ๆ” อย่างโดดเดี่ยว ทุกคนล้วนมองสิ่งต่าง ๆ จากจุดยืนหนึ่ง จากภูมิหลังหนึ่ง ด้วยกระบวนทัศน์หนึ่งเสมอ ยังไม่เคยเห็นภูมิหลังหรือกระบวนทัศน์ที่ “เป็นกลาง”

ผมไม่ได้ให้ความสำคัญกับรูปแบบที่นำเสนอเท่ากับสาระที่อยากจะบอก โดยใช้วิธีการและภาษาที่หลายท่านคงเห็นว่า “ไม่เป็นวิชาการ” เพราะไม่แน่ใจเหมือนกันว่าภาษาวิชาการแปลว่าอะไร รวมทั้งไม่เชื่อว่าจะมีความขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ ผมสนใจว่าจะสื่อกับคู่สนทนาหรือผู้อ่านให้ดีที่สุดอย่างไรมากกว่า

ขอขอบคุณคณะผู้จัดปาฐกถาปวย อึ้งภากรณ์ ที่ให้โอกาสผมกลับไปทบทวนและเรียนรู้อีกครั้ง ทำให้ได้พบอีกหลายอย่างที่ไม่ได้คาดคิดมาก่อน

นอกนั้น ผมทำงานชิ้นนี้ด้วยความภูมิใจ ที่ธรรมศาสตร์ยังให้ความสนใจ "ประชาชน" ตามเจตนารมณ์และจิตวิญญาณดั้งเดิมของสถาบัน

เสรี พงศ์พิศ
เชียงใหม่, มกราคม 2538

รากฐานชีวิต

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม

สวัสดีครับ ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพทุกท่าน

ผมเป็นคนภายนอกและเป็นคนธรรมดาที่ได้รับโอกาสจากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้มีโอกาสได้มาแสดงความคิดเห็น ผมต้องขอขอบคุณคณะผู้จัดงานปาฐกถาพิเศษ บัวย อึ้งภากรณ์ ในครั้งนี้เป็นอย่างสูง ที่ได้ให้โอกาสอย่างสูงแก่ผม

ผมชื่นชมท่านอาจารย์บัวยมานาน อาจจะเป็นเพราะผมในตอนที่เด็ก ๆ ก็ได้รู้จักชื่อท่านอาจารย์ อย่างน้อยก็ได้พบชื่อของท่านในธนบัตรที่ผมได้ใช้สอยอยู่ ผมชื่นชมและชื่นชอบในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะผมได้ใกล้ชิด ได้มีส่วนเข้ามาเรียนรู้ในที่นี้ตั้งแต่สมัยผมยังมีความคิดที่ต้องการต่อสู้เพื่อให้ได้ความเป็นธรรมในเรื่องของราคาผลิตภัณฑ์ จนมีคนถามผมว่าผมเคยอยู่ในธรรมศาสตร์หรือ ผมตอบว่าไม่เคยหรอก เพียงแต่เคยเข้ามาเดินเล่น แต่จริง ๆ แล้วผมเข้าร่วมในการประชุมหลาย ๆ ครั้ง เคยเข้ามาเรียนรู้อะไรจากที่นี่ ผมเองได้เรียนรู้เรื่องงานและแนวความคิดของอาจารย์บัวย ที่สำคัญที่สุดผมอาจจะเรียนรู้จากคนใกล้ชิดท่าน

เมื่อหลายปีที่ผ่านมาในขณะที่ผมยังมีปัญหาเรื่องราคาผลิตภัณฑ์นั้น งานที่ผมสนใจชิ้นหนึ่งก็คือความคิดในเรื่องการพัฒนาชนบท หลายคนที่ได้ใกล้ชิดอาจารย์บัวยได้ร่วมงานในมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยก็เคยได้ถ่ายทอดความคิดเรื่องการพัฒนาชนบทบางอย่างแก่ผม ในสมัยก่อน ผมได้คุ้นเคยกับแนวความคิดบางด้านบางประการของอาจารย์บัวยโดยผ่านจากบุคคลที่ใกล้ชิดท่านอีกทางหนึ่ง

เป็นผลอันหนึ่งที่ผมได้มาพูดในวันนี้ เลือกใช้ชื่อว่า**รากฐานชีวิต** หลายคนถามผมว่านี่อย่างไรถึงพูดเรื่องรากฐานชีวิต ผมอยากใช้คำนี้ ทั้ง ๆ ที่ผมอาจจะไม่รู้จะไปถึงขนาดกล้ายืนยันได้ว่าผมรู้จริง สาเหตุสำคัญของการรับที่จะพูดด้วยถ้อยคำประโยคนี้ ก็สืบเนื่องมาจากผมได้ประสบอุบัติเหตุชีวิตที่สำคัญ ๆ ผมได้ประสบกับความล้มเหลวในช่วงก่อนหน้านี้นี้เมื่อเกือบ 10 กว่าปีที่แล้ว ไม่ใช่เกิดขึ้นจากการขาดเทคโนโลยี ไม่ใช่เป็นเรื่องที่เราขาดเงินลงทุน ไม่ใช่เป็นเพราะว่าเราขาดความขยันหมั่นเพียร แต่เป็นเพราะเราได้ขาด**รากฐานชีวิต** ประการสำคัญของความเป็นรากฐานชีวิตที่ขาดก็คือ ความต่อเนื่องจากวิถีชีวิตที่เป็นของตัวเองเราเองกับสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นโดยที่ไม่สามารถเอาทั้งสองเรื่องมาเชื่อมต่อกันได้

เมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ผมได้มีโอกาสมาพูดเรื่องสายพานชีวิต ณ สถานที่นี้ โดยมูลนิธิโกลด์คัมทองเป็นผู้จัด เหตุที่ผมเลือกพูดสายพานชีวิตก็เพราะว่า ในขณะนั้นผมกำลังเลือกทางเดินที่คิดว่าจะไม่เป็นไปตามแนวทางที่สังคมกำหนดไว้ให้ นั่นคือผมปฏิเสธสายพานชีวิต จากวันนั้นจนถึงวันนี้ประมาณ 10 ปี ผมคิดว่ามีบางอย่างที่ทำให้ผมพิสูจน์ว่าสิ่งที่ผมพูดเมื่อ 10 ปีก่อนนั้นกับชีวิตที่เป็นอยู่จริงในตอนนี้อย่างไร นี่คือสาเหตุที่ผมมาพูดเรื่องรากฐานชีวิตที่นี้และวันนี้ผมอยากจะเรียนย้ำว่ารากฐานชีวิตก็คือความคิดที่มันทำการเชื่อมต่อกันจากอดีตกับปัจจุบันและอนาคต ผมเองตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา 20 ปี ทำการเกษตรทำไร่ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชไร่อย่างไรก็ตามไม่ได้เกิดขึ้นจากการเชื่อมต่อกับวิถีชีวิต แต่เกิดขึ้นจากการแทรกแซงในรูปของการส่งเสริม เกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาที่ต้องการผลผลิตการเกษตรเพื่อการส่งออก ทำให้ผมสะดุดการเรียนรู้เรื่องที่เคยพึ่งตัวเองได้ รวมทั้งเรื่องของการทำมาหากินที่สามารถเสริมการพึ่งพาตัวเองในครอบครัว เช่น อุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านก็มีพื้นฐานอยู่แล้ว กลับมาเป็นการปลูกพืชเพื่อขายอย่างเดียว ปลูกข้าวก็เพื่อที่จะขายข้าวเปลือก เอาเงินไปซื้อข้าวสารกิน ปลูกมันซึ่งที่จริงเราไม่รู้ว่าจะทำให้เป็นอาหารกินได้ด้วยวิธีใด นอกจากขายหัวมัน หรืออย่างดีก็เอามันล่ำปะหลังมาหันให้เป็นมันตากแห้ง แล้วก็เจอปัญหาเรื่องการตลาด

ผมได้พบว่าความต้องการจริง ๆ ในขณะที่เราต้องการเงิน กับความต้องการจริง ๆ ในขณะที่ชีวิตเราเคยเป็นมา ชีวิตของคนในชนบทโดยเฉพาะผมหรือพี่น้องที่อยู่ในครอบครัว เราต้องการมีอิสระ เราต้องการมีความสงบ เราต้องการมีชีวิตที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีมากก็สามารถแบ่งปันกันได้ แต่ปรากฏว่าระยะเวลาที่ผ่านมา 20 ปี ไม่มีสิ่งที่เราต้องการ ประการสำคัญกลับทำให้เกิดขาดมากกว่าเก่า ทำให้สิ่งที่คิดว่ามันควรจะมามีกลับไม่มี ที่คิดว่ามันควรจะมีความมั่นคงในเมื่อเรามีรายได้มากขึ้น กลับไม่มีความมั่นคง โดยเฉพาะตัวผมเองหมดเนื้อหมดตัวเพราะเหตุมีหนี้สินมากกว่าทรัพย์สิน

อาจจะเป็นเพราะความจำเป็นในขณะนั้น หรืออาจจะเป็นเพราะว่าความกดดันจากความไม่เป็นธรรมในความเข้าใจของผม มันถูกสะสมมาโดยตลอด เมื่อเกิดปัญหาเฉพาะหน้าขึ้นทำให้ผมต้องคิดเอาตัวรอดในขณะนั้นให้ได้ สิ่งสำคัญที่มีอดีตซึ่งผมได้รับรู้ ช่วยทำให้ผมได้คิดอย่างเช่นอดีตที่สามารถทำอะไรกินเองได้ อดีตที่เราเคยเพาะปลูกและก็ใช้แรงงานเป็น แต่จากการที่เราหักทิ้งระยะไปเป็นเวลานานพอสมควร ทำให้เราก็ต้องฝึกการใช้แรงงานใหม่

การทำอย่างนี้ทำให้เราเริ่มพบว่า เมื่อที่เราเริ่มปลูกของกินเราก็มีกิน การที่รู้จักปลูกอะไรเพิ่มขึ้น แล้วก็มีความต่อเนื่อง ทำให้เรามีสิ่งเหล่านั้นมากขึ้น แล้วก็ปริมาณจนมีความมั่นคงขึ้น การที่ทำมา 6 ปี หลังจากที่ผมได้ล้มเหลวแล้วก็กลับมาเพาะปลูก ตั้งแต่เริ่มปลูกพืชอายุสั้น ๆ ที่ผมมักบอกใครต่อใครว่า ผมเริ่มจากการปลูกผักบุ้ง 2-3 ตารางวาในตอนแรก และหลังจากนั้นกินไม่หมดก็เอาไปขายได้เงินมา 30 กว่าบาท แล้วก็พบว่าเป็นครั้งแรกที่ผมมีกำไรในรอบ 20 ปีที่ผมทำไร่ ผมสรุปอย่างนั้นได้ก็เพราะว่าผมเคยขายมันล่ำปะหลังปีละครั้งได้เงิน

มากกว่า 5-6 แส่นบาท ยังไม่พอใช้หนี้ แต่การขายผักบุง 30 กว่าบาทเป็นกำไรเหลือทั้งหมด ก็เลยทำให้ผมมีกำลังใจ มีความมานะที่จะทำตามแนวความคิดนั้นมา จน 2-3 ปีเราก็เห็นว่ามีความมั่นคงเพิ่มขึ้น มีโอกาสเรียนรู้อะไรเพิ่มขึ้น จนกระทั่งเราเริ่มรู้จักพีชพันธ์ที่เราสะสมมาปลูกในพื้นที่ที่มีเหลืออยู่เพียงประมาณ 10 ไร่ นั้น รู้จักพีชมากขึ้น รู้จักใช้ประโยชน์จากพีชมากขึ้น จนถึงระยะหนึ่งเห็นว่ามีสภาพคล้ายป่า ก็เรียกสิ่งที่ผมทำนั้นว่า **วนเกษตร** ก็ทำให้เห็นว่าวนเกษตรน่าจะเป็นรากฐานชีวิตของผม

ที่มาถึงวันนี้ก็เพราะว่าวนเกษตรคงไม่เพียงแค่ทำให้เรามีกินหรือเพียงแค่เราอยู่ได้ตามลำพังโดยไม่แยแสต่อใคร กำลังคิดว่านอกจากจะเป็นเรื่องของการมีกินเฉพาะผู้ทำ ยังเป็นเรื่องของการนำสิ่งนี้ไปสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน อย่างน้อยมันทำให้เรามีกิน มันจึงไม่มีความคิดที่จะไปเบียดเบียน

สำหรับความรู้เรื่องระบบธุรกิจระดับต้น ๆ มีว่าถ้าเรามีกินแล้วไม่ขายเราไม่เดือดร้อน แต่ถ้าเรามีกินแล้วเราคิดจะขาย ถ้าเราขายถูกก็ยังอยู่ได้ แต่ถ้าจะขายแพงก็รู้จักรอเวลาให้มีโอกาสอันสมควรแล้วค่อยขาย ทำให้เรารู้ว่าถ้าเรามีกินแล้วมันทำให้เราไม่ต้องรีบร้อน ประการสำคัญที่ผมพบก็คือทำให้ผมรู้สึกว่ามีอิสระ ไม่ถูกกำหนดโดยเวลาหรือตลาด

วนเกษตรนั้นทำให้คนไม่เบียดเบียน เพราะวนเกษตรนั้นไม่จำเป็นต้องไปเอาของคนอื่นมาเป็นของเรา เพราะเราได้สะสมสิ่งที่จำเป็นไว้จนเพียงพอ ประการสำคัญ วนเกษตรเป็นเรื่องของการวางแผนที่มีความต่อเนื่องระยะยาว นอกจากเป็นเรื่องเฉพาะหน้าแล้วทำให้มีกินแล้ว วนเกษตรยังได้คิดถึงเรื่องการเตรียมปัจจัย 4 ให้พร้อม ปัจจัย 4 ที่สำคัญมีอยู่ 3 อย่าง และค่อนข้างจะเกิดปัญหามากถ้าเกิดการขาดแคลน 3 อย่างที่สำคัญก็คือ อาหาร ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ส่วนเครื่องนุ่งห่มในปัจจุบันนั้นอาจจะเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญมากนัก เรื่องของอาหารนั้นวนเกษตรได้สะสมสิ่งที่จำเป็นอาหารไว้จนมีความมั่นใจว่าไม่มีเงินก็อยู่ได้

เรื่องยารักษาโรคนั้นเราคงไม่จำเป็นต้องรู้ว่าจะสะสมยาชนิดไหนไว้เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บของเราเรื่องอะไร แต่การสะสมต้นไม้จำนวนมาก รู้จักคุณประโยชน์คุณค่าของต้นไม้จำนวนมาก ทำให้เรารู้ว่าโรคอะไรที่สัมพันธ์กับต้นอะไร การที่เราได้เริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับสุขภาพ มีการศึกษาความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการแลกเปลี่ยนความรู้จากผู้เป็นหมอทั่ว ๆ ไป ซึ่งหลายคนที่มีความรู้เหล่านั้นก็เคยได้ถ่ายทอดความรู้บางเรื่องเหล่านี้ให้แก่ผม ก็ทำให้เห็นว่าอาการเริ่มต้นของการเจ็บไข้ได้ป่วยบางอย่างเราก็สามารถจะรู้ได้ การที่เราเอาต้นไม้ที่เรามีอยู่บางชนิดมาเลือกใช้เมื่ออาการเริ่มต้น สามารถรักษาอาการเหล่านั้นได้ไม่ยาก อาการสำคัญของคนที่มักจะเป็นอยู่เนื่อง ๆ แล้วต้องสูญเสียชีวิตจำนวนมากโดยที่พึ่งตัวเองไม่ได้ ก็คืออาการท้องผูก ท้องผูกนั้นเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคเกือบทั้งหมด วนเกษตรจึงทำให้เกิดการพึ่งตัวเองได้ในเรื่องของสุขภาพ

ประการสำคัญ วนเกษตรทำให้ได้คิดไปถึงการจะต้องพึ่งตนเองให้ได้ในบั้นปลายของชีวิต มีการพูดถึงคนที่อยู่ภาคเกษตรกรรมว่าเป็นบุคคลสำคัญของสังคม แต่เป็นคนในภาคเดียวที่พึ่งตัวเอง

ไม่ได้เลยตลอดชีวิต และสำคัญที่สุดพึ่งตัวเองไม่ได้เลยในบั้นปลายชีวิตในตอนแก่เฒ่า

เมื่อรับราชการมามีความชอบตามสมควร หลังเกษียณอายุราชการก็ได้รับการปูนบำเหน็จ บำนาญ มีชีวิตที่มั่นคงพึ่งพาตัวเองได้ มีความสุขตามสมควรแก่อัตภาพ แต่เกษตรกรต้องทำงานหนักตลอดชีวิต แม้จะมีอายุมากก็ยังจำเป็นต้องทำงานหนักอยู่ ถ้าชีวิตและครอบครัวยังไม่ได้ร่ำรวยหรือมั่นคง หากไม่ทำงานหนักก็อาจจะไม่มีกิน ถ้ายิ่งยากจน ปัญหาที่ตามมาก็คือลูกเต้าก็อาจจะไม่อยู่ไม่เอาใจใส่ ปล่อยให้อยู่ตามลำพัง ซึ่งเราก็พบเห็นอยู่เสมอในภาคอีสานหรือแม้กระทั่งในภาคกลางที่คนมีอายุมาก ๆ ต้องอยู่เฝ้าบ้านและทำกินไม่ไหว ปัญหาเหล่านี้ไม่มีการสะสม ในส่วนที่ทำได้ไม่ยากก็คือการสะสมต้นไม้หรือการสะสมอะไรก็ได้ที่มันสามารถทำให้เกิดความมั่นคงของชีวิตในบั้นปลาย

วนเกษตรนั้นคงให้ความสำคัญกับเรื่องการสะสมหรือการเตรียมความพร้อมกับความไม่ประมาท ต้นไม้ทุกชนิดปลูกไปแล้วมันจะโตขึ้น ต้นไม้บางชนิดก็อาจจะโตไปได้ลูกเป็นอาหาร แต่เมื่อเราใช้ลูกใช้ใบเป็นอาหาร หรือจะใช้เพื่อการค้าการขายตามที่เราควรจะได้รับอย่างไรก็ตาม เวลาอีกสักระยะหนึ่ง ต้นไม้ต้นหนึ่งก็โตขึ้นมาพอที่จะเอาไปแปรรูปเป็นตัวไม้เป็นไม้ใช้สอย ถึงกับคิดกันว่าถ้าชาวไร่ชาวนาของเราคนหนึ่ง ถูกกระตุ้นให้คิดและเริ่มวางแผนชีวิตให้เป็นในขณะที่อายุไม่เกิน 35 ปี ก็จะสามารถวางแผนปลูกต้นไม้เพื่อจะได้เป็นบำเหน็จบำนาญให้ตัวเอง ในตอนที่อายุ 60 ปีเท่ากับข้าราชการ คิดกันเล่น ๆ ว่า ถ้าชาวไร่ชาวนาคนหนึ่งใช้ที่ดินหัวไร่ปลายนาที่เป็นที่ตอน ปลูกไม้ทั้งไว้สัก 300 ต้น จะปลูกเป็นแนวเขตหรือปลูกเป็นไม้ร่มเงา ไม้หลายชนิดที่ปลูก อาจจะเป็นทั้งไม้ผลอย่างกรณีของไม้กระท้อน ไม้ชนิดนี้เมื่ออายุ 25 ปี เส้นผ่าศูนย์กลางต้นหนึ่งก็ 70-80 เซนติเมตรขึ้นไป บางต้นถึงเมตรเศษหรือเกือบ 2 เมตรก็มี ไม้ที่มีขนาดโตตั้งแต่ 1 เมตรส่วนมากแปรรูปได้เนื้อไม้ขายได้กว่า 10,000 บาท ถ้าคน ๆ หนึ่งเกิดวางแผนตรงนี้ไว้ให้ดีเมื่ออายุไม่เกิน 35 ปี พออายุ 60 ปีเขาจะมีเงินก้อนหนึ่งประมาณ 3 ล้านบาท เป็นบำเหน็จแก่ชีวิตหรือเป็นบำนาญให้เขาพึ่งพาตัวเองในบั้นปลาย นั่นเป็นสิ่งที่เราเพิ่งคิดได้หลังจากทำวนเกษตรมาได้ประมาณ 4-5 ปี วนเกษตรจึงเป็นเรื่องของการพึ่งตนเอง

นอกจากเป็นเรื่องการพึ่งตนเองเป็นเรื่องของการดำรงชีวิตแล้ว ยังทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ทำให้เราสามารถพึ่งตนเองในเรื่องของเทคโนโลยีบางประการได้อีก ตอนนี้เราเริ่มเห็นว่าคนในภาคเกษตรหรือทั่ว ๆ ไปเท่าที่อยู่ในสังคมชนบท การขาดแคลนที่สำคัญที่สุดในตอนนี้ก็คือการขาดแคลนความสามารถในการจัดการ ไม่ว่าจะการจัดการผลผลิตที่ตนเองมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการจัดการวิธีการผลิตหรือเพาะปลูก หรือแม้กระทั่งการจัดการทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ให้สมดุลภาคเกษตรได้ขาดสิ่งนี้ หรือชนบททั่วไปก็ขาดสิ่งนี้

ที่ผมได้ใช้วนเกษตรในพื้นที่ หลังจากเริ่มต้นเรียนรู้พืชทีละอย่างทีละชนิด รู้จักเอามาใช้ประโยชน์ รู้จักเอาสิ่งเหล่านี้มาเปลี่ยนให้มีคุณค่าเพิ่มขึ้น เช่นกรณีของต้นข่อย ซึ่งนอกจากเป็นพืชที่เรียกกันว่าพวกวัชพืช หลายคนกังวลว่าขึ้นแล้วจะกำจัดยาก แต่เมื่อเอาต้นข่อยมาบดให้เป็น

ผง เราได้ยาสีฟันเรียกว่ายาสีฟันข่อย คุณค่าของยาสีฟันข่อยก็คือรักษาอาการเหงือกบวม รักษาโรคปวดฟัน พวกรำมะนาด แมงกินฟัน ใช้แล้วได้ผลค่อนข้างดี เมื่อมีคุณค่าตรงนี้ มูลค่าข่อยก็เปลี่ยนไป จากขายไม่ได้ เป็นกิโลละกว่า 200 บาท

ยังมีอีกมากที่เราคิดว่าถ้าเราทำให้เกิดข้อมูล ผมดูว่าจริง ๆ บ้านเมืองไทยไม่น่ายากจนเลย เรามีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เต็มไปทั่วหมด เพียงแต่เราไม่ได้เอามาใช้ประโยชน์ ผมเพิ่งเรียนรู้หลังจากที่เราได้ทำลายป่าไปตั้ง 20 ปี เป็นสิ่งที่เรียนรู้หลังจากที่เราเกือบจะไม่มีป่าให้อยู่ใกล้ตัวแล้ว ประการสำคัญเริ่มทำให้คนเริ่มพึ่งตัวเองในเรื่องเทคโนโลยีอีกหลายตัว รวมทั้งวนเกษตรทำให้คนกลับมาต้องแปรรูปอะไรด้วยตัวเองมากขึ้น เรื่องการเรียนรู้อุตสาหกรรมในครัวเรือน ที่เราเคยพึ่งตัวเองได้มาตั้งแต่แน่นอนแล้ว คนในชนบทอยู่ได้ด้วยอุตสาหกรรมครัวเรือนกับหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งเราอาจจะจำเป็นในสมัยหนึ่งเพราะไม่มีการนำเข้าจากที่อื่น แต่ในขณะที่ยุคเราได้รับความสะดวกสบายทุกสิ่งนำเข้าไม่ต้องทำอะไรมันเหน็ดเหนื่อยเสียเวลา มันทำให้คนทำสิ่งต่าง ๆ ในบ้านไม่เป็น

ร้ายที่สุดในปัจจุบันนี้ที่ผมยังพบอยู่อีก ที่เห็นอยู่ในชนบททั่วไปก็คือชาวบ้านเริ่มทำกินไม่เป็น เพราะตีห้าครึ่งก็มีรถวิ่งเอาข้าวกล่องไปขายตามหมู่บ้านแล้ว มีแกงสำเร็จรูปใส่ถุง ปัญหาเหล่านี้ทำให้คนพึ่งตนเองไม่ได้

เป็นสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากจะทำให้เราคิดว่าพึ่งตัวเองได้จากเรื่องของการเรียนรู้จากเรื่องพืช เรื่องอุตสาหกรรมในครัวเรือน โดยการแปรรูปจากพืช ด้วยการสะสมข้อมูลความรู้ซึ่งเป็นเรื่องของภูมิปัญญาเก่า ซึ่งมันเคยมีและก็ทำให้สิ่งเหล่านี้หมดความสำคัญไป เพราะเรามีสิ่งอื่นที่คิดว่าดีกว่ามาใช้ การที่เราเริ่มเห็นความสำคัญของความรู้เก่า ทำให้เห็นคุณค่าแม้กระทั่งข่อย ซึ่งเป็นวัชพืช ก็เริ่มทำให้เห็นมีคุณค่า แล้วก็ยังมีโอกาสขายให้เป็นมูลค่าด้วย

สิ่งที่ผมเริ่มสนใจและถือว่าเป็นเรื่องสำคัญและเป็นเรื่องที่ผมคิดว่าอยากจะพูดในวันนี้มากกว่าเรื่องอื่น ๆ ก็คือในเรื่องของการศึกษา ผมเป็นคนที่มีโอกาสที่เรียนรู้น้อยหรือเรียกว่าเป็นคนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา ผมอาจจะมีความรู้จริง ๆ ที่ได้จากโดยตรงเพียงประถมปีที่ 4 แต่บังเอิญผมเป็นคนสนใจเรื่องการเรียนรู้ตั้งแต่เด็ก ๆ เพราะผมเป็นเด็กที่โตกับพระ โตกับหลวงพ่อก่อน ที่ท่านสนใจเรื่องหนังสือ ผมเคยอยู่กับครู ครูที่รักการเล่าเรียน ครูที่สอนผมเป็นครูที่ยังไม่เป็นข้าราชการ เพราะในสมัยที่ผมได้เรียนหนังสือนั้นครูยังเป็นเพียงคนที่อาสาสมัครไปสอนหนังสือนั่นเอง ผมอาจจะพยายามอ่านหนังสือบางเล่มที่ครูพยายามหาไปให้ ผมฟังนิทานจากครูหลายเรื่อง ทำให้ผมมีความคิดทะเยอทะยานและอยากรู้

แต่ในปัจจุบันเท่าที่ผมได้มีโอกาสใกล้ชิดกับเด็กเพราะเหตุที่ผมสนใจเรื่องการศึกษาตัวเองก็ทำให้เห็นว่าเด็กไม่ได้รับในสิ่งที่ผมเคยได้รับ เด็กจะไม่ได้คิดอะไรเลยนอกจากอ่านหนังสือตามที่คุณครูมอบหมายให้อ่านแล้วก็ไปตบ เพื่อให้รู้ว่าเด็กตอบได้แล้ว เพื่อจะได้ไปทำอย่างอื่นได้ ผมจึงใช้ที่ดินที่บ้านผมซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดประมาณเพียง 10 ไร่เท่านั้น หรือใช้พื้นที่ว่างที่เป็นช่องว่างระหว่างต้นไม้ส่วนที่ผมกันไว้ เพื่อใช้ให้คนเข้ามาร่วมการเรียนรู้ร่วมกัน ผมอาศัยประสบการณ์ในระยะ

10 ปีหลังจากเข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำงานเกษตร พยายามสรุปออกมาแล้วทำให้เกิดเป็นเวทีแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนที่เป็นเกษตรกรด้วยกัน ผมพยายามที่จะเอาสิ่งที่เราพบว่าทำนำไปสู่การแก้ปัญหาในระยะสั้นและระยะยาวได้ นำออกมาพูดคุยกันให้บ่อยขึ้น เพราะฉะนั้นผมจึงนำที่ดินของผมมาใช้ประโยชน์ทางการศึกษา

ผมมีความหวังอยู่กับเด็กมากสักนิดหนึ่ง เพราะดูเหมือนว่าเด็กเหล่านี้โดยเฉพาะเด็กระดับประถม ถ้าทำให้เด็กเหล่านี้ได้รับข้อมูลที่สามารถสอดคล้องกับชีวิต ก็ยังดูว่าผมมีความหวังว่าเด็กพวกนี้โตขึ้นก็จะสามารถกลับไปสู่การพึ่งพาตัวเองได้

แต่ก็ยังมีความหนักใจอยู่ว่าเมื่อเด็กเหล่านี้เกิดการเรียนรู้ในระดับประถมเข้าใจแล้ว ตอนที่เขาไปเรียนในระดับมัธยมนั้น หรือเด็กทั้งหมดต้องเรียนมัธยมทั้งหมด เด็กเหล่านั้นคิดอย่างไรต่อไปอีก ถ้าไม่พยายามปรับวิธีการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของเขาในชุมชน

และประการสำคัญผมอดเป็นห่วงไม่ได้ว่า การศึกษาของเรานั้นไปเน้นเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่มหาวิทยาลัย ผมอาจจะไม่ได้มองมหาวิทยาลัยเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องหรืออคติ แต่ผมมองมหาวิทยาลัยนั้นมีบทบาทที่ทำให้คนไม่กลับไปอยู่ชุมชนอย่างของผมเพิ่มขึ้น จึงคิดว่าถ้าเราทำให้เด็กในระดับเล็กเกิดการเรียนรู้และรู้สึก ผมเห็นว่าเขาสามารถเรียนรู้อะไรได้ง่าย ๆ ถ้าเติบโตขึ้นและการศึกษาในระดับสูงขึ้นไปได้พยายามทำสิ่งเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง ก็จะทำให้บ้านเมืองนี้มีความหวังที่จะกลับไปพึ่งพาตัวเองได้มากขึ้น

เมืองไทยโดยเฉพาะทำชนอมที่ผมนอยู่ ซึ่งเรามีพื้นที่ดินซึ่งเป็นป่าเขตร้อน มีพันธุ์พืชมากมาย ผมใช้เวลา 3-4 ปีนี้สนใจออกศึกษาป่านี้หลายรูปแบบ ทั้งรูปแบบการจัดกิจกรรมร่วมกับเด็ก โดยการเดินป่า จัดค่ายกึ่ง ๆ ลูกลือในป่า ทำโครงการธรรมชาติร่วมกับพระสงฆ์ ศึกษาพันธุ์พืชและชุมชนในป่ารอบ ๆ ป่า เราแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านคิดว่าคงจะมีมากกว่า 5-6 พันชนิด ถ้าเราสามารถรวมกันเป็นระบบได้ ไม้บางชนิดมีราคาแพงมาก เช่น ไม้หอมแก่นกฤษณา เป็นต้น ไม้จันทน์ซึ่งเป็นไม้ที่ผมเด็ก ๆ เคยอ่านแล้วในหนังสือว่าเป็นไม้ส่งออก แต่พอโตขึ้นไม่มีชื่ออยู่ในบัญชีรายชื่อไม้ส่งออก หรือไม้อีกมากมายรวมทั้งไม้ที่เป็นยารักษาโรคอีกหลายตัว เราพบได้เมื่ออยู่ในป่า แต่ปัจจุบันไม้เหล่านี้ไม่มีความสำคัญเพราะไม่มีใครรู้จักและไม่มีการเอาเมล็ดพันธุ์ออกมาขยายเพื่อทำให้มันเกิดการขยายพันธุ์ในพื้นที่ข้างนอกเพิ่มขึ้น

ในการศึกษาเองก็ไม่มีข้อมูลไม้เหล่านี้ให้เด็กเรียน เวลาพูดถึงไม้เหล่านี้ที่ไร ก็ดูเหมือนว่าไม้เหล่านี้ไม่น่าจะมีอยู่ในบ้านเมืองไทย ในหนังสือที่เด็กเรียนนั้นพูดถึงไม้ที่ผมไม่อยากจะออกชื่อหลายตัว ซึ่งเป็นไม้ที่นำเข้ามาเกือบทั้งหมด ผมเห็นว่าข้อสำคัญของการศึกษาน่าจะต้องสร้างความต่อเนื่อง ความต่อเนื่องของผมในที่นี้คงไม่ได้หมายถึงความต่อเนื่องที่จะต้องเรียนตั้งแต่เกิดจนตาย แต่หมายถึงความต่อเนื่องของเนื้อหาที่มันมีมาก่อนในสังคมวัฒนธรรมของไทย กับความต่อเนื่องที่มันเกิดขึ้นในยุคของการพัฒนายุคนี้ เพราะยุคนี้เราอาจจะยอมรับว่า การที่จะกลับไปมีชีวิตใน

อดีตเมื่อ 50 ปี เมื่อ 100 ปีที่แล้วคงไม่ใช่ แต่การที่เอาคนที่ยังติดอยู่กับความคิดเมื่อ 50 ปีที่แล้วมาอยู่กับการพัฒนาตรงนี้ ผมก็ยังนึกไม่ออกว่าเขาจะสามารถทำอะไรได้มากไปกว่าที่จะเป็นเพียงแค่แรงงานราคาถูก ผมกำลังคิดว่าถ้าเราทำให้เด็กเหล่านี้ซึ่งเป็นเด็กที่บริสุทธิ์อยู่ ซึ่งเขายังซึมซับธรรมชาติจากสายเลือดเดิมและก็รับรู้วัฒนธรรมใหม่ยังไม่มากเข้าสู่การเรียนรู้ ผมเชื่อว่าจะเข้าสู่ความต่อเนื่องเรื่องวัฒนธรรมของเราได้ง่ายขึ้น

วัฒนธรรมในความเข้าใจของผม ไม่ได้หมายถึงการร้ายรำ ไม่ได้คิดถึงภาพสวย ๆ งาม ๆ เท่านั้น แต่ผมกำลังคิดถึงวัฒนธรรมนั้นคือเนื้อหาคุณค่าของการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นตัวความรู้เป็นภูมิปัญญาที่มีการทำมาก่อนหน้าไหน จนมีความมั่นใจว่าเอามาใช้ในการดำรงชีวิตได้ และถูกถ่ายทอดมาเป็นประเพณีบ้าง เป็นสิ่งต่าง ๆ ที่ให้คนต้องเรียนรู้ ผมคิดถึงเหตุผลของเทศกาลซึ่งปีหนึ่งมีตั้ง 12 เดือน ในแต่ละเดือน ๆ ก็จะมีเทศกาลที่มีความแตกต่างหลากหลายตามสภาพของฤดูกาล ทำไมในฤดูแล้งอย่างเดือน 3 จึงมีประเพณีเผาข้าวหลาม ทำไมช่วงตรุษสารทเดือน 4 เดือน 5 จึงกว่นข้าวเหนียวแดงหรือทำกาละแม ทำไมถึงเดือนสิบจึงต้องทำกระยาสารทหรืออื่น ๆ อีกมากมาย

ผมมองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือของการเรียนรู้ เพราะการกำหนดประเพณีก็จะสอดคล้องกับผลิตผลของธัญญาพืชตามฤดูกาล ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทำให้คนเกิดการเรียนรู้ วัฒนธรรมก่อให้เกิดการเรียนรู้ การแปรรูปทำให้เกิดอุตสาหกรรมในครัวเรือน ทำให้คนพึ่งพาตัวเองได้ คนอยู่ได้ คนรู้จักปรับปรุงสิ่งที่มีคุณค่าน้อยให้มีคุณค่าสูงได้ คนรู้จักเปลี่ยนแปลงธรรมดา ๆ ให้เป็นอาหารโปรตีนอย่างปลาร้าได้ หรือรู้จักสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่เรามีความเชื่อสูงสุดในอดีต เพราะคนในชนบทหรือคนในสังคมเราแต่เดิมผมเชื่อว่าให้ความเชื่อกับธรรมชาติที่เรียกว่าผี ความเชื่อว่ามีผีนั้นต้องกินอาหารละเอียดและก็ต้องมีกิน ก็มีความสามารถที่จะแปรรูปอาหารจากข้าวให้เป็นเหล้าเพื่อที่จะไปเลี้ยงผี ผมคิดว่านี่เป็นความสามารถเป็นภูมิปัญญาเก่า แต่ภูมิปัญญาเหล่านี้ไม่มีใครนำมาให้มันเกิดความต่อเนื่อง เพราะแต่เดิมนั้นเราต้องทำทุกอย่าง เราต้องพึ่งพาตัวเองให้ได้ เพราะเราไม่มีปัจจัยเหล่านี้จากข้างนอกเข้ามาช่วยเหลือเรา แต่พอถึงยุคของการเปลี่ยนมาสู่การพัฒนาสมัยใหม่ ปรากฏว่าสิ่งเหล่านี้เราไม่ได้รับการสนับสนุนให้ทำ หลายอย่างมีกฎหมายควบคุมการทำด้วย อย่างกรณีการทำเหล้า หรือแม้แต่กระทั่งการดูแลในเรื่องสุขภาพก็มีกฎหมายเกี่ยวกับการประกอบโรคหลายมาตราที่ทำให้คนไม่สามารถนำภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดความต่อเนื่องได้ ผมไม่ได้มองกฎหมายในแง่ร้าย แต่ในแง่ของการจำกัดภูมิปัญญานั้นน่าคิด

แต่พอเราเริ่มมีนโยบายของการพัฒนาที่ต้องให้ความสำคัญในการส่งออก อุตสาหกรรมในครัวเรือนถูกทอดทิ้งไป คนก็เริ่มพึ่งตัวเองไม่ได้ เพราะคนต้องหาเงินเพื่อจะเอามาซื้อทุกอย่างที่ตัวเองต้องการหรือจำเป็นแก่การครองชีพ จะเห็นได้ว่าเรามีค่าแรงต่ำและค่าครองชีพมันสูงขึ้น กรรมกรก็เรียกร้องค่าตอบแทนให้สูงขึ้นตามค่าครองชีพ หรือข้าราชการที่จำเป็นต้องเพิ่มเงินเดือน ก็เรียกร้องขอความเป็นธรรมในเรื่องของเงินเดือนให้สูงขึ้น เงินเดือนยังไม่ทันขึ้น สินค้าก็ขึ้นราคาเกือบหมดแล้ว

เพราะว่ามันไถ่กันไม่ทัน ชาวบ้านชนบทอย่างผมยิ่งหนักเข้าไปอีก กลายเป็นว่าเราไม่สามารถจะไถ่กันได้เลย

เราทำให้เกิดอุตสาหกรรมในครัวเรือนได้ ประการแรกก็คือพึ่งตัวเองได้ ประการที่สองที่สำคัญคือการเรียนรู้ของคนในชนบท หรือให้ความสำคัญแก่เด็ก ให้การศึกษาให้การเรียนรู้ตรงนี้อย่างต่อเนื่อง จะเป็นเด็ก ๆ เหล่านี้หรือจะเป็นผู้ใหญ่ในชนบทก็ตามที่เข้าสู่การเรียนรู้ตรงนี้ได้ เมื่อเกิดความต่อเนื่องแล้ว ไม่เป็นเพียงพึ่งตนเองได้เท่านั้น แต่ยังเกิดการเรียนรู้ที่สำคัญต่อไปอีก ขบวนการที่จำเป็นต้องพูดถึงในขณะนี้ก็คือการทำธุรกิจ เพราะคนในชนบทนั้นถ้าพูดถึงธุรกิจแล้วไม่รู้อะไรเลย นอกจากปลูกมันก็เพื่อขายแค่นั้นมัน ปลูกข้าวก็เพื่อขายข้าวเปลือกเพื่อเอาเงินไปซื้อข้าวสารกิน หรือจะปลูกอะไรก็ตามก็เพียงแค่นั้น

แต่ถ้าเราพัฒนาขบวนการเรียนรู้ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ซึ่งผมให้ความสำคัญกับตรงนี้มาก เพราะมันเป็นเงื่อนไขของการให้การศึกษา และที่ผมคิดว่ามันเป็นรากฐานของชีวิตด้วยโดยเฉพาะคนในชนบท ก็เพราะมันสามารถจะพัฒนาจากจุดนี้เข้าไปสู่สิ่งที่ตามมาคืออุตสาหกรรมในชุมชนได้ เราคงไม่ได้ย้อนกลับไปแค่ว่าพอกินแล้วก็หยุด แต่เราคงคิดว่าเราจะพัฒนาชนบทให้เข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม แล้วก็สามารที่จะพัฒนาเข้าสู่ระบบการตลาดที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร

ผมอาจจะเป็นคนชอบอ่านหนังสือ เรื่องหนึ่งที่ตอนนี้กำลังพูดอยู่เหมือนกัน บังเอิญผมก็อ่านบ้าง อาจจะเข้าใจไม่ถ่องแท้สัก ก็คือหนังสือที่พูดถึงคลื่นลูกที่สาม ผมมีความรู้สึกว่ามันยังไม่ทันลูกคลื่นลูกที่ 1 เท่าไหร่ หลังจากที่เรได้รับการพัฒนาจากการเป็นมนุษย์เร่ร่อนหากินตามป่าตามดง พอเริ่มเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมของคลื่นลูกที่สอง ชนบทเองก็ขาดการเรียนรู้ นอกจากพัฒนาให้เป็นแรงงานป้อนอุตสาหกรรม ตอนนี้นะกำลังพัฒนากันให้ถึงข้อมูลข่าวสารซึ่งเป็นคลื่นลูกที่สาม ผมยังนึกไม่ออกว่าชนบทจะต้องล่มสลายกันหมดหรือเปล่า ถ้าหากว่าไม่สร้างรากฐานให้มั่นคงขึ้นมา ผมจึงเห็นความสำคัญของการศึกษา

ที่ผมเป็นคนสนใจชอบอ่านหนังสือ มีหลายท่านที่เมตตาส่งหนังสือให้ผมอ่าน หรือบางทีเราก็ใช้เงินที่พอมีอยู่เล็กน้อยซื้ออ่านไปเรื่อย ๆ ผมเป็นห่วงคนอีกมากมายที่ขาดโอกาสมากมายซึ่งไม่มีโอกาสเท่าผม ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ผมอยากจะฝากท่านทั้งหลายช่วยเหลือคนในชนบท ช่วยเหลือพวกผมด้วย เพราะว่าถ้าเราทำการศึกษาที่มีอยู่ไม่สามารถสร้างความต่อเนื่องเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับอนาคตให้ได้ ก็คิดว่าคงเป็นเรื่องลำบากของคนในชนบทมากขึ้น ตอนนี้นะชาวไร่ชาวนาแต่ละคน เวลาเขาพูดถึงการส่งเสริมอาชีพเพาะปลูก เขาไม่ได้ถามว่าจะปลูกอะไรดี แต่เขากลับถามว่าเขาจะขายที่ดินให้ใครได้ราคาแพง คือพูดง่าย ๆ ว่าขายที่ดินให้ใครดี มันเป็นเรื่องลึกลับของภาคเกษตรกรรมมากเหลือเกิน เพราะหมดความหวังหรือหมดความมั่นใจในอาชีพที่ตนเองทำอยู่

การพึ่งตนเองเป็นเรื่องสำคัญ เพราะถ้าพึ่งตัวเองไม่ได้ การวางรากฐานให้มั่นคงแก่ชีวิตก็ทำไม่ได้ อาจจะมียางท่านสงสัยว่าถ้าทำให้คนพึ่งตัวเองได้ คนที่พึ่งตนเองไม่ได้อาจจะเดือดร้อน

ผมว่าไม่ใช่ มันคนละเรื่องกันเลย โดยเฉพาะคนในชนบทนั้นถ้ายังพึ่งตัวเองได้ จะยิ่งทำให้สังคมโดยรวมนั้นยิ่งเติบโตมากขึ้น ประการแรก นั้น เมื่อคนในชนบทพึ่งตัวเองได้แล้ว คนในส่วนอื่นหรือในภาคธุรกิจอื่นลงไปแบกรับภาระที่จะต้องจัดการปัญหาให้ก็จะลดลงได้ ประการที่สอง ไม่มีอะไรที่ทำแล้วมันจะเพียงพอดีสำหรับผู้นั้นเท่านั้น ทุกอย่างล้วนเกินหมด ฉะนั้นเมื่อทุกอย่างเกินหมด มันจึงทำให้เกิดส่วนเกินที่จะไปทำส่วนอื่นได้อีกมากมาย ที่มันเป็นปัญหาตอนนี้ เพราะเมื่อมันมีสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นส่วนเกินแล้ว ความสามารถในการจัดการของคนในชนบทไม่มีเอาส่วนเกินนั้นไปขายเพียงแค่วัตถุดิบ ทำให้เขาขาดทุน แล้วก็กลับไปเป็นปัญหาที่จะต้องบ่นอยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าเขาทำให้เกิดส่วนเกินแล้วเอาไปขาย ถ้าเขามีความสามารถในการจัดการที่ดีขึ้น รูปแบบของการขายก็จะเปลี่ยนไป

เมื่อตะกี้ผมพูดถึงอุตสาหกรรมชุมชนก็เป็นตัวกลางที่จะทำให้เกิดรูปแบบการขายใหม่ โดยความหมายอุตสาหกรรมชุมชนที่ผมพูดถึงนั้น ในความเป็นจริงปัจจุบันนี้ชุมชนได้เสียสภาพความเป็นอยู่แบบชุมชนไป เพราะคำว่าชุมชนนั้นหมายถึงความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ปัจจุบันนี้ไม่มี ปัจจุบันนี้ต้องใช้ระบบการจ้างแล้วก็มีลักษณะการเอาเปรียบกันทั่วไป

การที่จะทำให้องค์กรในชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาเป็นสถาบันชุมชนขึ้นมาได้นั้น รูปแบบวัฒนธรรมเดิมคงใช้ไม่ได้หรือได้ไม่เต็มที่ เพราะว่ามันอาจจะไม่ทันต่อการเติบโตของการพัฒนาที่เกิดขึ้นตอนนี้ จึงคิดว่าต้องคิดถึงองค์กรใหม่ องค์กรที่ผมพูดถึงคืออุตสาหกรรมชุมชน

ถ้าใช้แนวทางการทำวนเกษตร วนเกษตรนั้นเป็นการปลูกพืชที่มีความหลากหลายชนิด อาจจะมี 10-20 ชนิดหรือมากกว่านั้นในที่ดินที่มีการวางแผนไว้ตั้งแต่เริ่มต้น ว่าเราจะปลูกต้นอะไรบ้างเพื่อประโยชน์อะไร การที่มีพืช 10-20 ชนิด นอกจากจะเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตแล้ว ก็จะทำให้เกิดส่วนเกิน ส่วนเกินเหล่านี้ถ้าเราเอาไปแปรรูปในครัวเรือน การนำไปขายถ้าแต่ละบ้านทำ มันจะเกิดปัญหาความขัดแย้ง เพราะว่าความสามารถในการแปรรูปของแต่ละบ้านจะไม่เท่ากัน ความแตกต่างของสินค้าแปรรูปก็จะทำให้คนที่ขายได้ไม่เดือดร้อน แต่คนที่ขายไม่ได้เกิดความรู้สึกไม่พอใจ องค์กรที่จะขึ้นมาทำหน้าที่จัดการส่วนเกินซึ่งได้รับการแปรรูปในชุมชนนั้นก็คืออุตสาหกรรมชุมชน อุตสาหกรรมในที่นี้คงไม่ได้หมายถึงการไปเชิญชวนนักธุรกิจที่มีเงินทุนหรือคนที่มีฐานะทางการเงินเข้ามาลงทุน แต่หมายถึงว่าการระดมเงินทุนในหมู่ของพวกชุมชนชาวบ้านด้วยกัน จัดตั้งอุตสาหกรรมตามลักษณะการเกษตรหรือผลิตผลที่ตัวเองมีจากวัตถุดิบเพื่อจะแปรรูป ฉะนั้นอุตสาหกรรมลักษณะนี้ ก็จะมีผลิตภัณฑ์ที่เป็นมาตรฐานเดียวกันจากชุมชนหนึ่ง ๆ แล้วก็สามารถนำเข้าสู่ระบบตลาดได้

การพัฒนาในระบอบอย่างนี้ โดยใช้อุตสาหกรรมชุมชนเป็นองค์กรในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ผมเชื่อว่ามีความเป็นไปได้ เพราะมันเป็นอุตสาหกรรมชนิดเดียวเท่าที่ผมนึกออกในขณะนี้ว่าจะจะเป็นเงื่อนไขสร้างขบวนการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนด้วย ถ้าจะดูจากการพัฒนาอุตสาหกรรมระดับประเทศ อุตสาหกรรมไม่เคยให้การเรียนรู้แก่คนที่อยู่ในชนบท นอกจากมาใช้แรงงาน อาจจะมี

ประสบการณ์จากการใช้แรงงานเฉพาะด้าน แต่ไม่สามารถนำไปสู่การบริหารการจัดการสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองได้ ฉะนั้นถ้ามีอุตสาหกรรมชุมชนก็สามารถนำไปสู่ตรงนั้นได้

ในขณะที่เดียวกันในแต่ละครอบครัวก็ต้องมีการพัฒนาฐานสำคัญคืออุตสาหกรรมในครัวเรือน เพื่อสร้างความมั่นคงและเข้มแข็งให้แก่ครัวเรือนในเรื่องของการพึ่งตนเอง ผมขอยกตัวอย่างมันสำปะหลัง ซึ่งเป็นปัญหาของบ้านเมืองเรา ปีนี้อาจจะไม่ใช้เป็นปัญหาสำหรับคนปลูกมันสำปะหลัง เพราะราคาแพง แต่โอกาสที่จะมีราคาแพงอย่างนี้ 20 ปีที่ผมเคยปลูกมันไม่เคยปรากฏ ราคา มันสำปะหลังส่วนมากค่อนข้างต่ำ คนที่ขายมันนั้นย่อมเสี่ยงต่อการขาดทุน เรื่องสำคัญของการขายมันสำปะหลัง ถ้าชาวบ้านเข้าสู่ขบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องแล้ว ชาวบ้านนั้นจะไม่เจอปัญหาเรื่องมันสำปะหลังตกต่ำเลย เพราะเราจะไม่เน้นเรื่องการขายหัวมันดิบ เพราะหัวมันนั้นมันจะผ่านขบวนการเรียนรู้ได้มากมาย ตั้งแต่เริ่มเป็นมันแห้ง เริ่มเป็นมันแป้ง เริ่มเป็นเม็ดสาकु เริ่มเป็นข้าวเกรียบกุ้ง หรือเริ่มเป็นอย่างอื่น ๆ อีกมากมายอีกทั้งเป็นกาวิตติกระดาศ ฉะนั้นถ้ามีอุตสาหกรรมชุมชนเกิดขึ้น มันสำปะหลังก็น่าจะออกมาเป็นรูปนั้นอย่างนั้น

ต้นไม้ที่มันอยู่ในบ้านเมืองเรามากมาย ทั้งขึ้นเองโดยธรรมชาติ ทั้งขึ้นในที่ดินของเรา การขาดข้อมูลทางการศึกษา ทำให้เราไม่รู้ว่าสิ่งที่ขึ้นในที่ดินของเราคืออะไร จนกลายเป็นว่าหลายอย่างกลายเป็นวัชพืช ต้องเสียเงินในการกำจัด แต่ถ้าเรารู้จักบางที่ถ้าแปรรูปแล้วอาจจะมีมูลค่าแพงกว่าสิ่งที่เราทุ่มเทเงินลงทุนลงไปทำด้วยซ้ำไป ตอนนี้พวกฟัททะเลลายโจรเป็นยาลดไข้ ใช้เป็นยาแก้ปวดหัว ในรายที่ใช้พาราเซทไปนาน ๆ แล้วเกิดการปวดหลัง ปรากฏว่าการใช้ฟัททะเลลายโจรซึ่งเป็นพืชชนิดหนึ่งก็ยังไม่ปรากฏว่าเมื่อใช้แล้วจะมีอาการปวดหลัง ซึ่งมันมีลักษณะเป็นพืชหลายรูป ถ้าเราไม่นำมาทำยาหรือไม่เอามาใช้สอย มันก็เป็นเพียงวัชพืชที่ขึ้นคลุมดินทั่วไปเท่านั้นเอง พืชที่มีลักษณะอย่างนี้มีอยู่อีกตั้งหลายตัว ใช้ได้ทั้งเป็นพืชคลุมดินใช้ทั้งเป็นยารักษาโรค หรืออีกหลายชนิดก็เป็นอาหาร พวกผักขมก็เป็นอาหาร ถ้าเราหว่านเมล็ดผักขมลงบนพื้นดิน เราก็จะมีผักกิน ถึงแม้ว่าจะมีคนบอกว่ากินผักขมมาก อาจจะทำให้กระดูกกรอบ แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีใครกินมากแทนอาหารทั้งหมดได้ ก็คงกินได้เป็นครั้งคราว ถ้าจะเทียบกันตอนนี้กินผักขมกับกินผักกาดแกงส้ม บางที่เราอาจจะกินผักกาดแล้วกินสารเคมีมากกว่า ทำให้กระดูกอ่อนมากกว่ากินผักขม ปัญหาสำคัญของคนในเมืองตอนนี้นอกจากจะต้องถูกบังคับให้กินอาหารที่มีสารเคมีแล้วก็ยังมียาอื่น ๆ อีกมาก

ถ้าเราเปลี่ยนรูปแบบการผลิตตรงนี้ให้เกิดขึ้นได้ ทุกอย่างก็จะเริ่มเปลี่ยน แต่การเปลี่ยนตรงนี้คงไม่ง่าย ผมเรียนแล้วว่าปัญหาที่ผมสนใจนั้นอยู่ที่การศึกษา เพราะการศึกษาเรายังไม่ได้เปลี่ยนให้คนได้เข้าสู่การเรียนรู้ที่สามารถจะพึ่งตัวเองตรงนี้ได้ เปลี่ยนวิธีการผลิตตรงนี้ก็คงไม่ง่าย เพราะวิธีการผลิตตรงนี้มันไม่มีรูปแบบ เพราะถ้าทำอย่างนี้ก็ต้องมีการเรียนรู้ที่เข้าใจและเชื่อมโยงจากวิถีชีวิตไปสู่วิธีการจัดการซึ่งมันเป็นวิธียุคใหม่ ฉะนั้นถ้าการศึกษายังทำสองส่วนนี้เชื่อมกัน

อย่างเป็นทางการไม่ได้ ผมก็ยังไม่มีความหวังอะไรนักกับการดำรงอยู่ของคนในชนบทว่าจะมีความมั่นคง เรื่องของตรงนี้ผมอาจจะมีความคิดเห็นไกลไปกว่าชาวบ้าน ผมอยากจะมีสิ่งที่ไกลตัว เพราะผมโชคดีที่มีโอกาสศึกษาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกลุ่มคนแยะ ได้มีโอกาสดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ ค่อนข้างมาก ก็เลยทำให้ผมได้เห็นไกล ฉะนั้นถ้าชาวบ้านได้เห็นไกล ปัญหาหลายอย่างที่กำลังเผชิญหน้าตอนนี้ก็จะลดลง การศึกษาถ้าทำให้ดี ๆ ก็จะทำให้คนได้เห็นไกล โดยเฉพาะถ้าเราไม่เน้นการศึกษานั้นให้เด็กเรียนอยู่เฉพาะในห้องเรียน เพราะทุกวันนี้เด็กจะอยู่ในห้องเรียนตลอด ไม่ค่อยออกมานอกห้องเรียนมากนัก

อีกประการหนึ่ง การที่จะสามารถทำอะไรได้ จำเป็นต้องมองให้กว้าง ถ้าไม่กว้างก็จะไม่รู้ที่เราทำแล้วมันมีอะไรบ้าง ผมก็เป็นคนโชคดีตรงที่ได้ไปเยี่ยมเยียน ได้เห็นคนหลายสภาพหลายปัญหา ผมอาจจะมีความเข้าใจหลายท่านที่ให้ความเมตตาแนะนำต่อกันไปเยี่ยมเยียน ทำให้ผมได้รับรู้เป็นข้อมูลได้กว้างขึ้น อีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญเช่นเดียวกัน นั่นคือปัญหาที่กระทบต่อผมอย่างรุนแรง จนกระทั่งถึงจุดหนึ่งผมเหมือนกับคนสิ้นเนื้อประดาตัวไป ผมรู้สึกตัวเองนั้นหมดคุณค่าไม่มีศักดิ์ศรีของความเป็นคนเท่ากับคนอื่น ในตอนที่เรากล่าวว่ากลายเป็นคนล้มละลาย เราเริ่มเห็นความเป็นสภาพเดิมแท้ เห็นจิตใจตัวเองว่าเวลาที่ถึงที่สุดแล้วเป็นอย่างไร เห็นความจริงอันหนึ่งก็คือเห็นความไม่จริงใจของคน เราทำได้หรือไม่ได้ ในขณะที่เราเข้าใจตรงนี้ทำให้เราทำได้ ผมไม่เคยตอบโต้ ผมไม่เคยมองว่าคนอื่นชั่วร้าย เรากลับมองคนในแง่ดีอยู่ได้ การที่ผมเป็นแบบนี้ทำให้ผมได้เข้าใจสภาพการณ์ ทำให้เกิดการเรียนรู้ตรงนี้ มาถึงเวลานี้ผมจึงเห็นว่าจำเป็นต้องสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในคน

ประการหนึ่ง ก็ต้องมีพื้นฐานที่เคยสืบทอดสืบเนื่องหรือเคยดำรงมาตั้งแต่ต้น ๆ ให้ได้ อีกประการหนึ่งต้องทำสิ่งที่เป็นการสนทนาหรือเชื่อมโยงกับอดีตโดยอาศัยสถานการณ์ ปัจจุบันเป็นตัวกระบวนการหรือเป็นตัวเงื่อนไขการเรียนรู้ให้ได้ ถ้าทำเชื่อมโยงสองเรื่องนี้ได้บนเงื่อนไขที่ผมอยากพูดถึงคือเงื่อนไขการศึกษาและวัฒนธรรมที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจขบวนการเรียนรู้ไปด้วยกัน ผมคิดว่าตรงนี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญที่จะเป็นรากฐานให้แก่คน เพราะคนเราถ้าสามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นจนมีความมั่นใจว่าสิ่งที่ทำไปแล้วนั้นมันคืออะไร แล้วก็พึ่งตัวเองได้ แต่ในขณะที่เดียวกันถ้าจะไปทำในสิ่งที่คิดว่าจะสร้างความร่ำรวยโดยไม่เข้าใจองค์แท้ ผมว่ามันเป็นชีวิตที่ไม่มีรากฐาน เพราะผมไม่เคยเห็นว่ามีงานส่งเสริมที่ทำงานมา พอมันมีอะไรเปลี่ยนแปลงแล้วผู้ทำนั้นมีความสามารถในการดำรงอยู่ได้ ต้องผันผวนไปตามสิ่งนั้นทุกครั้งไป ผมจึงฝากไว้ในโอกาสนี้ว่า ท่านทั้งหลายที่เป็นผู้รู้ เป็นผู้ที่มีโอกาสที่จะช่วยเหลือพวกผมในชนบท โปรดช่วยส่งเสริมขบวนการเรียนรู้

ผมเองและคนในชนบทไม่ได้ปฏิเสธระบบที่กำลังเป็นอยู่ตอนนี้ ไม่ปฏิเสธเรื่องการซื้อขายอะไรเลย แต่ทุกคนควรจะมีสิทธิ์ในการตัดสินใจว่าจะขายหรือไม่ขาย

ผมต้องขอขอบคุณมูลนิธิอาจารย์ป่วยที่ให้โอกาสคนภายนอกอย่างผม ให้โอกาสคนที่เคยขาดโอกาสได้มาแสดงความคิดเห็นตรงนี้ ความจริงผมเตรียมอะไรมามาก แต่ที่ผมไม่คุ้นกับวิธีการเตรียมที่จะมาเล่าให้ใครฟัง นอกจากนั่งคุยกันไปเรื่อย ๆ ก็เลยทำให้คิดว่าที่ผมได้เสนอไปอาจจะไม่เป็นระบบนัก แต่ก็เป็นการพยายามที่อยากจะบอกอยากจะเรียนท่านทั้งหลายว่ามันมาจากใจของผมจริง ๆ มาจากประสบการณ์ที่ผมได้ผ่านช่วงบางช่วงมาบ้างแล้ว ก็ขอถือโอกาสนี้ขอบคุณคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิอาจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ ณ โอกาสนี้

(คุณภาพแห่งชีวิต ต่อ)

พ

มจำเป็นต้องมีเวลาร่าง สำหรับเพลิดเพลินกับครอบครัว มีสวนสาธารณะที่เขียวชอุ่ม สามารถมีบทบาทและชมศิลปะ วรรณคดี นาฏศิลป์ ดนตรี วัฒนธรรมต่าง ๆ เทียวงานวัด งานลอยกระทง งานนักขัตฤกษ์ งานกุศลอะไรก็ได้พอสมควร

ผมต้องการอากาศบริสุทธิ์สำหรับหายใจ น้ำบริสุทธิ์สำหรับดื่ม

เรื่องอะไรที่ผมทำเองไม่ได้หรือได้แต่ไม่ดี ผมก็จะขอร่วมมือกับเพื่อนฝูงในรูปแบบสหกรณ์ หรือสโมสร หรือสหภาพ จะได้ช่วยซึ่งกันและกัน

เรื่องที่ผมเรียกร่องข้างต้นนี้ ผมไม่เรียกร่องเปล่า ผมยินดีเสียภาษีอากรให้ส่วนรวม ตามอัตรา

ผมต้องการโอกาสที่มีส่วนในสังคมรอบตัว ผมต้องการมีส่วนในการวินิจฉัยชี้ขาดทางทางการเมืองเศรษฐกิจและสังคมของชาติ

เมื่อผมก็ต้องการโอกาสต่าง ๆ เช่นเดียวกับผม และเราสองคนควรจะได้รับความรู้ และวิธีการวางแผนครอบครัว

เมื่อแก่ ผมและเมียก็ควรได้ประโยชน์ตอบแทนจากการประกันสังคม ซึ่งผมได้จ่าย บำรุงตลอดมา

เมื่อจะตาย ก็ขออย่าให้ตายอย่างโง่ ๆ อย่างบ้า ๆ คือ ตายในสงครามที่คนอื่นก่อให้เกิดขึ้น ตายในสงครามกลางเมือง ตายเพราะอุบัติเหตุรถยนต์ ตายเพราะน้ำหรืออากาศ เป็นพิษ หรือตายเพราะการเมืองเป็นพิษ

เมื่อตายแล้ว ยังมีทรัพย์สินสมบัติเหลืออยู่เก็บไว้ให้เมียผมพอใช้ในชีวิตของเธอ ถ้าลูกยังเล็กอยู่ก็เก็บไว้เลี้ยงให้โต แต่ลูกที่โตแล้วไม่ให้ นอกนั้นรัฐบาลควรเก็บไปให้หมด จะได้ใช้เป็นประโยชน์ในการบำรุงชีวิตของคนอื่น ๆ บ้าง

ตายแล้ว เผาผมเกิด อย่าฝัง คนอื่นจะได้มีที่ดินอาศัยและทำกิน และอย่าทำพิธีรดองในงานศพให้วุ่นวายไป

นี่แหละคือ ความหมายแห่งชีวิต นี่แหละคือ การพัฒนาที่จะควรให้เกิดขึ้น เพื่อประโยชน์ของทุกคน

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณท่านทั้งหลายที่อุตสาหะอ่านมาจนจบ ขอความสุขสวัสดิ์ และสันติสุขจงเป็นของท่านทั้งหลาย และพระท่านกล่าวไว้ดังนี้ เกี่ยวกับความสุขสวัสดิ์

“เราตาคนไม่เห็นความสุขสวัสดิ์อื่นใดของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา เครื่องตรัสรู้ ความเพียร ความสำเร็จจันทรีย์ และความเสียสละ”

Abc 1000

วิสัยทัศน์ที่ผู้ทรงธรรม
ไปเปลี่ยนไปแปรผัน ไปคือม
ไปขึ้นไปลงหัน กลับกลอก
กายจิตวาตะพร้อม เปรียบด้วยดีดชา
ป่วย ซึ่งภกกรณ